

TARTU ÜLIKOOL

Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond

Kultuuriteaduste instituut

Kultuurikorralduse õppekava

Anneli Banner

MUUSEUMIAIANDUS – SILD MINEVIKUST TÄNAPÄEVA

**Aianduspärandi hoidmise, eksponeerimise ja vahendamise võimalused Eesti
muuseumides**

Magistritöö

Juhendajad: Ester Bardone, PhD

Liisi Jääts, MA

Tartu 2018

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Anneli Banner (sünnikuupäev: 21.05.1967)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

„Muuseumiaiaandus – sild minevikust tänapäeva. Aianduspärandi hoidmise, eksponeerimise ja vahendamise võimalused muuseumis“, mille juhendajad on Ester Bardone ja Liisi Jääts.

1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 17.05.2018

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	4
1. TEOREETILINE RAAMISTIK	7
1.1. Aia mõiste ja koduaianduse ajalugu Eestis.....	7
1.2. Aed kui kultuuri kandja	12
1.3. Aianduspärand kui kultuuripärand.....	17
1.4. Kaasaegne muuseum vahendaja ja kaasajana	20
1.5. Aiandus muuseumis ja muuseumide aiad.....	23
2. MATERJAL JA METOODIKA	25
3. INTERVJUUDE ANALÜÜS	32
3.1. Aianduspärandi olukord Eestis	32
3.2. Aianduspärandi hoidmisele kaasa aitavad tegevused	38
3.3. Muuseumid kui aianduspärandi hoidjad ja vahendajad	40
3.3.1. Aianduse olukord Eesti muuseumides	41
3.3.2. Muuseumide eelised ja kitsaskohad aiandusega tegelemisel.....	42
4. VEEBIKÜSITLUSTE TULEMUSTE ANALÜÜS	45
4.1. Suhtumine aiandusesse	45
4.2. Vastajate arusaam aianduspärandist	46
4.3. Aianduse sobivus muuseumisse.....	48
4.4. Aiandusega seostuvad muuseumid	49
4.5. Muuseumiaiaanduse sihtrühm	50
4.6. Muuseumiküllastaja ootused.....	53
5. ARUTELU	58
5.1. Aianduspärandi staatus Eestis.....	58

5.2. Aianduspärandi väärtus.....	60
5.2.1. Puhkus ja teraapia	60
5.2.2. Mälestused	62
5.2.3. Toidu kasvatamine	63
5.3. Aianduspärand muuseumis	64
5.3.1. Muuseumiaiaanduse sihtrühm	64
5.3.2. Muuseumiaiaanduse võimalused	67
5.3.3. Muuseumiaia sotsiaalne roll	69
5.4. Järeldused ja soovitused.....	72
KOKKUVÕTE.....	75
KASUTATUD KIRJANDUS JA ALLIKAD	78
Intervjuud ja küsitluse andmed	78
Arhiiviallikad	78
Kirjandus.....	78
Internetiallikad	86
LISAD	89
Lisa 1. Fotod Eesti Vabaõhumuuseumi aedadest ja aiandusüritustest.....	89
Lisa 2. Poolstruktureeritud intervjuu kava.....	91
Lisa 3. Ankeetküsimustiku saanud muuseumide nimekiri ja küsimustiku küsimused...	92
Lisa 4. Muuseumidesse saadetud ankeetküsitluse vastused	94
Lisa 5. Veebiküsimustik „Muuseum kui aiakultuuripärandi hoidja ja vahendaja“	98
SUMMARY	101

SISSEJUHATUS

Muuseumide roll tänapäeva ühiskonnas on muutumas. Nagu varemgi, koguvad ja säilitavad nad kultuuripärandit, kuid üha olulisemaks osutub seejuures kogutud materjali tõlgendamine ja vahendamine. Eksponeeritud esemetele antakse muuseumi kontekstis tähendusi, mille abil külastaja konstrueerib uusi teadmisi. Tihedal vaba aja veetmise turul meelelahutus- ja haridusasutustega võisteldes otsivad muuseumid uusi sihtrühmi, koostööpartnereid ja kogukonna kaasamise võimalusi. Seeläbi saavad neistki sotsiaalsed, avatud ja elukestvat õpet võimaldavad hariduskeskused (Lundgaard 2013: 11).

Muuseumi kogudena peetakse enamasti silmas elutuid esemeid ja objekte. Ometi on paljud muuseumihooned ümbritsetud kaunite aedade, parkide või haljasaladega. Neis kasvavaid taimi ei osata aga muuseumi idee ja tegevustega seostada. Maarit Heinonen jt on kindlad, et ka muuseumi aed võib kaasa rääkida teemadel, millest muuseum jutustab ja aias kasvavad taimed võivad olla muuseumikogu osa, elavad museaalid, millel on oma ajalugu ning mis väärivad dokumenteerimist ja säilitamist (Heinonen jt 2014: 18).

Pärandtaimede kasvatamine ja tutvustamine on paljudes läänemaailma vabaõhumuuseumides ja ajalooliste hoonete aedades levinud praktika. Kirjutatud on sellest aga vähe. Eespool nimetatud Heinonen jt (2014) on Soomes välja andnud muuseumiaanduse käsiraamatu, milles selgitatakse selle olemust ning antakse juhiseid, kuidas taimi muuseumis dokumenteerida, eksponeerida ja vahendada. Jennifer Jordan (2010) on analüüsinud ajaloolisi aedu (sh ka muuseumide aedu) kollektiivse mälu kandjatena. Eestis muuseumides on aianduse ajaloo ja ajaloolise aiandusega sisulisemalt ja süstemaatiliselt tegelemine aga alles lapsekingades. Ometi on tegu mitmeid võimalusi pakkuva valdkonnaga, mida annab siduda ajaloo ja argikultuuriga ning kasutada looduse ja kultuuri vaheliste seoste selgitamisel. Muuseumiaed väljendab kõiki neid väärtusi, mida kannavad endas koduaiad. Pärandtaimed täiendavad muuseumi ekspositsiooni ja loovad seal sobiva keskkonna nii aianduspärandi kui muude teemade vahendamiseks. Samas saavad seal hoitud kadumisohus vanad aiakultuurid. Muuseumiaed esitleb ühtaegu iseenennast ja üldisemalt teisi aedu (Heinonen jt 2014: 18). Praegusel hobiaianduse populaarsuse tõusulainel võib arvata, et ka muuseumikülastajate huvi teema vastu on kasvamas, mis tooks muuseumi uusi külastajaid ja tegevusi.

Else Michelsen Kopenhaageni Vabaõhumuuseumist on nimetanud koduaedu elavateks mälestusmärkideks, mis hoiavad endas alles endiste aegade elukogemust ja -tarkust (Michelsen 2006: 12). Traditsioonilised aiataimed ja vanad aiad on osa meie kultuuripärandist, millele ei ole minu arvates siiani Eestis suuremat tähelepanu pööratud. Mõisaaianuse ajalugu on käsitletud Ants Hein (2007) ja Ulrike Plath (2010). 1920.-30. aastate aia- ja pargiarhitektuurist on ülevaate teinud Tiina Tammet (2013). Ilu- ja viljapuude tulekust aedadesse on kirjutanud Ants Viires (1975) ning puuviljanduse ajalugu on uurinud Artur Jaama (1985). Kuid ülevaatlik, kõiki aianduse ajaloo aspekte ning pärandtaimi puudutav allikas meil siiani puudub.

Oma magistritööga tahtsin välja selgitada, kui väärtustatud on Eesti aianduspärand ning millised võimalused on muuseumidel aiakultuuripärandi säilitamiseks ja eksponeerimiseks. Olles töötanud juba pikka aega Eesti Vabaõhumuuseumis just aianduse valdkonnas ja uurinuna aianduse ajalugu, on mind huvitanud, kas ajalooline aiandus võiks muuseumis ka külastajatele huvi pakkuda, kuidas aianduspärandit muuseumis rohkem tähelepanu keskpunkti tõsta, sellele tähendust ja sisu anda ja muuseumitegevustes ära kasutada. Selleks esitasin järgmised uurimisküsimused:

1. Mil määral Eestis aianduspärandit hinnatakse ja hoitakse?
2. Mida saaks teha olemasoleva olukorra parandamiseks ja millised on muuseumide võimalused sellele kaasa aidata?
3. Kuidas muuseumid saavad aianduspärandit oma tegevustes kasutada? Millised on seejuures võimalike muuseumikülastajate ootused?

Magistritöö koosneb viiest osast. Esimene peatükk kujutab endast sissevaadet teemasse. Heidan pilgu koduaianduse ajalukku Eestis ja vaatlen, kuidas aianduse tähendus ja tähtsus on aja jooksul muutunud. Veel selgitan seal olulisemaid mõisteid ja kirjeldan lühidalt muuseumiaianuse seisut nii Eestis kui meie naabruses Põhjamaades. Käsitlen ka kaasaegsete muuseumide sotsiaalset rolli haridustegevuste ning külastajate kaasamise ja osalemise kaudu. Sellega loon teoreetilise raamistiku oma uurimistöö tarbeks. Teises peatükis kirjeldan empiirilise materjali kogumise põhimõtteid ning uurimis- ja analüüsimeetodeid. Töö kolmandas ja neljandas osas analüüsin intervjuude ja ankeetküsitluste tulemusi, ning viimases peatükis arutlen olulisemate tulemuste üle. Vaatlen, milline on aianduspärandi staatus ja mille poolest aiapidajad pärandtaimi ning aianduse ajalugu hindavad. Eraldi alapeatükis analüüsin aianduspärandi esitlemist ja vahendamist muuseumis: milline on muuseumiaianuse eesmärk ja kui sobiv on muuseumiaed õpikeskkonnana. Kirjeldan muuseumiaianuse sihtrühma, tema

seisukohti ja ootusi ning koostöö ja kaasamisvõimalusi. Toon välja töö peamised järeldused ja annan soovitusi nii muuseumidele kui poliitikakujundajatele aianduspärandi paremaks hoidmiseks. Loodan, et see töö innustab teisigi muuseume oma välist ruumi täiendama ja tegevusi mitmekesistama.

1. TEOREETILINE RAAMISTIK

Järgnevas peatükis selgitan töös kasutatud mõisteid, teen ülevaate Eesti koduaianduse ajaloost ning arutlen aia kui kultuurinähtuse ja aiapidamise tähenduse üle. Kirjeldan tänapäeva muuseumi sotsiaalset rolli vahendaja ja kaasajana. Muuhulgas toon näiteid muuseumiaianimestest Põhjamaades ja kirjeldan lühidalt aiandustegevust Eesti Vabaõhumuuseumis. Sellega loon empiirilise materjali analüüsiks ja hilisemaks aruteluks vajaliku teoreetilise raamistiku.

1.1. Aia mõiste ja koduaianduse ajalugu Eestis

Eesti keeles on sõnal „aed“ mitu tähendust. See on ühtaegu maa-ala piirav tara ja sellesama tara ehk aiaga piiratud maa-ala (Saareste 1958: 26, 38). Möödunud sajandi Saaremaa õueplaanidelt võib leida nimetusi nagu *tapuaid*, *roosiaid*, *pakiaid*, Lõuna-Eestis räägitakse *ussaiast* (ERM EJ 72: 31, EJ 77: 7, EJ 174: 16), Kihnus hoopis heinaaiast. Saaretele toetudes on ülal nimetatud aedade puhul Saaremaal tegemist tarastatud aladega, kus kasvatati vastavalt humalaid, lilli ja tubakaid. Lõuna-Eesti *ussaid* on ukseaed ehk aiaga piiratud õuemaa (Saareste 1963: 770). Heinaaiaks aga nimetati Kihnus taraga ümbritsetud puisniitu (Banner 2015: 96).

Kuid eestlaste keeles ja meeles on sõnal „aed“ ka palju kitsam tähendus. See on viljapuude ja lillede kasvatamise koht, mis sarnaneb ilmselt talupojale omal ajal ainsa tuttava aia – piiblis kujutatud paradiisiaiaga. Vanasti kasutati sel puhul sageli ka sõna rohu- või rohtaed¹ (Saareste 1958: 38). Talupoja köögiviljad kasvasid samuti aias, nimelt kapsaaias, kuid see oli nii argine, et kapsaaeda päris aiaks nagu ei peetudki. Aed on midagi püsivamat, kui igal aastal ülesharitav peenramaa. Selle loomine nõuab aega ja pühendumist ning eeldab teatud teadmisi ja oskusi. Igaüks sellega hakkama ei saagi. (Banner 2005: 307-308) Sellise arvamuse juured ulatuvad endistesse mõisate ilu- ja viljapuuaiadesse. Omaaegne kõrgklass pidas samuti väga lugu ilutaimedest ja viljapuudest ega pööranud peaaegu mingisugust

¹ 19. sajandil mitmeid kokaraamatuid avaldanud Katharina Fehre on rohuaiaks nimetanud ka köögiviljade aeda (Fehre 1825: 49).

tähelepanu köögiviljaaedadele (Plath 2010: 80). Mõisas nähtud uhkeid ilu- ja viljapuuaeda taludes ei leidunud ja pole siis ime, kui need talupojale paradiisiaeda meenutasid.

Seega on meie koduaiandus nagu muudki talurahva eluvaldkonnad tihedalt seotud mõisatega. Vaatamata sellele, et linnades ja kloostrites olid aiad olemas juba keskajal ja mõisategi juurde hakati neid teadlikumalt rajama 17.-18. sajandil, sai aiandus Balti provintsidest õige hoo sisse alles 19. sajandi alguseks (Hein 2007: 27, 34-35; Plath 2010: 93). Sel ajal oli siinmail mõisaid üksjagu palju – sajandi keskpaigas loendati neid kokku umbes 1120 (Rosenberg 1994: 15). Peaaegu igaühe juurde kuulusid ka aiad ja pargid. Paljudes neist osati mõisakultuuri kõrgajal kasvatada tsitruselisi, ananasse, viinamarju, artišokke, rääkimata vähemeksotilistest kultuuridest (Plath 2010: 89). Mõisate vahendusel jõudis aianduse idee taimmaterjali, vastavate teadmiste ja oskuste näol ka maarahvani, pannes aluse meie koduaiandusele. Just mõisast on pärit tänapäeval taluaedades nii tavalised sirel ja ebajasmiin, vanaemaaegsed pojengid, käokingad ja floksid, samuti vanemad õuna- ja marjasordid jpm.

Eelpool nimetatud kapsaaiad, kus kasvatatigi algselt peamiselt kapsaid, hiljem ka muid köögivilju, olid teadaolevalt siinsete talude juures olemas juba hiljemalt 14. sajandil (Põltsam-Jürjo 2013: 17). Viljapuu- ja iluaiad ilmusid majapidamistesse aga hoopis hiljem. Veel 18. sajandi lõpus kirjutas baltisaksa keelemees August Wilhelm Hupel, et siinsetel talupoegadel on maja juures kõigest mõni metsik õuna- või kirsipuu ning aedades kasvatavad nad vaid kapsast, kaalikat, kanepit ja ube (Hupel 1777: 521). Ei tolleaegsel pärisorjal ega ka hilisemal renditalupojal olnud aega tegeleda aiakultuuridega, mis otsest tulu ei toonud. Seetõttu kasvatatigi eeskätt köögivilju ja mõningaid tarbetaimi. Kusjuures köögiviljade valik nii talurahva aias kui toidulaual oli üsna üksluine. Selle määrasid ära siinsed looduslikud ja majanduslikud olud, kaasa aitas ka inimeste alalhoidlikkus, vanast ja järeleproovitud kinnihoidmine ning umbusk kõige uue vastu (Põltsam-Jürjo 2013: 39). Viljapuude, rääkimata ilutaimede, kasvatamist peeti saksikuks ja liigse edevuse tagaajamiseks, mille peale ei olnud mõistlik aega ja põllumaad raisata (ERM EA 228: 302, ERM KV 574: 242). Siinsed baltisakslased panid tähele lausa kohalike vaenulikkust puude ja põõsaste suhtes ning süüdistasid mõnigi kord maarahvast nende tahtlikus hävitamises (Plath 2015: 52).

Pöörde aianduse arenguloosse tõi 19. sajandi II poolel talude päriseksostmise võimaluse tekkimine ja sellest hoogu saanud ärkamisliikumine. Sel ajal aset leidnud edusammud põllumajanduses: uute põllutööriistade kasutuselevõtmine, saagikamate viljasortide ja tootlikumate koduloomatõugude kasvatamine, maaparandustööd ja põllumaade väetamine, aitasid kaasa talurahva elujärje paranemisele ning löid eeldused viljapuu- ja iluaedade tekkeks. Ärkamisliikumise juhid toonitasid igati aedade rajamisest saadavat

majanduslikku tulu ja sedagi, kuidas ilus koduümbrus inimese enese paremaks teeb. Carl Robert Jakobsoni arvates oli „üks maakoht ilma õunapuu- ja lilleaiata nagu roog ilma soolata ehk nädal ilma pühapäevata“ (Sakala Lisaleht 1880: 2). Pärisperemehel polnud enam vaja mõisahärraga arvestada ja teda tiivustas teadmine, et kord rajatud aed jääb rõõmustama tema järeltulijaid. Korras koduümbrus ja õunaaed sai sel ajal edumeelse talu võrdkujuks, pererahva rahvuseluse ja ärksuse väljendajaks.

Järgmine suurem aedade rajamise laine toimus vastses Eestis Vabariigis 1920.-30. aastatel. Põhjuse selleks andis kõigepealt 1919. aasta maareform, mille käigus jagati võõrandatud mõisamaad asunikutaludeks. Vaatamata juba jõudsasti hoogu koguvale linnastumisele, elas suurem osa rahvast ikka veel maal ja maasoovijaid oli rohkesti. Nii kerkiski endistele mõisate karja- ja heinamaadele, aga ka metsa- ja sooservadesse hulgaliselt uusi väiketalusid ja lausa terved uusasundusi. Kuna hooned ehitati neis üles laenurahaga ja majapidamised pidid hakkama kiiresti tulu teenima, siis iluaianudusele seal suurt rõhku ei pandud. Tolleaegsetel õueplaanidel on siiski näha, et elumajade vahetusse lähedusse lillepeenraid, ilupõõsaid ja hekke ikkagi planeeriti (nt Maaehitusi 1928: 14). Küll aga tehti kohustuslikuks sinna viljapuuaedade rajamine. Selleks anti igale uusasunikele 10 õunapuustikut esialgu ilma rahata ja nende hind tuli tasuda pikaajalise laenuna (Aed 1936: 282-283). Taluaed pidi majapidamise kindlustama vajaminevate aiasaadustega ja lisisissetulekutki andma. 1930. aastate alguses olid tolliolud Soomega soodsad ja põllumajandussaaduste hinnad madalad (Hinno 1932: 349). Selles valguses tundus puuviljade ekspordiks kasvatamine tulus ja palju räägiti õunaaedade rajamisest ja õigete sortide valimisest. Keskmise talu juurde soovitati istutada vähemalt 20 viljapuud (10 õuna-, 2 pirni-, 4 ploomi- ja 4 kirsipuud) ning sobivaimaks õunapuude tali-, sügis- ja suvisortide vahekorraks peeti 5:2:1 (Hinno 1936: 87).

1936. aastal algatatud kodukaunistamise kampaania oli järjekordne samm aianduse mõtte levitamise ja just iluaedade rajamise suunas. Sedapuhku oli tegemist riiklikult korraldatud ettevõtmisega, mille põhjused olid nii poliitilised kui sotsiaalkultuurilised. Ühest küljest püüti sellega, nagu teistegi tolleaegsete kampaaniatega, juhtida rahva tähelepanu kõrvale 1934. aasta riigipöörde ebaseaduslikkusest (Talving 2010: 54). Teisalt propageeriti kodukaunistamisega euroopalikku elulaadi, et seeläbi kultuurrahvaste hulka jõuda (Tammet 2003: 137). Kampaania põhirõhk oli avalike hoonete ja alade kordategemisel ja kaunistamisel. Koduaedade rajamine ja korrastamine oli ainult üks osa kõikide teiste kampaania ülesannete kõrval. Seda tegevust suunati erinevate trükimaterjalide ja

näidisaiakavandite abil. Viimaseid koostasid sageli tollaegsed nimekad arhitektid ja aiandusspetsialistid nagu Erika Volberg-Breiberg, Jaan Port, Eerik Lepp ja Andres Lange. Aiakujunduses pöörati tähelepanu hoonete ja aiaosade ratsionaalsele paigutusele, majandustsooni eraldamisele puhasõuest ja tarbeaia lahutamisele iluaiast. Iga koduaeda kaunistas kindlasti lipumast riigilipuga. Enamasti käis kavanditega kaasas ka muljetavaldav taimmaterjali nimekiri. Sagedasem oli ilmselt see, et koduümbruse ja -aia kujundas pererahvas oma äranägemise järgi, aga leidus küllaga ka selliseid maja- ja maaomanikke, kes aiakavandi spetsialistilt tellisid ja seejärel ellu viisid. (samas, 138-139, 144) Värvitud laudvoodriga elumaja, korras tarad ja sissesõiduteed, iluaias kõrge masti otsas lehviv sini-must-valge lipp ja suur viljapuuaed kaugemal maja taga pidid enesestmõistetavalt kuuluma iga eeskujuliku ja eesrindliku majapidamise juurde.

See, kuidas kodukaunistamise kampaania käigus rajatud aiad õitsema ja vilja kandma hakkasid, jäi paraku nägemata, sest 1939.-40. aasta talvel hävis suurem osa viljapuudest ning sellele järgnenud sõda ja riigikorramuutus suretas talumajanduse. Kuigi maainimesed koondati sõjajärgselt ühismajanditesse, jäi igale majapidamisele siiski kasutada 0,6 ha individuaalaiamaad. Nõnda nokitseti kogu nõukogude aja vältel ühisest töötegemisest vabadel hetkedel oma aiamaal, mille iga ruutmeeter oli peenardeks või vagudeks haritud ja kus kasvatati kõik oma pere tarbeks vajalikud köögiviljad ja kartul, lisaks veel loomasöötagi.

1965. aastal anti määrusega "Tööliste ja teenistujate kollektiivaiaanduse kohta" ka linnaelanikele võimalus aiandusega tegeleda. Sellega püüti rahuldada nende vajadust aiasaaduste järele ning võimaldada neil puhkust ja vaba aega sisukalt veeta (Sooväli 1967: 124). Asuti looma aianduskooperatiive ja 1970. aastate alguseks oli neis kasvamas üle 215 000 viljapuu, 270 000 marjapõõsa, rajatud oli 16,7 ha katmikalasid, 80 ha maasika- ja vaarikaistandusi ja 198 ha iluaedu (Plutus 1974: 966). Arvan, et paljude linnainimeste jaoks oli suvila koos 500-600 m² suuruse maatükiga kohaks, kuhu sai mitmekorruselisest kortermajast põgeneda, et tunda end omal maalapil taaskord peremehena. Vaatamata sellele, et ühismajanditesse rajati samuti suuri viljapuuaedu ja kasvuhooneid ning põldudel kasvatati köögivilju, toodeti näiteks 1984. aastal nn erasektoris 85% puuviljade, 40% köögiviljade ja 65% mee kogusaagist (Kuum 1990: 13).

Ka nõukogude ajal kasvatati keerulistel ja rasketel aegadel nii aiamaadel kui suvilakruntidel eelkõige seda, mis toidulisa lauale tõi. Elujärje paranedes hakati rohkem tähelepanu pöörama iluaiandusele. Ilusate koduaedade poolest olid üle Eesti tuntud Türi linn

ja Jõgeva alevik, kus aedu lausa ekskursiooni korras vaatamas käidi. Aga ka jõukamate majandite töötajate koduaiad olid hästi kujundatud ja hooldatud.

1970.-80. aastatel käisid paljud hakkajad aiapidajad oma saaki Venemaa turgudel müümas. Väga tavaline oli see Ida- ja Kagu-Eestis, kus Petseri, Pihkva ja Leningradi turgudel kurkide ja sibulate eest teenitud raha eest remonditi kodusid, osteti mööblit, ehitusmaterjali ja autosid. Aga Leningradi turule viidi porgandeid müüki isegi Kihnu saarelt (Banner 2015: 103).

Vahetult peale Eesti Vabariigi taaskehtestamist sai aiasaaduste kasvatamine hoogu juurde, sest aeg oli raske ja oma aia puu- ning köögivilja aitas paremini hakkama saada. Uus aeg tõi kaasa uued majandus- ja turusuhted. Vähehaaval saabus kauplustesse kaubaküllus, millesarnast polnud siin ammu nähtud. Kõiki tuttavaid ja eksootilisigi aiasaadusi oli poest ühtäkki saada. Ühismajandite lagunemine pani maainimesi otsima uusi teenimisvõimalusi, mis tõi kaasa tööeliste inimeste massilise maapiirkondadest lahkumise. Nii tunduski, et oma aias pole mõtet enam midagi kasvatada, sest vajadus aedvilja järele vähenes ja selle vähese kasvatamiseks tehtav kulu oli ebamõistlikult suur. Lihtsam oli kõike vajaminevat poest osta². Et endisaegsete aiamaade harimine ja hooldamine käis maale üksi jäänud vanainimestele üle jõu, andsid kartulivaod ja köögiviljapeenrad, mitmel pool ka õunapuud, maad murule, lillepeenardele ja ilupõõsastele.

Sarnaselt 1920. aastatel võõrandatud mõisamaadele rajatud asunikutaludele, kerkisid nüüd tegevuse lõpetanud ühismajandite lagedatele põldudele ja rohumaadele kinnisvarakülad. Pangalaenu abil oli jõukohane sinna elamine soetada ning maja- ja aiaomanike arv kasvas kiiresti. 1990. aastate unistuste kodu juurde kuulus pigem iluaed, kus tooni andsid elupuuvormid, lilled ja laiuvad murualad, võib-olla mõni viljapuu, mitte aga kapsamaa (Kannike 2002: 87). Muruniidukimürin sai suvisel ajal neis asundustes igapäevaelu lahutamatuks saatjaks. Iluaedade osakaalu suurenemine on üks põhjusi, miks viimastel aastakümnetel on aiast saanud rohkem vaba aja veetmise koht. Märke sellest võis lehtlate ja aiamajade näol leida küll juba 20. sajandi alguse aiaplaanidel ja aedadeski, kuid tegelikult oli aia pidamine siis ja veel nõukogude ajalgi inimeste jaoks ennekõike töö. Nüüd aga peetakse aeda mitte niivõrd praktilistel kaalutlustel kui selleks, et tuua vaheldust igapäevatoimetustesse, lõõgastuda ja puhata. Sellist aeda kujundatakse hoolega, hoitakse hästi

² Tarbimisharjumuste muutumise tõttu 20. sajandi lõpus vähenes köögiviljade kasvatamine koduaedades üldiselt. Sama suundumust on tähele pandud teisteski järelnõukogude ühiskondades ja ka arenenud lääneriikides (Birol jt 2005: 14; Bhatti, Church 2004: 43).

korras ja siia võib julgesti kutsuda külalisi. Aiast on saanud elutoa jätk õues – väline eluruum, kus saab teha kõike sedasama, mida siseruumiski (samas, 95).

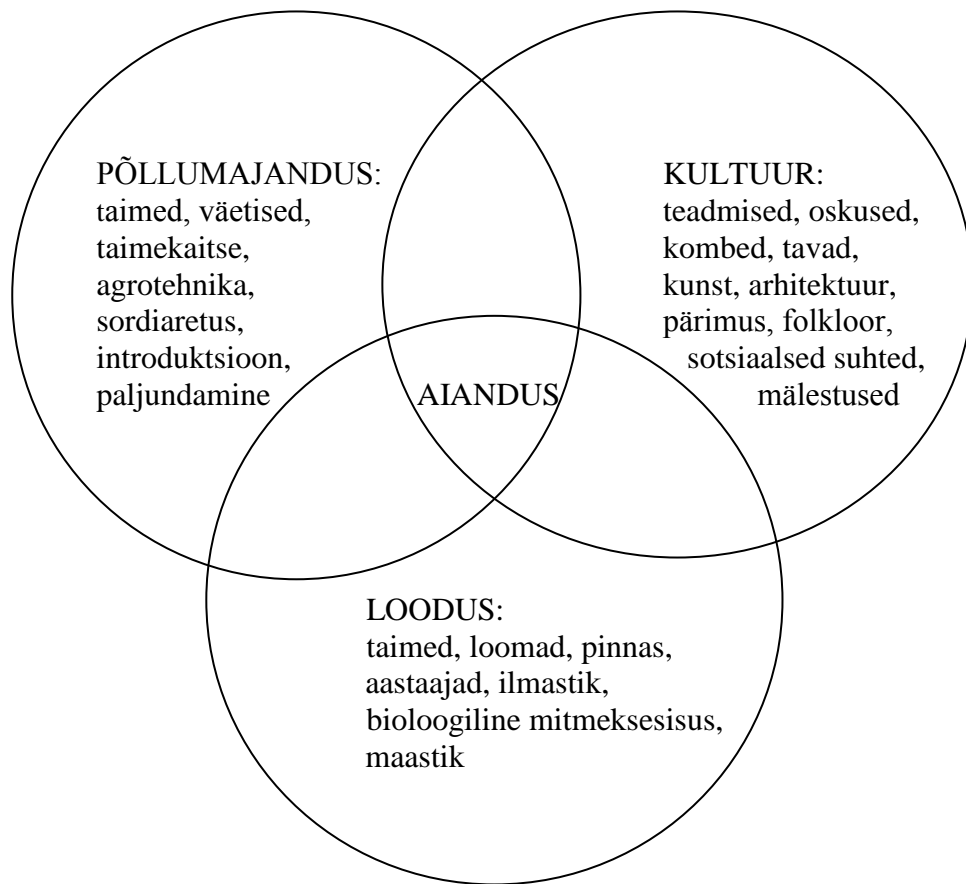
Tänapäeval on aiakaupade osakond igas suuremas ehituspoes ja supermarketis, aiarubriik igas koduajakirjas, aiandusalast teavet vahetatakse aktiivselt sotsiaalvõrgustikes. Kõik see annab tööd ja sissetulekut aiakujundajatele, puukoolidele ja istikuäridele. Taim- ja ehitusmaterjali ning aiatehnika valik on märkimisväärselt mitmekesistunud, mis lubab aia rajajate fantaasial vabalt lennata. Piiravaks teguriks saab pigem aiatöödele kuluv aeg. Hõivatud ja kiire elutempoga inimeste jaoks ongi koduaiast saanud valmistoode, mille kujundab maastikuarhitekt ja korras hoiab kinnisvarahooldaja. Pererahva seos aiaga piirdub vaid selle nautimisega.

Viimastel aastatel võib ometi tähele panna taas tärkavat huvi koduaias aedviljade kasvatamise vastu. Seda põhjustab vastumeelsus tööstusliku põllumajanduse masstoodangule, mille puhul pole teada, kus ja kuidas see kasvatatud on ja mille kvaliteet jätab kohati soovida. Tundub, et sotsiaalselt, kultuuriliselt ja ka keskkonnaküsimustes teadlikum ja nõudlikum tarbija on valmis kasvõi väikese osa köögis vajaminevatest aedviljadest ise kasvatama.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et meie koduaianduse taust on koloniaalne – nii aiataimed kui nende kasvatamise oskused jõudsid siia koos võõrvõimu esindajatega (Hein 2007: 22). See võib olla ka üheks põhjuseks, miks aiandus talupoegade hulgas nii visalt juurdus. Järelikult on aianduse ajalugu siin olnud suuresti tema „kodustamise“ lugu, millega oleme aga hästi hakkama saanud, sest praeguseks on aiandus saanud meie argikultuuri lahutamatuks osaks.

1.2. *Aed kui kultuuri kandja*

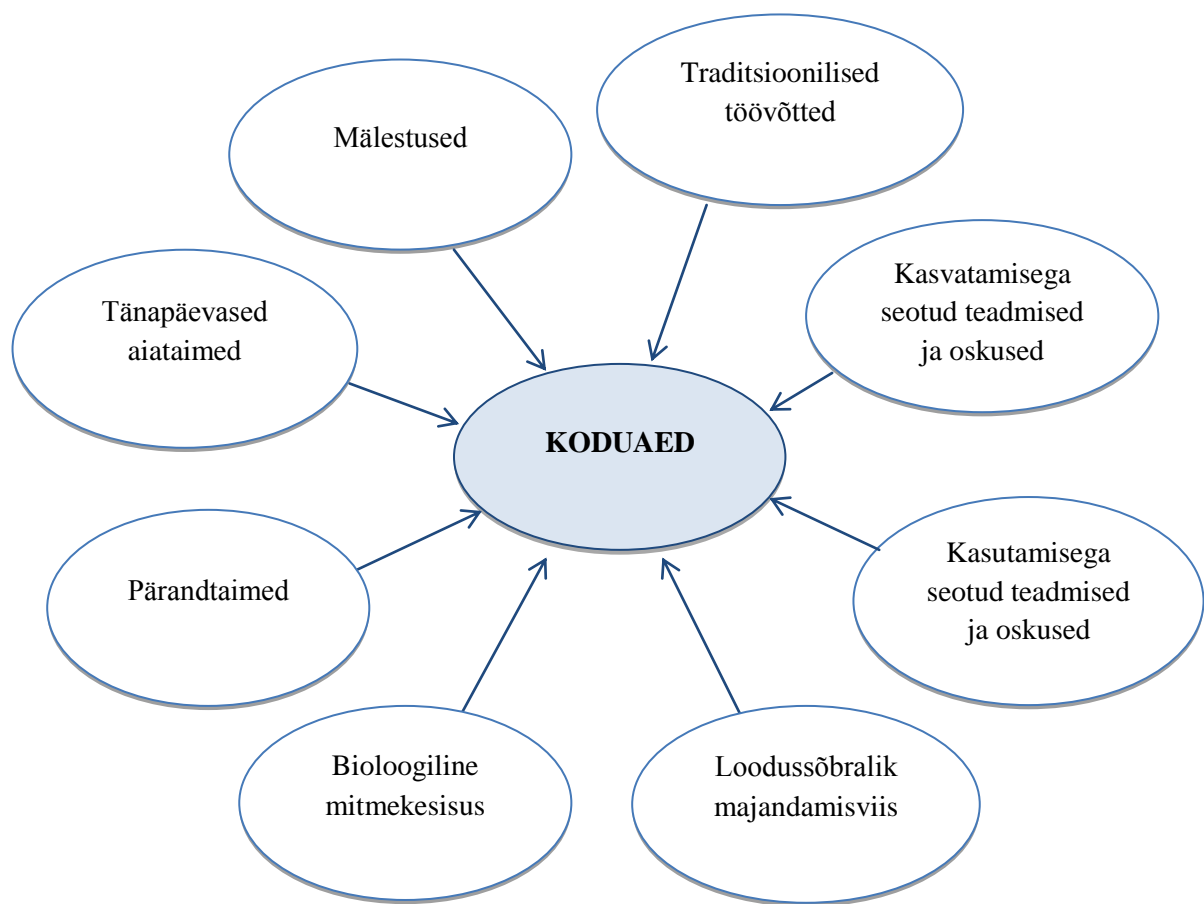
Aed on koht, kus saavad kokku loodus, kultuur ja põllumajandus (joonis 1). See on keskkond, mida inimene oma äranägemise järgi kujundab ja mille ilme sõltub looduslike tingimuste ja inimtegevuse vahel saavutatud tasakaalust. Inimese mõju intensiivistumisel loodus taandub, kuid vaid selleks, et kohe kui inimene tagasi tõmbub, jälle peale tungida. Seega ei ole aed midagi lõpetatut ja püsivat, vaid pidevalt ajas muutuv. Tema kujunduses ja sinna kasvama pandud taimedes talletub aia looja ja omaniku mõte, igapäevaelu ja tegevused. Aiad, eriti iluaiad, on läbi aegade olnud võimu ja positsiooni näitajad, kuuludes ikka kõrgklassi elustiili

Joonis 1. Aianduse paiknemine erinevate valdkondade kokkupuutealal (Autor: A. Banner)

juurde. Meenutan siinkohal kasvõi päikesekuningas Louis XIV soovi kohaselt looduse taltsutamiseks sohu ehitatud suurejoonelisi Versailles' aedu (Hobhouse 2006: 153-156). Aga samamoodi olid ka 19. sajandi II poolel eesti taludesse rajatud viljapuu- ja iluaiad märk sellest, et pärisperemehel oli võimalus ja tahe tegeleda asjadega, mis otsest tulu ei toonud. Seega räägivad aiad teatud ajal valitsenud ühiskondlikest, sotsiaalsetest ja majanduslikest suhetest (Banner 2005: 306).

Ajaloolane Ulrike Plath on nimetanud taimi aianduse ajaloo peategelasteks, kelle jutustatud lood võimaldavad minevikus toimunud vaadata hoopis teise nurga alt kui tavapärased poliitiline ja majandusajalugu (Plath 2010: 74). On küll mitmeid näiteid, kus aiad

Joonis 2. Koduaias sisalduvad elemendid (Vogl-Lukasser; Vogl 2004 ja Sharaskin 2008 põhjal A. Banner)

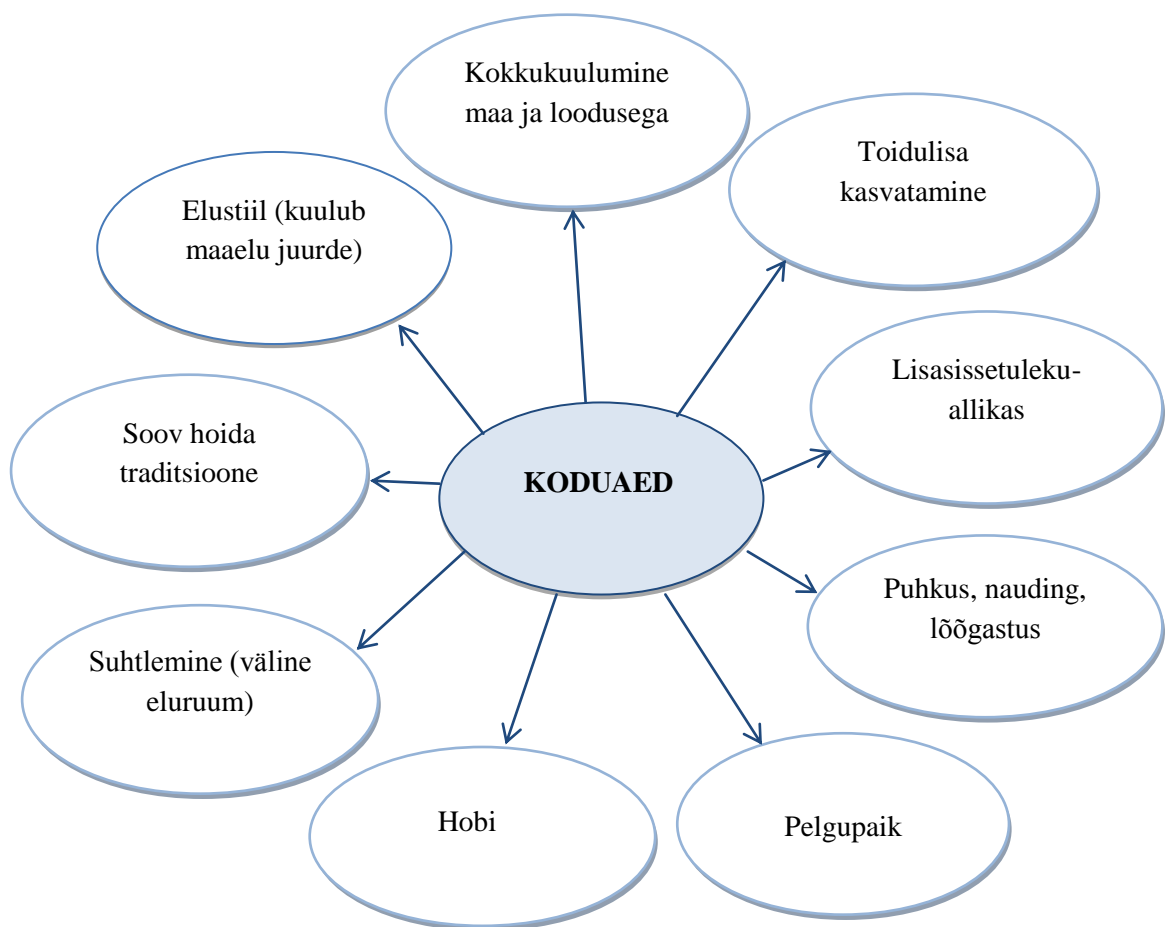
ja aiataimed on kaasa rääkinud suurtes ajaloosündmustes, varandusi neelanud ning valitsejaid kukutanud (Garber 1989: 537-538, Hobhouse 2006: 9-10). Eelkõige on aga aiandus seotud siiski argieluga. Ta räägib uute kultuuride viljelemise ja kasutamise seotud teadmiste ja oskuste levikust ning nende põhjustatud muutustest. Aedades kasvatatavate söödavate taimede suurem valik muutis toidukultuuri. See seob aianduse ka tervishoiu küsimusega (Plath 2015: 52). Aedade rajamise hoogustumine lõi eeldused terve rea uute elatusalade esilekerkimiseks. Puukoolid ja aiaärid vajasisid uusi töökäsi, mis omakorda tingis muutusi haridussüsteemis. Aianduskoolide kõrval lülitati aiandus põllu- ja kodumajanduskoolide õppekavadesse ning selle põhitõdesid õpetati pedagoogilistes seminarides ka

algkooliõpetajatele (Kuum 1991: 178). Viimaste kaudu jõudis aianduse teema ja aiatöö üldhariduskoolidesse ning kooliaiaandus moodustab omaette olulise ja koduaiaandust mõjutanud peatüki meie aianduse ajaloos (vt Banner 2012).

Ehkki taimed on aia ehituskivid, ei koosne koduaiad ainult taimedest, vaid nad sisaldavad palju enam (joonis 2). Kindlasti on nende väärtuseks liigirikkus, sest väikesel pinnal kasvab koos suur hulk erinevaid kultuure. Näiteks Austrias kasvatatakse ühes taluaias keskmiselt 42 erinevat aiakultuuri (Vogl-Lukasser; Vogl 2004: 112). Venemaal läbiviidud uuringus loendati koduaedades keskmiselt 20 liiki tarbetailmi, neile lisandusid veel ilutaimed (Sharashkin 2008: 185). Muu hulgas leidub koduaedades sageli pärandtaimi. Seal on sorte, mis on suurtootmisest ammu kadunud ja rahvaselektisoonisorte, mida pole tööstuslikult kunagi kasvatatud. Kuid koduaiad on ka omamoodi katsejaamad, kuhu pannakse kasvama uusi ja vähetuntud taimi, et järele proovida, kuidas nad vastu peavad ja meeldivad (Vogl-Lukasser; Vogl 2004: 113). Liigi- ja pärandtaimederikkus teeb koduaedades märkimisväärse geneetilise mitmekesisuse varasalve (Galluzzi jt 2010: 3637). Aias kasvavaga on omakorda seotud aiapidajate teadmised, oskused, mälestused ja lood.

Erinevate kultuuride rohkus, üldjuhul vähene keemiliste taimekaitsevahendite kasutamine ja peamiselt käsitsi tehtavad aiahooldustööd loovad omamoodi ökosüsteemi, mis pakub soodsaid elutingimusi ka teistele elusolenditele: putukatele, lindudele, mullaelustikule jt. See tagab aia elujõulisuse, saagikuse ja jätkusuutlikkuse. Kuigi tuleb tunnistada, et tarbimisühiskonna mõju avaldub sageli ka koduaedades. Üha levinumad on aianduskeskusest soetatud standardse taimmaterjaliga sisustatud ja ülihooldatud nn elustiiliaiad, kus looduslähedasi aiapidamisvõtteid rakendatakse harva (Bhatti; Church 2004: 43-44).

Tänapäeval ei saa välja tuua üht ja ainsat põhjust, miks aeda peetakse. Aianduse ajalugu arvesse võttes võiks ju arvata, et heal järjel aiapidajatel on enam vahendeid ja võimalusi iluaedade rajamiseks ja hooldamiseks ning vähemkindlustatud inimesed kasvatavad paremaks toimetulemiseks aedades rohkem toidutaimi. Erinevates uuringutes ei ole siiski seost köögiviljade kasvatamise ja aiapidajate sissetulekute ega tööga hõivatuse vahel leitud (Teitelbaum; Beckley 2006: 128, Sharashkin 2008: 160, Schupp 2009: 98). Küll aga leiti, et üleüldine majanduslangus või -seisak võib panna inimesi rohkem toidukultuure kasvatama (Schupp 2009: 97). Seda, mida aias kasvatatakse ja milleks, mõjutavad väga mitmed tegurid koos. Aiapidamise puhul on majanduslikud põhjused tihedalt seotud sotsiaalsete ja kultuuriliste ajenditega (joonis 3). Venemaal tehtud uuringust selgus, et 77% küsitletud

Joonis 3. Aiandusega tegelemise põhjused (Bhatti; Church 2004, Teitelbaum; Beckley 2006, Sharaskin 2008 ja välitööde põhjal A. Banner)

aiapidajatest pidasid tähtsaks küll koduaedades täiendava toidulisa kasvatamist, kuid peaaegu sama olulised olid ka võimalus tunda end aias maa ja loodusega kokku kuuluvat (74 %), seal puhata ja hobidega tegeleda (73%) ning teiste inimestega suhelda (70%) (Sharaskin 2008: 196). Sedasama hindasid aedade juures kõrgelt ka 1990. aastatel kodukultuuri uuringutes osalenud Tartu aedlinnaosade elanikud (Kannike 2002: 154-155).

Aeda peetakse pigem harjumusest – see on olnud igapäevaelu osa ning tuntakse vajadust ja kohustustki sellega tegeleda. (Teitelbaum; Beckley 2006: 128, EVM EA 154: 171, EA 172: 21, 40, 64). Inglismaal uuritud aiapidajatest rohkem kui pooled leidsid, et aed teeb kodust õige kodu ja nautisid võimalust seal omaette olla ning lõõgastuda (Bhatti; Church

2004: 45). Paljude jaoks on aed tänapäeva kiiresti muutuv ja ärevas maailmas pelgupaigaks, kuhu põgeneda nii isiklike murede kui globaalsemate hirmude ja ängi eest (samas, 49). Kasutusele on tulnud mõiste „tervendavad aiad“, mis pakuvad leevendust erinevate tervisehäda puhul (vt Maikov 2011).

Nagu näha, peidab koduaed endas erinevaid väärtusi ja tähendusi. Nad on ühest küljest väga isiklikud, kuid kätkevad samas mitmeid avalikke hüvesid. Nende rikkalik sisu loob seal erinevaid kokkupuutepunkte ning ühendab sillana põlvkondi, oma ja võõrast, loodust ja kultuuri, traditsioonilist ja kaasaegset, lokaalset ja globaalset, vaimset ja ainelist (Vogl-Lukasser; Vogl 2004: 113-116).

1.3. Aianduspärand kui kultuuripärand

Traditsiooniliselt kuuluvad kultuuripärandi hulka ehitised, kunstiteosed, etnograafilised esemed, teatud kohad jms, millel on aja- või kultuurilooline või ka esteetiline väärtus ja mille väärikamad esindajad on mälestistena kaitse alla võetud. Viimastel aastakümnetel on kultuuripärandi mõiste laienenud ja eelpool nimetatud ainelise pärandi kõrval räägitakse aina rohkem vaimsest kultuuripärandist. Selleks on endisaegsed teadmised, oskused, kombed ja tavad, mida on tänaseni põlvest-põlve edasi antud (UNESCO 2003: artikkel 2). Vaimne kultuuripärand on ajas muutuv ja tihedalt seotud inimestega, kes vastavaid teadmisi, oskusi ja kombeid kasutavad, mistõttu seda nimetatakse ka elavaks pärandiks. Vaimset kultuuripärandit on võrreldud sotsiaalse kitiga, mis annab inimestele ühtekuuluvus- ja järjepidevustunde, seob nad seeläbi kogukonnaks ja tagab kultuurilise mitmekesisuse. (Vaimne kultuuripärand 2015: 4-5)

Üleilmastumine, Euroopa Liidu regulatsioonid, tarbimiskultuuri pealetung ning põlvkondadevahetus põhjustavad traditsiooniliste kultuuripraktikate kadumist ja seetõttu võeti 2003. aastal vastu rahvusvaheline leping, mille eesmärk on väärtustada ja kaitsta vaimset kultuuripärandit (UNESCO 2003: artikkel 1). Eesti liitus UNESCO vaimse kultuuripärandi kaitse konventsiooniga 2006. aastal. See lõi head eeldused ka aianduspärandi väärtustamiseks.

Aianduspärandi kõige silmapaistvama ja käegakatsutavama osa moodustavad vanad ajalooaia aiad ja taimed, mida on aedades pikka aega kasvatatud. Firenze harta³ kohaselt on ajalooline aed (*historic garden*) mälestis, arhitektuurne ja aiakunstiline kompositsioon, mis

³ Firenze harta on rahvusvaheline ajalooliste aedade kaitseks koostatud harta, mis võeti vastu 1981. aastal kultuuripärandi kaitset reguleeriva Veneetsia harta lisana.

pakub avalikkusele ajaloolist või kunstilist huvi ja mille taastamisel on lähtunud kas arhiivimaterjalidest või siiani maastikul säilinud aia jälgedest (Firenze harta 1981: artikkel 1 ja artikkel 16). Nende hulka kuuluvad eelkõige ajalooliste hoonete, näiteks kloostrite, mõisate ja losside, juurde kuulunud aiad ja pargid, aga ka koduaiad. Nad on tavaliselt seotud kindla koha või isikuga ja kujutavad mingit konkreetset ajaperioodi.

Ajalooliste aedade puhul peetakse oluliseks autentsuse mõistet (Jordan 2010: 13). Probleem on aga selles, et sageli ei ole vanade aedade kohta piisavalt dokumenteeritud tõendusmaterjali, mille alusel neid taastada. Näiteks Eesti oludes võib üht-teist leida mõisaaedade kohta, kuid talu- ja koduaedade kirjeldusi, aiaplaane või taimmaterjali loetelusid kohtab üliharva. Seega paljusid vanu aedu ei saakski Firenze harta mõistes nimetada ajaloolisteks (Firenze harta 1981: artikkel 17). Selliseid aedu, mille taastamisel on kirjalike ajalooallikate asemel võetud aluseks mõned muud näitajad, võiks nimetada hoopis pärandaedadeks. Maastikuarhitekt Sheena Mackellar Goulty defineerib pärandaiana (*heritage garden*) aeda, mis oma kultuurilise, ajaloolise või kunstilise väärtuse tõttu omab kohalikku või rahvusvahelist tähtsust (Goulty 1993: xvi). Pärandaedade autentsus avaldub taimmaterjalis (geneetiline autentsus), aia ajaloolises asukohas, ajastutruudes istutusmustrites või omaaegsete kujundusvõtete üldistuses (Jordan 2010: 13-14). Pärandaedade hulka võivad kuuluda koduaiad, aga ka erinevad nädisaiad, kollektsioonaiad, muuseumide aiad, mõisate ja kloostrite taastatud aiad, mis ei vasta Firenze harta kriteeriumidele, kuid sisaldavad ajaloolisi aiataimi või kujutavad endast kaudsematel viidatel põhinevaid kohaliku aiandusajaloo tõlgendusi.

Mis teeb pärandaiad väärtuslikuks ja alalhoidmist väärivaks? Goulty toob välja nende kunstilise, ajaloolise ja kultuurilise väärtuse. Iga aed on kunstiteos, selle looja mõtte väljendus, milles peitubki tema kunstiline väärtus. Ajalooline väärtus seisneb selles, millise ajaperioodi, sündmuse või isikuga aed seotud on. (Goulty 1993: 52-53) Pärandaiad on nii individuaalse kui kollektiivse mälu kandjad, mille abil on võimalik luua ettekujutust minevikus toimunud (Jordan 2010: 28). See annab neile kultuurilise väärtuse. Üllatuslikult ei nimeta Goulty aga aedade olulise koostisosa – taimedega – seotud väärtusi. Nendeks võivad olla aia liigiline või sordiline koosseis, mõne haruldase taime esinemine, aga ka taimede kooskasvamisel tekkinud kooslus, mis toob aeda elurikkust. Hinnates meie mõisaparkes, on maastikuarhitekt Urve Sinijärv selle siiski ära märkinud ja rõhutanud parkide teisigi väärtusi, näiteks maastikulist, puhke- ja turismiväärtust (Sinijärv 2009: 65-66). Kõik see avaldub ka pärandaedades.

Ajaloolisi, pikka aega aedades kasvatatud taimi nimetatakse pärandtaimedeks (*heritloom plant*, *heritage plant*). Sageli nimetatakse neid ka ajaloolisteks, traditsioonilisteks või lihtsalt vanadeks taimedeks. Pärandtaim peab vastama järgmistele tingimustele: 1) teda on võimalik seemnetest paljundada ja ta annab sel juhul sordiehtsaid järglasi (erandiks on siin mõned püsigud, kartul, viljapuude sordid jm), 2) ta on aiataimena tuntud vähemalt 50 aastat (tõsi, ka siin võib olla erandeid), 3) tal on ajalugu – millal ja kust ta on tulnud või on temaga seotud mingi kultuuriline teadmine või muu lugu (Watson 1996: 2-3). Pärandkultuure tänapäeva suurtootmises enam ei kasvatata ja tavaliselt peetakse nende all silmas tarbetaili – puu- ja köögivilju ning põllukultuure. Kuid see ei tähenda, et ilutaimede seas neid ei leiduks. Pärandtaimede hulka kuuluvad vanad kommertssordid, mida levitati omaaegses kaubandusvõrgus, aga ka kohalikud maa- ja rahvaselektsioonisordid. Neist esimesed on välja kujunenud pikaajalise kasvatamise käigus kasvataja otsese valikuta ja nad on neis tingimustes kasvatamiseks hästi kohanenud (Berg 2009: 425). Rahvaselektsioonisordid on saadud aga kasvataja poolt mingi tunnuse alusel tehtud teadlikult valikul, mistõttu selle tunnuse suhtes on sort ühtlane, kuid tema geneetiline varieeruvus on siiski suur (samas, 426).

Pärandtaimed on tähtsad aia- ja põllukultuuride geneetilise mitmekesisuse kandjad. Möödunud sajandil hoogu saanud põllumajanduslik suurtootmine tõi kaasa märkimisväärsed muutused põllu- ja aiakultuuride sortimendis, sest kasutusele võeti sordid, mis sobisid paremini intensiivsetes tingimustes (kõrged väetisnormid, taimekaitsevahendite kasutamine) kasvatamiseks. Praeguseks oleme jõudnud seisule, kus maailma eri paigus kasvatatakse väheseid samu sorte ning paljud varem kasvatatud on jäädavalt kadunud. ÜRO Toidu- ja Põllumajandusorganisatsiooni andmetel on ainuüksi 20. sajandi jooksul hävinud 75% põllumajanduskultuuride geneetilisest mitmekesisusest⁴ (ÜRO FAO). Geneetiliselt ühtlane taimmaterjal on aga väliste ohtude poolt, olgu nendeks siis ebasoodsad ilmastikutingimused või kahjurite või haiguste rünnak, haavatav. Seega on geneetiline mitmekesisus toidu julgeoleku ja sõltumatuse garantii. See võimaldab taimedel kohaneda muutuvate keskkonnatingimustega ja tagab jätkusuutliku tootmise (Arche Noah). Kuid geneetiline mitmekesisus on otseselt seotud ka ainelise ja vaimse pärandiga, sest geenikombinatsioonid määravad ära taimede kuju ja värvi, lõhna ja maitse, millele me omistame tähendusi ja mis kutsuvad esile mälestusi (Jordan 2015: 18, 52).

⁴ Intensiivne majandamine on toonud kaasa ka hulgaliselt keskkonnaprobleeme: kliima soojenemine, liikide väljasuremine, mulla ja vee saastumine ning sellest tulenevad toiduohutuse küsimused jms. Alles möödunud suvel avaldati uurimistulemused viimastel aastakümnetel aset leidnud lendavate putukate massilisest hävimisest Saksamaal (Hallmann jt 2017). Suurbritannias seostatakse Euroopa Liidu ühist intensiivset põllumajanduspoliitikat paljude avamaastike lindude (lõoke, kiivitaja, sookiur, nurmkana) arvukuse drastilise vähenemisega (McKie 2012).

Mure geneetilise ressursside vähenemise pärast on viinud mitmete rahvusvaheliste raamdokumentide vastuvõtmiseni, mille eesmärk on mitmekesisuse kaitse, säästev kasutamine ja viimasest saadava tulu õiglane jaotamine (vt Bioloogilise mitmekesisuse..., Rahvusvaheline põllumajanduskultuuride...). Neist tulenevate kohustuste täitmiseks käivitati ka Eestis 2002. aastal geneetiliste ressursside programm eesmärgiga koguda, säilitada ja uurida kohalikku päritolu põllu- ja aiakultuure. Nüüdseks on käimas selle kolmas periood, mis kestab aastani 2020. Programmi täitjad on Eesti Taimekasvatuse Instituut, Eesti Maaülikooli Polli aiandusuuringute keskus, Tartu Ülikooli Botaanikaaed ja Tallinna Tehnikaülikooli geenitehnoloogia instituut (Geneetilised ressursid). Kogutud materjali säilitatakse seemnetena Jõgeval asuvas geenipangas ja osalevate institutsioonide kollektsiooniaedades.

Pärandtaimedel on täita nii bioloogiline kui kultuuriline ülesanne. Lisaks geneetilisele mitmekesisusele ja sellest tulenevale majanduslikule tähtsusele on nendega seotud erinevad oskused, teadmised ja tähendused. Nad on otsekui elav aken minevikku, sest neisse on kätketud kohalik aja- ja kultuurilugu ning nende kasvatamine seob meid teatud moel meie eelkäijatega (Watson 1996: 5). Neid hoides säilib ka see teadmine, mida nad kannavad ja seeläbi aitavad nad tagada kuuluvustunnet ja kultuurilist identiteeti.

1.4. *Kaasaegne muuseum vahendaja ja kaasajana*

Muuseumide põhiülesanne on läbi aegade olnud pärandi kogumine, säilitamine ja uurimine. Tänapäeval on muuseumide põhiülesannete hulka lisandunud ka kommunikatsioon, mis tähendab teadmiste ja kogemuste jagamist näituste, haridusprogrammide, ürituste ja trükiste näol (van Mensch 2003: 12). Teisisõnu võib seda nimetada vahendamiseks. Ka Rahvusvaheline Muuseumide Nõukogu (ICOM) defineerib muuseume kui ühiskonna teenistuses olevaid avatud asutusi, mis koguvad, konserveerivad, uurivad, vahendavad ja eksponeerivad pärandit hariduslikel eesmärkidel (ICOM definitsioon).

Museoloog Peter van Mensch kirjeldab kaasaegse museoloogia arengut ja selle käigus toimunud muutusi muuseumi rollides ja struktuuris kolme revolutsiooni kaudu. Esimene neist tõi 19.-20. sajandi vahetusel kaasa muuseumiinstituutsiooni professionaalseerumise. Teine revolutsioon toimus 1960. aastatel, kui muuseumide sisemises struktuuris võeti kasutusele funktsioonipõhine mudel. Tähelepanu kese pöördus kogudelt ja museaalidelt külastajatele ning muuseumidesse hakati looma haridusosakondi. Kolmas revolutsioon algas 20. sajandi lõpupoole, mil päevakorrale tõusis muuseumide kui sotsiaalse vastutuse kandjate ja seeläbi

külastajate ehk kogukonna kaasamise küsimus. (van Mensch 2003: 4-6) Seega on alates möödunud sajandi teisest poolest kasvanud pärandi säilitamise ja uurimise kõrval ka muuseumide sotsiaalne roll vahendaja ja kaasajana.

Kohanemaks tänapäeval üleilmastumisest ja tehnoloogia kiirest arengust tingitud muutustega, ollakse sunnitud pidevalt uusi teadmisi ja oskusi omandama. Praeguses infoühiskonnas on elukestvast õppest saanud ühtaegu vajadus ja elustiil ning võtmesõnaks on siinkohal ühe tuntuima muuseumiteoreetiku John H. Falki ja tema kaasautorite hinnangul vabal valikul õppimine (*free-choice learning*) (Falk jt 2006: 324). See tähendab, et õppiija on sisemiselt motiveeritud enda ümber toimuvast aru saama, selle kohta infot otsima ning vastavalt oma huvidele ja vajadustele vaba otsustama, mida, kus, millal, kuidas ja kellega koos õppida. Selline õppimine täidab aina rohkem meie aega, tähendades uudiste jälgimist, internetis surfamist, erialaväljaannete lugemist, vaatamisväärsuste ja muuseumide külastamist jms. (samas) Teatud mõttes sarnaneb vabal valikul õppimine enamtuntud informaalse õppega (Eensaar 2003: 26), on minu arvates aga sellega võrreldes eesmärgistatum ja ettekavatsetum.

Heaoluühiskonnas on tarbijad masstoodangu ja ebaisikuliste teenuste asemel nõus kulutama üha rohkem oma aega ja raha meeliterutavate ja neid isiklikult puudutavate elamuste peale (Pine; Gilmore 1999: 12). Seetõttu on paljud tooted ja teenused pakendatud elamuste kesta. Tänapäevaste muuseumidegi eesmärk on kogutud pärandit *e l a m u s l i k u l t* (minu rõhutus – A. B.) tõlgendada ja vahendada (MuuS §2 lg 1, Kultuuripoliitika põhialused: 11). Laialt levinud kultuuritarbimise vormiks on saanud hariduslik meelelahutus, mis lubab ühtaegu mõnusalt aega veeta ja samas midagi uut õppida. Ka muuseumid on varmad looma innovatiivseid keskkondi, kus tõsist ja autentset sisu vahendatakse meelelahutuslike võtete abil (Balloffett jt 2014: 4). Lõplike lahenduste ja vastuste asemel pakutakse külastajatele pigem kaasamõtlemissi ja ise oma tähenduste konstrueerimise võimalusi (Falk jt 2006: 325, Hein 2006: 347).

Muuseumide peetakse usaldusväärseteks ja järeleproovitud infoallikateks ning just inimeste janu teadmiste järele on viinud nende populaarsuse kasvule (Falk; Dierking 2000: 2). Muuseumid nadivad publiku tähelepanu kogu läänemaailmas. Seda ka Eestis, kus 2016. aastal loeti kokku 3,5 miljonit muuseumikülastust (Statistikaamet 2017). Neist on saanud tõsiseltvõetavad haridusasutused. Tööle on võetud pedagoogid, kes viivad läbi spetsiaalseid haridusprogramme, kuid muuseumikogude ja neil põhinevate teadmiste vahendamisega on seotud ka muu personal: kuraatorid, teadurid, ürituste korraldajad, giidid jt. Õpitegevusi pakutakse väga erinevatele vanuse- ja huvirühmadele. Austraalias läbi viidud uurimuse

kohaselt arvas 75% 5-6-aastastest lastest, et muuseumides leiab põnevaid võimalusi õppimiseks ja uute ideede saamiseks (Piscitelli; Anderson 2001: 274). Aga ka tervelt 84,4% täiskasvanud eesti muuseumikülastajatest on kinnitanud muuseumist saadud õpikogemust (Visnapuu 2011: 52). Iga muuseumikülastus kätkeb endas õpimomenti, seda aga iga külastaja jaoks erineval viisil ja tasemel. Oma osa on siin muuseumikeskkonnal. Just mitteformaalne keskkond motiveerib õppima, aitab õpitavat mõtestada ja uusi teadmisi paremini elus ettetulevates reaalsetes olukordades kasutada (Falk; Dierking 2000: 63, Rahm 2002: 181). Muuseum seal sisalduva vaimse ja ainelise pärandiga on koht, mis pakub mitmekesiseid kognitiivseid ja kontekstuaalseid võimalusi õppimiseks ja seeläbi tervikliku kogemuse tekkimiseks (Falk; Dierking 2000: 147-148; Visnapuu 2011: 26; Lundgaard 2013: 10).

Vabal valikul õppija otsustab ise, kas ta on pigem tulemusele orienteeritud ja tema eesmärgiks on omandada mingi teadmine. Või soovib ta hoopis õppeprotsessi nautida ehk nagu Jan Packer seda nimetab – õppida lõbu pärast (*learning for fun*) (Packer 2006: 341). Packeri uurimistöö tulemused näitasid, et muuseumide ja teiste hariduslikku meelelahutust pakuvate kohtade keskkond toetab lõbu pärast õppimist ja tema arvates võiks nende asutuste üks ülesanne ollagi panna inimesed õppimisest rõõmu tundma (samas).

Muuseumide hoolde on usaldatud meie ühine pärandvara, kuid sageli ei mõista avalikkus, et demokratiseerivas ühiskonnas tähendab see ühist vastutust pärandi ees (Runnel; Pruulmann-Vengerfeldt 2010: 120). Lisaks muuseumile kui eksperdile on pärandi tõlgendamisel ja sellele tähenduste otsimisel õigus kaasa rääkida ka külastajatel ja muuseumi auditooriumidel laiemalt. ICOMi eetikakoodeksi järgi on muuseumide hariduslikuks ülesandeks oma kogukonnaga suhelda ja seda kaasa haarata (ICOM 2004: 8). Muuseumide sotsiaalse rolli all peetaksegi tänapäeval üha rohkem silmas külastajate ja kogukonna kaasamist ja osalemist. Neist esimene lähtub võimupositsioonil oleva institutsiooni (antud juhul muuseumi) huvist ja võimalusest auditooriumi kaasa kutsuda, osalemine tähendab aga tegevuse ja vastutuse võimalikult võrdset jagamist mõlema osapoole vahel (Runnel; Pruulmann-Vengerfeldt 2010: 120).

Muuseumide kolmanda revolutsiooni tagajärjel esilekerkinud metoodiline lähenemine museoloogias, nn uus museoloogia, võtab muuseumide sisulistes tegevustes aluseks ühiskonna vajadused (van Mensch 2003: 8). Sellest lähtuvalt on muuseumide ülesanne aidata kaasa ühiskonna arengule kogukonna liitmise, väärtushinnangute ja hoiakute muutmise, alternatiivsete seisukohtade esitamise, arutelude tekitamise ja isegi suuremate sotsiaalsete muutuste algatamise läbi (samas, 9-10). Pärandit nähakse siinjuures kui vahendit, mille abil

luuakse muuseumis tähendusi ja uut teadmist, tugevdatakse sotsiaalseid sidemeid ja luuakse kuuluvustunnet (Heijnen 2010: 21). Pille Runneli ja Pille Pruulmann-Vengerfeldti (2012) järgi toimivad muuseumid kolmel olulisemal väljal: kultuurilisel, majanduslikul ja poliitilisel, olles ühtaegu nii kultuurilised, majanduslikud ja avalikud institutsioonid. Seega pakub muuseum lisaks kultuurilisele osalusele ka mitmesuguseid muid osalusvõimalusi (samas: 41-43).

Minevikust tuntud igavad ja harva külastatavad muuseumid on kaasaja muutunud ühiskonnas ka ise muutumas. Kultuuridemokraatia ja demokratiseerimise põhimõtete kohaselt on neist saamas atraktiivsed, üldsusele avatud ja sellega aktiivselt suhtlevad institutsioonid. Nende ülesanne ei ole enam pakkuda lõplikku tõde, vaid luua tingimused ja võimalused, et külastajad saaksid oma senise kogemuse baasil ise luua uusi tähendusi. See tähendab aga nende aktiivset osalemist ja dialoogi muuseumi väljapanekuga.

1.5. Aiandus muuseumis ja muuseumide aiad

Viimastel aastakümnetel on Euroopa vabaõhumuuseumides taibatud, et ajaloolised aiataimed võimaldavad ajalugu esitada ja vahendada senisest erinevate vaatenurkade alt. Seetõttu on neis aiandusele suuremat rõhku panema hakatud. Muuseumidesse on kogutud pärandtaimi ja taastatud ajastukohaseid aedu. Muuseumide aiad aitavad mõista seda, kuidas minevikus elati, aga nad kannavad endas ka bioloogilise mitmekesisuse säilitamise vajalikkuse sõnumit tuleviku jaoks (Jordan 2010: 28). Mitmeid häid muuseumiaianäiteid võib leida meie lähinaabrusest Põhjamaades.

Pika aiandustraditsiooniga Taanis mõisteti vanades aedades peituvaid väärtusi juba 1950. aastatel, mil alustati ka neid puudutava etnoloogilise materjali süstemaatilise kogumisega (Michelsen 2006: 12). See on võimaldanud Kopenhaageni Vabaõhumuuseumis, kuhu on ehitisi kokku toodud Taani erinevatest piirkondadest, luua hoonete ümber hästi läbimõeldud keskkonna. Lisaks ajastutruude koduaedade rajamisele on seal taastatud veel hoonete päritolukohtadele iseloomulikud looduslikud taimekooslused. 1990. aastatest alates on Taanis tõsisemat tähelepanu pööratud ka vanade aedade *in situ* säilitamisele (samas).

Gamle Hvam Norras on talumuuseum, kuhu on keskkonna ilmetamiseks ja ekspositsiooni paremaks mõistmiseks kogutud kohalikke ajaloolisi püsililli ja ilupõõsaid. Muuseum on Norra geneetiliste ressursside programmi üks osapool, kelle koguda ja uurida on mõned taimeperekonnad: pojeng, nartsiss, iiris, päevaliilia ja priimula (Marstein 2012: 15-17).

Gamle Hvami tuntaksegi praegu eelkõige tema taimekollektsiooni järgi. See toob kohale külastajaid ja võimaldab uusi vahendustegevusi.

Soomeski leitakse, et muuseumid võiksid elutu pärandi kõrval rohkem tähelepanu pöörata elusale pärandile. Hoidmaks ja tutvustamaks aia- ja põllukultuuride geneetilist mitmekesisust, soovitatakse seal kasvatada just vanu traditsioonilisi aiataimi. Seeläbi saaksid muuseumid pakkuda ühist tegevusplatvormi aianduse ajaloost ja pärandtaimedest huvitatud inimestele (Heinonen jt 2011: 17). Heinonen jt eristavad muuseume ümbritsevaid aedu muuseumiaedadest (Heinonen jt 2014: 18-19). Esimesel juhul pole aias kasvavate taimede kohta midagi teada ja neid kasvatatakse muuseumis eelkõige esteetilistel eesmärkidel. Muuseumiaia taimed on aga dokumenteeritud ja seetõttu toetab ja täiendab aed muuseumi sisulist tegevust.

Eesti muuseumideski on aiandusteamade sissetoomisega algust tehtud. Siinkohal toon näiteks Eesti Vabaõhumuuseumi, kus sobivasse looduskeskkonda paigutatud erinevate külatüüpide, taluõuede planeeringute, hoonete ja interjööride abil luuakse ajalooliselt tõetruu pilt meie maaelu arengust. Autentse külamiljöö loomine eeldab ka hoonete juurde sobilike õuede ja aedade rajamist ning maarahva tegevuste ja elatusallikate tutvustamist. See tõi 1990. aastate lõpul kaasa muudatused muuseumi toonastes tegevuspõhimõtetes (Lang 2000: 29). Aiandusele on sealt alates vabaõhumuuseumis suuremat tähelepanu pööratud. Pikemalt olen sellest kirjutanud „Eesti parkide almanahhis“ nr 4 (vt Banner 2016). Muuseumi eesmärgiks on tutvustada taluaianduse ajalugu ja ajaloolisi kultuurtaimi. Selleks on eksponaatide juurde rajatud aiad, mis võimaldavad korraldada temaatilisi jalutuskäike, koolitusi ja õppepäevi (lisa 1, joonis 18, 20-21). Lasteaia- ja kooligruppidele viiakse läbi aiatunde ning aiatööd lõimitakse ka suvise lastelaagri kavasse (lisa 1, joonis 19). Eesti Vabaõhumuuseumi seob aastatepikkune koostöö Eesti Taimekasvatuse Instituudi ja MTÜga Maadjas, kes aitavad muuseumi vajadusel seemete ja istutusmaterjali hankimisel ning ürituste läbiviimisel. Heaks koostööpartneriks on kujunenud ka Tallinna Kopli Ametikool, mille aianduse eriala õpilastele on muuseum osutunud huvitavaks praktikabaasiks.

Nagu näha, võib aiandusele muuseumis läheneda mitmeti. Üheks võimaluseks on kasvatada taimi kõigest esteetilistel eesmärkidel. Kuid taimede abil saab muuseumis luua ka võimalikult ajastutruu keskkonna või pöörata rohkem tähelepanu hoopis kohalike kultuurtaimede kogumisele, dokumenteerimisele ja säilitamisele. Ajalooga taimed kõnelevad iseenda eest, annavad muuseumiaiaandusele sisu ja ühtlasi aitavad paremini muuseumi väljapanekut mõista.

2. MATERJAL JA METOODIKA

Järgnevalt annan ülevaate empiirilise materjali kogumise meetoditest. Tutvustan valimi moodustamise põhimõtteid ja kirjeldan informante. Viimaks nimetan ära andmete analüüsimeetodid. Kuna aianduspärandi ja muuseumiaanduse kohta on vähe teoreetilist materjali, otsustasin uurimuse läbiviimisel võtta aluseks põhistatud teooria mõned põhimõtted. Tuginesin eelkõige induktiivsele lähenemisele, mis tähendab empiirilisest materjalist tuletatud järelduste põhjal uute tähenduste ja käsitluste loomist (Laherand 2008: 115).

Valimi moodustamisel lähtusin selektiivsuse põhimõttest (Kalmus jt 2015). Valimisse sattumise kriteeriumiks oli küsitletavate seos aiandusvaldkonnaga või nende aiandushuvi. Seetõttu otsustasin uurimisküsimustele vastuste saamiseks pöörduda nii Eesti muuseumides aiandusega tegelevate inimeste, Eesti Vabaõhumuuseumi aiandusalaste koostööpartnerite, kui aiandusest huvitatud potentsiaalsete muuseumiküllastajate poole. Uurimistöö empiirilise materjali moodustasid poolstruktureeritud intervjuud ja ankeetküsitluse vastused. Analüüsil kasutasin ka Eesti Vabaõhumuuseumi aiandusüritustel aset leidnud vaatlusi ja tagasisidevestlusi.

Olukorra kaardistamiseks Eesti muuseumides saatsin ajavahemikus 15.-16. 02. 2017 väikese küsimustiku 34 muuseumi (lisa 3). Minu eesmärk ei olnud välja selgitada, kui paljudes muuseumides aiandusega tegeldakse, vaid teada saada, missugune on seis nendes mäluasutustes, kus taimi kasvatatakse ja aiatööga tegelikult kokku puututakse. Seetõttu kuulusid valimisse muuseumid, mille puhul ma eeldasin või teadsin aeda või vähemalt mõnda peenart olevat. Küsitlesin omal valikul vabaõhu- ja talumuuseume, isikumuuseume ning kohalikke maakonna- ja vallamuuseume, millised valisin välja Eesti Muuseumiühingu kodulehel asuvast registrist. Valdavalt saatsin e-kirjad oma küsimustega personaalselt inimesele, kes muuseumis aiandusega tegeleb. Juhul, kui see polnud teada, saatsin kirja muuseumi üldisele e-posti aadressile. Vastused laekusid 17 muuseumist (lisa 4).

Muuseumitöötajatega otsustasin läbi viia ka fookusgrupiintervjuu. Viimase eeliseks peetakse seda, et rühma liikmetel on võimalus omavahel suhelda, enda ja üksteise vastuseid parandada ja täiendada, mistõttu jõutakse sageli uute jagatud seisukohtadeni (Patton 2002: 386, Vihalemm 2014). Ankeetküsitluste vastuste põhjal valisin välja muuseumid, kus tundus

olevat tõsisem huvi aianduse vastu ja kutsusin neid osalema fookusgruupiintervjuus, et selgitada täpsemalt välja muuseumitöötajate hoiakud ja arvamused muuseumiaanduse võimalikkuse ja võimaluste kohta. Mind huvitas, kuidas nende arvates suhtutakse aianduspärandisse, milline võiks olla muuseumide roll aianduspärandi teemaga seoses ja millised on muuseumide eelised ja probleemid aiandusega tegelemisel. Fookusgruupi kohtumine toimus 21. augustil 2017. aastal Eesti Vabaõhumuuseumis ja intervjuu kestis 1,5 tundi. Selles osales 7 inimest viiest muuseumist: Viimsi Vabaõhumuuseumist, Mihkli Talumuuseumist, A. H. Tammsaare Muuseumist Vargamäel, Carl Robert Jakobsoni Talumuuseumist ja Eesti Vabaõhumuuseumist. Kutse said veel Eesti Põllumajandusmuuseum, Muhu Muuseum, Sillaotsa Talumuuseum, Värskä Talumuuseum, Saatse Seto Muuseum ning Tuglase ja Underi Kirjanduskeskus. Paraku osutus Eesti eri paigust pärit muuseumitöötajate ühel ajal kokkukutsumine nende tiheda töögraafiku tõttu arvatust raskemaks ja viimatinimetatud muuseumidest ei olnud võimalik kellelgi kohale tulla. Tõsi, Muhu Muuseumi töötajaga olin teinud eelnevalt individuaalintervjuu ja tema lisasin ka oma informantide nimekirja.

Täiendavalt viisin läbi pool-struktureeritud intervjuud viie esindajaga Eesti Vabaõhumuuseumi koostööpartnerorganisatsioonidest. Vabaõhumuuseumis on juba mõnda aega aiandusele ja sellega seotud tegevustele tähelepanu pööratud ja muuseum on leidnud endale mitmed head partnerid, kes vajadusel nõu ja jõuga aitavad. Informantide hulka kuulusid Eesti Taimakasvatuse Instituudi, Muinsuskaitseameti ja Tallinna Kopli Ametikooli töötajad ning MTÜ Maadjas juhatuse liige. Need on kõik aianduse valdkonnaga ja Eesti Vabaõhumuuseumi aiandustegevusega hästi kursis olevad inimesed, kelle igapäevatöö on rohkemal või vähemal määral seotud ka aianduspärandi ja pärandtaimedega. Individuaalintervjuud kestsid ligikaudu tund aega ning leidsid aset ajavahemikus 8. 12. 2016 – 19.07.2017 ühel korral Tartus ja ülejäänud puhkudel Tallinnas.

Intervjueerimise valisin, kuna muuseumiaanduse teema on väheuuritud ja soovisin saada selle kohta oma ala spetsialistidelt võimalikult põhjalikku ja täpset teavet. Nii koostööpartnerite kui muuseumitöötajate intervjueerimisel lähtusin ühest küsimuskavast (lisa 2). See koosnes kolmest küsimuste plokist: 1) aianduspärandi olukord Eestis ja selle ohud, 2) tegevused aianduspärandi säilitamiseks ja tutvustamiseks, 3) muuseumide roll ja võimalused aianduspärandiga tegelemisel. Koostööpartneritelt küsisin ka nende muuseumikogemuse kohta. Ühine küsimuskava lubas hilisemal andmete analüüsil vastuseid kõrvutada ja võrrelda.

Algset kava sain vajadusel iga kord intervjuu käigus lisaküsimuste abil täendada ja täpsustada.

Informandid on töös anonüümsed, kuna eeldasin, et sel juhul tunnevad nad end intervjuu ajal vabamalt ja vastavad avameelselt. Iga informant sai oma koodi ja lühidalt on neid iseloomustatud tabelis 1. Peale ühe erandi olid kõik küsitletud oma valdkonnas töötanud pikka aega ja seega pädevad muuseumiaanduse teemal kaasa rääkima. Vabaõhumuuseumi koostööpartneritest vaid üks (E1) tunnistas, et käib muuseumides pigem harva, sest ta ei ole eriline ajaloo huviline, aga „muuseumid on ajalugu tavaliselt.“ E3 ja E4 seevastu külastavad muuseume väga sageli, rohkem, kui teisi kultuuriasutusi, ja hindavad neid kõrgelt. E2 ja E5 käivad muuseumi aeg-ajalt. Tavaliselt võetakse muuseumiskülastus ette koos lastega või laste tõttu, et midagi harivat ja huvitavat kogeda. Muuseumitöötajad omakorda on kõik rohkemal või vähemal määral aiapidajad, kaks neist ka aiandust õppinud inimesed.

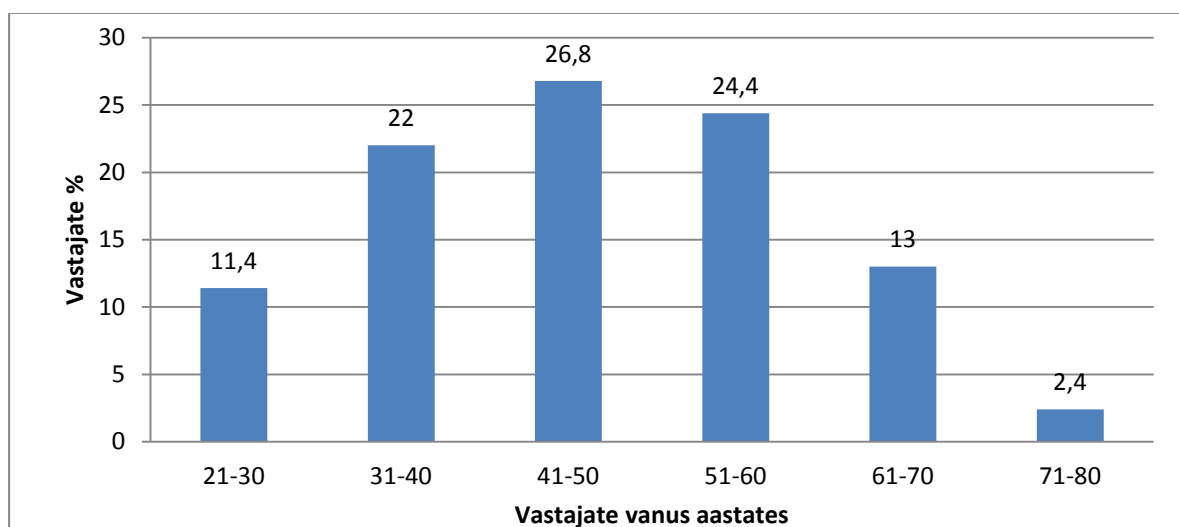
Tabel 1. Andmed intervjuueeritute kohta

Kood	Sugu	Valdkond	Amet	Tööstaaž valdkonnas, aastat	Intervjuu toimumise aeg
E1	naine	taimekasvatus/aiandus	allüksuse juht	25	12.12.2016
E2	naine	taimekasvatus/aiandus	teadur	42	08.12.2016
E3	naine	taimekasvatus/aiandus	õpetaja/pärandtaimede eestkõneleja	14	14.01.2017
E4	naine	muinsuskaitse	spetsialist	22	12.12.2016
E5	naine	haridus/aiandus	aiandusõpetaja	15	19.06.2017
E6	naine	muuseum	allüksuse juht	18	21.08.2017
E7	naine	muuseum	teenindaja	14	21.08.2017
E8	naine	muuseum	teadur	19	21.08.2017
E9	naine	muuseum	teadur	11	21.08.2017
E10	naine	muuseum	perenaine	11	21.08.2017
E11	naine	muuseum	aednik	11	21.08.2017
E12	naine	muuseum	aednik	3	21.08.2017
E13	naine	muuseum	teadur	12	09.03.2017

Leidmaks, millised on potentsiaalsete muuseumiküllastajate ootused muuseumiaiaandusele ja kuidas nad hindavad muuseumi kui aianduspärandit hoidvat ja tutvustavat kohta, otsustasin läbi viia ankeetküsitluse. Selleks koostas Google keskkonnas küsimustiku „Muuseum kui aiakultuuripärandi hoidja ja vahendaja“, mis sisaldas nii avatud kui valikvastustega küsimusi (lisa 5). Avatud küsimuste puuduseks peetakse seda, et nende tulemusel kujunevat andmestikku on keeruline analüüsida (Hirsjärvi jt 2005: 188). Oma küsimustikku tõin need siiski sisse, et anda vastajatele võimalus oma mõtteid täpsemalt avaldada ja seisukohti põhjendada.

Küsimustikule ootas eelkõige vastama aiandushuvilisi inimesi eeldusel, et nemad moodustavad ka võimaliku sihtrühma muuseumi küllastajate hulgas. Küsimustikku jagasin esmalt Facebooki rühmas „Mis kasvas vanaema aias“, millega on liitunud üle 3000 vanadest aiataimedest ja aianduse ajaloost huvitatud inimese. Hirsjärvi jt andmetel iseloomustab masspostitatud ankeetküsitlusi suhteliselt suur kadu ning neid täidab ja saadab tagasi vaid ligikaudu 1/3 küsimustiku saanutest (Hirsjärvi jt 2005: 183). Arvestades aga nimetatud rühma liikmeskonna suurust lootsin siiki, et nende vastustest moodustub analüüsimiseks piisava suurusega valim. Paraku laekus peale Facebooki postitust vaid paarkümmend täidetud ankeeti.

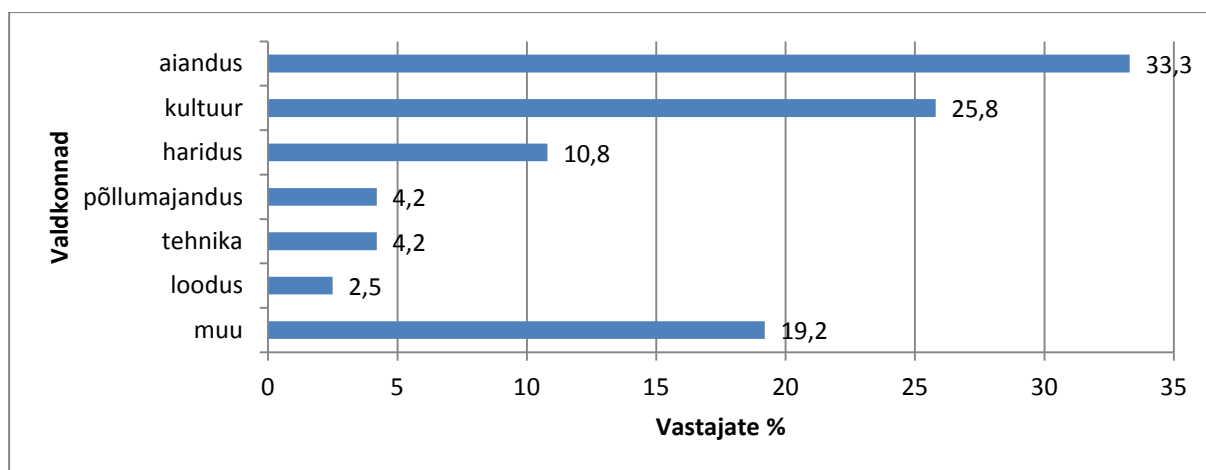
Järgnevalt saatsin küsimustiku e-posti teel Eesti Maaülikooli Põllumajandus- ja keskkonnainstituudi aianduse osakonda, Räpina Aianduskooli ja Tallinna Kopli Ametikooli palvega postitada see aianduse eriala õpilaste ja vilistlaste meililistidesse. Veebis küsimustiku

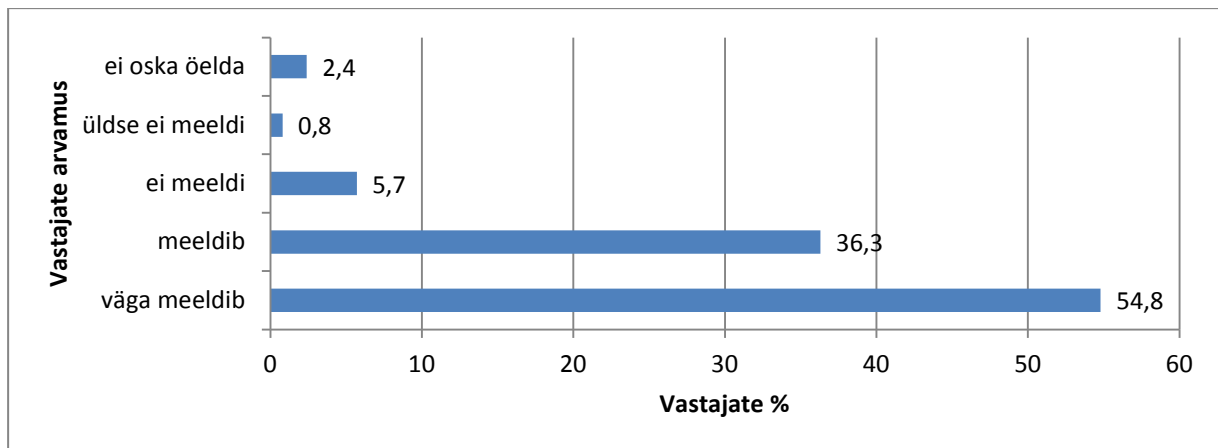
Joonis 4. Veebiküsitlusele vastanute vanuseline koosseis

levitamisele on iseloomulik olukorra üle kontrolli käestandmine ja teatav lumepalli efekt. See võib jagamisel ja edasipostitamisel sattuda ka mujale, kui esialgu mõeldud. Nii jõudiski kõnealune küsimustik ka näiteks Eesti Dendroloogia Seltsi ja Eesti Muuseumiühingu meililistidesse, seda jagati Facebookis. Kokku laekus ajavahemikus 23.11. 2016 – 20.02. 2017 124 vastust.

Veebiküsitlusele vastanutest 102 olid naised ja 22 mehed vanuses 22-80 aastat. Üks vastaja ei märkinud oma sugu ja üks sünniaastat. Vastajate vanuseline jagunemine on toodud joonisel 4. Eriala alusel jagasin vastajad suurematesse rühmadesse. Aianduse rühma kuulusid aednikud, haljastajad, aiakujundajad, maastikuarhitektid ja floristid. Kultuuri rühma paigutasin kunsti ja kirjanduse valdkonnas tegutsevad vastajad, aga ka ajaloolased ja etnoloogid. Nende hulgast 13 inimest (42%) märkisid, et nad töötavad muuseumis. Suurema rühma moodustasid ka haridustöötajad (õpetajad, õppejõud, lektorid). Eristasin veel põllumajanduses (agronoomid), loodus- (botaanik, geograaf, loodusturism) ja tehnikavaldkonnas (ehitajad, mehhaanik, elektrik, ka maaler) töötavad vastajad, kuid neid oli eelmistega võrreldes juba tunduvalt vähem. Ülejäänud vastajad paigutasin rühma „muu“. Sinna sattusid need, kelle puhul oli raske eriala öelda (näiteks direktor, spetsialist, tegevjuht, ametnik, pensionär, koduperenaine jt) ja nende erialade esindajad, kes ei sobitunud eelnimetatud rühmadesse (juuksur, kiviraiuja, sotsiaaltöötaja, finantsjuht jt). Neli vastajat ei märkinud oma eriala. Vastajate jaotumine erialavaldkondade kaupa on toodud joonisel 5.

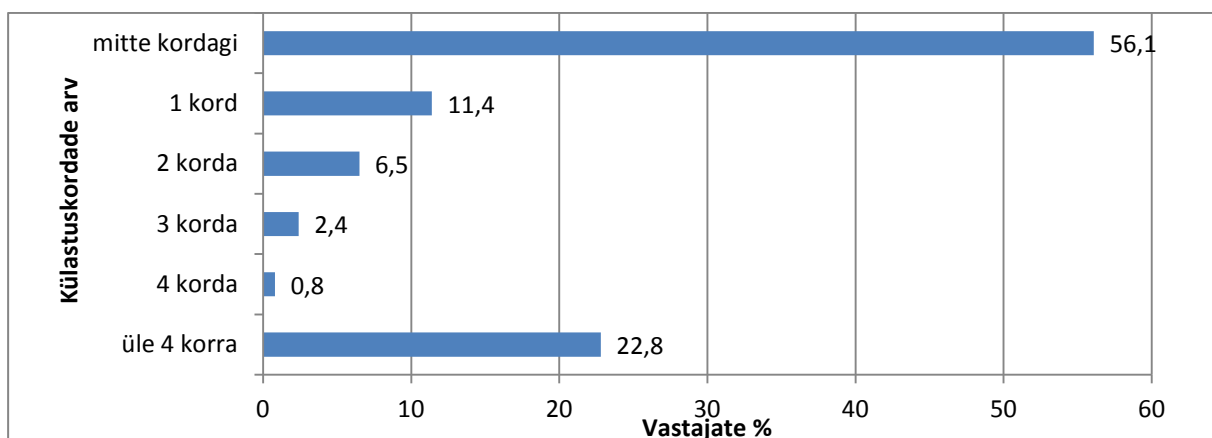
Joonis 5. Küsitlusele vastajad erialarühmade lõikes

Joonis 6. Vastused küsimusele „Kui meelsasti teete ise aiatööd?“

Suur osa vastajatest (86,3%) olid aiapidajad. 4 neist kasvasid oma aias ainult ilutaimi, ülejäänute aedades leidis rohkemal või vähemal määral ka tarbetaimi (viljapuid, marjapõõsaid, köögivilju ja maitsetaimi). Valdavale enamusele aiaomanikest (91,4 %) meeldis aiatööd teha (joonis 6).

Ligi 44 % vastanutest olid külastanud vähemalt ühel korral muuseumi spetsiaalselt aianduse pärast ja käinud kas aiataimi vaatamas või osalenud aiandusüritusel (joonis 7). Sealjuures pooled neist olid seda teinud rohkem kui 4 korda. Nende jaoks ei ole järelikult muuseumiaianduse teema võõras.

Joonis 7. Vastajate muuseumikülastused aianduse eesmärgil

Ankeetküsitluse vastused sisestasin programmi Exel, kus iga vastaja sai oma koodi (V1-V124). Valikvastused kodeerisin ja neid analüüsisin statistiliselt. Küsimustiku kirjeldavate vastuste ja transkribeeritud intervjuude analüüsimisel kasutasin kvalitatiivse sisuanalüüsi meetodit. Selle olulised etapid on kodeerimine (tekstist võtmefraaside leidmine) ja sarnaste koodide rühmitamine kategooriatesse (Laherand 2008: 291). Defineeritud kategooriatest omakorda moodustused teemad, mida analüüsisin ja võrdlesin olemasolevate seisukohtadega.

3. INTERVJUUDE ANALÜÜS

Selles peatükis analüüsin intervjuude käigus kogutud materjali. Vaatlen, kui väärtustatud on intervjuueritute arvates aianduspärandid ja millised on seda ohustavad tegurid. Toon välja peamised tegevused aianduspärandiga seotud teadlikkuse tõstmiseks ja pärandi paremaks hoidmiseks. Viimases alapeatükis analüüsin muuseumide võimalusi aianduspärandi säilitamisel ja vahendamisel.

3.1. Aianduspärandi olukord Eestis

Nagu öeldud, moodustavad aianduspärandi ajaloolised aiad, pärandtaimed ja põlvest põlve edasiantavad aiandusega seotud teadmised, oskused ja tavad. Intervjuudes osalenud muuseumitöötajate⁵ ja vabaõhumuuseumi koostööpartnerite arvates ei hinnata meil aianduspärandit praegu küllaldaselt ja paljud aiapidajad ei ole sellest teemast teadlikud. Pärandtaimedest huvitujaid on vähe ja enamasti on need inimesed, kes on soetanud aiaga vana maja, plaanivad seda võimalikult endisaegsel viisil korda teha ja sinna juurde sobiva aia rajada (E5). Ka pargiomanikud soovivad ajalooliste taimede kohta rohkem teada saada ja neid kasvatada (E4). Teadlikkus ja huvi on seotud varasema aianduskogemusega. Kui aiapidamise ja taimekasvatusega ei ole olnud mingisugust kokkupuudet, puuduvad mälestused ja emotsionaalsed seosed ning aianduspärandi teema ei pruugi kõnetada (E3).

Arvati, et meie aianduspärandit puudutav materjal on laialipillatud, läbi uurimata ja avalikkuse ette toomata. Kirjalikku materjali on väga vähe ning usaldusväärne ja kergesti kättesaadav allikas, näiteks käsiraamatu näol, puudub siiani üldse (E5). Selle väljaselgitamine, mida inimesed veel kasvatavad, mäletavad ja teavad, on võimalik, kuid väga kulukas, sest eeldab aja- ja tööjõumahukaid välitöid (E2). Praegu tegelevad sellega vaid üksikud entusiastid (MTÜ Maadjas, OÜ Vanaema aed), aga nende tegevus pole siiani olnud kuigi süsteemne, mistõttu kogutud materjal on killustatud (E1, E5).

Minu meelest selle pärandasjaga ongi täpselt niimoodi, et käib üks heietamine ja veeretamine ja ta nagu ei formeeru selliseks natukenegi teaduslikumaks, Seda teadmist tuleb sinna liiga vähe juurde. [---] Ja ta millegipärast ei lähe käima. (E12)

⁵ Huvitava kombel võis tähele panna, et ka intervjuus osalenud muuseumitöötajad ise ei teadvusta tööalaselt pärandtaimede ja aiapärandi teemat. Arutelul kalduti rääkima pigem aianduse väärtustamise vajalikkusest üldiselt, mitte niivõrd aianduse ajaloo või ajalooliste aiataimede tähtsusest.

Kuna aianduspärandit ei väärtustata, siis ei osata seda ka hoida. Kõik küsitletud leidsid, et aianduspärand on ohustatud. Üht-teist on tallel geenipangas ning uurimisasutuste kollektsiooniaedades ja botaanikaaedades, kuid puudub ettekujutus, mis meie koduaedades tegelikult toimub. Pole teada, kui palju vanu taimi seal veel kasvab või kui palju on juba hävinud. Samuti ei ole süstemaatiliselt uuritud ega kogutud aiandusega seotud vaimset pärandit. Karta on, et palju väärtuslikku on jäädavalt kadunud, sest muutused inimeste eluviisis- ja –korralduses on viimase 20-25 aasta jooksul toimunud väga kiiresti (E2, E5).

Üheks suuremaks ohuks aianduspärandile on vanade aiapidajate meie seast lahkumine, mistõttu aiad jäävad hoolitsuseta ja metsistuvad või vahetavad omanikku. Esimesel juhul hävivad vanad aiataimed hooldamatuse tõttu. Nad on küll sageli vähenõudlikud ja vastupidavad, kuid vähesed neist suudavad naturaliseeruda ja meie looduslikes kooslustes ilma inimese abita ellu jääda (E3, E4).

Sama ohtlik võib vanadele aedadele ja taimedele olla aga ka uute omanike liigne agarus ning soov aed kiiresti korda teha, mistarvis võetakse ette ulatuslikke pinnase- ja raietöid. Kui sellega kaasneb aiandusteadmiste puudulikkus ja taimede mittetundmine, siis vahetatakse vanad taimed uute ja moodsamate vastu välja.

Jälle parkide puhul tuleb mulle meelde, kuidas ma olen aastaid seisnud selle põõsaserinde eest. Kus põõsast aetakse väga tihti segi võsaga. Kus ta ongi hooldamatuse tõttu segamini vahtra või mingisuguse noorendikuga ja siis võetaksegi võsa pähe kõik lumimarjad ja pihlenelad ja võib-olla seal taraenelad ja kõik sellised vanad sordid ära. Et siis hakata nagu puhtalt lehelt uuesti. Jäetakse ainult puutüved püsti ja hakkame uuesti rajama. Ja siis tuleb välja, et meil ei ole neid vanu liike saada enam. (E4)

Ohutegurina nimetati veel linnastumist. Vaid suve- või maakodudena kasutatavates majapidamistes ei ole kellelgi ülemäära aega aiaga tegeleda ning „lihtsam on lükata muru, paned mõne põõsakese ja sul on kõik korras“ (E2). Muutusi aedade liigilises koosseisus toob kaasa ka uute aiataimede massiline pealetung. Suurem osa aiapidajaid vaimustub uuest. Kaasaegsete taimede valik kaubanduses on tohutu, muutub ja täieneb pidevalt ning nende hankimine on väga lihtne. Kui vana taimega ei ole kasvatajal emotsionaalset sidet, on tema tänapäevasega asendamine kerge.

Aiandusvaldkond ei ole siinmail saanud rahulikult areneda. II maailmasõda ja sellele järgnenud okupatsioon pööras paljude inimeste igapäevaelu pea peale. Neid pole palju, kes elavad jätkuvalt samas kohas, kus nende esivanemad ja kelle koduaiamälu ulatub mitmete põlvete taha. Ka E12 märkis, et tema peres „on ka kõik sellised aiad, et sõda tegi nulliks kogu pere talupidamise“. Ühismajandite põldudel ja aedades hakati siis valdavalt kasvatama

rajoonitud⁶ sorte, mis vahetasid vähemalt osaliselt välja siin seni kasvatatud (E1). Ometi tõi see aeg kaasa seisaku, mis tagas elukorralduse teatava säilimise aastakümneteks. Uued tuuled saabusid Eesti taasiseseisvumisega 1990. aastate algul. See viis maal majandite lagunemise, tööhõive vähenemise, inimeste lahkumise ja elulaadi muutumiseni. Muutused olid kiired ja pöördumatud, mistõttu paljudes piirkondades on traditsiooniline maaelu lakanud olemast.

Maal ei ole ju enam seda üksikut lehmapidajat. Ühtegi looma ei ole. Siga ei peeta, mitte midagi enam ei ole. Maal vanainimesel, mis võib olla, see ongi tõesti seal ilumuru peal ainult. Kaitseb seda ilumuru ja lillepeenart. Teeb iluaeda, et saada seda mingisugust silti [kauni kodu märgis] seina peale. (E7)

Paljud majapidamised jäävad aga hoopis elutuks, lagunevad ja kasvavad võssa (E5, E9). Iga sellise kohaga koos kaob ka mingi teadmine. Seetõttu pole meile aianduspärandi päästmiseks palju mõtlemis- või tegutsemisaega antud. Arvati, et praegu oleme jõudmas ühe etapi lõppu ja on viimane aeg tegeutsema hakata (E2).

Eestil tuleb kõik sammud väga kiiresti ära teha. [---] Siin on küll katkenud see mälu. Soomes või Rootsis sa saad teha nii, et ütled: „Mina võtan praegu ainult need taimed, kellel on ilus lugu. Teisi ma ei võta.“ Eestis ma pean ütleva niimoodi: „Inimesed on kõik surnud, keegi ei tea“. Siis ma pean ise ära tundma, et see võib-olla on vana. Ja siis igaks juhuks võtma ja lootma, et kunagi tehakse DNA ja siis võime öelda, kas oli [vana] või ei olnud. (E3)

Üheks põhjuseks, miks aianduspärandi teemaga suhteliselt loiult tegeldakse, võib olla see, et aiandust ei peeta Eestis oluliseks tegevusvaldkonnaks. Nõukogude ajal oli põllumajandus tähtis majandusharu ja ka aiandusele pöörati siis rohkem tähelepanu. Aiandusmajanditest tuli kogu siin tarbitav toodang ja seda jätkus ka vennasvabariikidesse välja vedada. Nüüdseks on olukord kõvasti muutunud: E2 kurtis, et „põllumajanduses on kehvasti ja aianduses on veel kehvemini“. Aiandusega tegelemist ei soosi tema sõnul juba siinsed looduslikud olud. Üldreeglina ei ole meie laiuskraadidel võimalik aastaringselt aiandusega tegeleda ja me ei suuda sellel alal võistelda lõunapoolsemate piirkondadega. Statistiliste andmete kohaselt 52% Euroopa Liidu aiasaadustest toodetakse vaid kolmes riigis: Hispaanias, Itaalias ja Prantsusmaal. Ainuüksi Poolas aga asub ligi 34% euroliidu õunaaedadest, kust tuleb pea veerand liidu õunatoodangust. (Eurostat 2016). Eesti väiksust ja asukohta arvestades ei ole meil lootustki eelnimetatutega konkureerida. Oma osa on siin E2 arvates ka Euroopa Liidu ühisel põllumajanduspoliitikal⁷, mis peab toetuste kaudu tagama liidu põllumajandustootjatele ühisel turul võrdsed võimalused. Ometi on teada, et nn vanade liikmesriikide toetused on tunduvalt suuremad kui hiljuti liitunute omad. Ja kuigi toetused

⁶ Rajoonitud sortimendiks nimetati nõukogude ajal standardsortimenti, kuhu kuulusid ametlikult siinsetel aladel kasvatamiseks eelistatuks tunnistatud põllumajandus- ja aiakultuuride sordid.

⁷ Euroopa Liidu ühisele põllumajanduspoliitikale (ÜPP) pandi alus 1962. aastal, et tagada liikmesriikide kasvav toiduvajadus ja talunike elamisväärne elu maal. Ühist põllumajanduspoliitikat hallatakse Brüsselist ja seda põhjendatakse liikmesriikide põllumeeste sarnaste eesmärkide ja eelarvevahendite tõhusama jagamisega. (EL ÜPP 2017: 6)

tõusevad, siis 2020. aastaks peaks Balti riikide otsetoetuse tase moodustama alles 75% Euroopa Liidu keskmisest (Sõrmus 2013: 14). Ebasoodsad olud ja madalamad toetused asetavad aga meie põllumajandustootjad ebavõrdsesse seisu, mis kindlasti mõjutab ka aianduse mainet.

Teinekord jääb selgusetuks, kelle vastutusalasse aianduspärand kuulub. Seetõttu võib kergesti juhtuda, et „kui on kõigi asi, siis ei ole kellegi asi“ (E4). Aiandus jääbki pahatihti nõ „halli alasse“ – kultuuriinimesed leiavad, et tegu on pigem taimekasvatusega, looduse omad arvavad jälle, et aianduses on liialt palju inimtegevust ning põllumajanduse seisukohalt on aiandus väike ja tähtsusetu. Seetõttu on kerge tekkima arusaam, et „aianduspärand on kellegi teise pärusmaa“ (E1). Kerget segadust selles küsimuses oli tunda ka informantide vastustes:

Aiandus on üks osa kultuuripärandist. Ma ei tea, mille alla käib kõik see elustiil? Kumbestikku ju uurib ikkagi see valdkond, mis käsitleb kultuuri, eks ole ju? Et see ei ole põllumajandus. (E2)

Need pärandliigid, pärandkultuur, pärandaiad, pärandmaastikud võiks olla ka muinsuskaitse teema. Aga samas, kui on taimespetsiifiliselt vaja asjaga tegeleda, siis ma julgen pakkuda, et see võiks olla Maaeluministeerium. (E4)

Endistel aegadel oli meeldivat sorti kõige lihtsam säilitada oma aia taimedelt ise seemet võttes ja seda uuesti külvates. Selline praktika oli meie majapidamistes üsna tavaline (EVM EA 154: 85, 104; EA 171: 17; EA 172: 69; EA 173: 50). Levinud arvamus oli, et tänapäeval teevad seda pigem üksikud. E3 arvas, et „kui on mingi terve vanainimene, tema teeb, sellepärast et temal on vähe raha ja ta tegi juba nõukaajal. Need peavad tõesti olema mingisuguse kiiksuga“. Seemneid ei vaevuta koguma, sest nende valik kaubanduses on ülisuur ja mugavam on igal kevadel uued osta. E3 võttis tänapäevase suhtumise asjasse tabavalt kokku: „Ilmselt liiga hea elu, noh! Liiga palju raha. Kui mul raha on osta seemned, siis ma ostan pigem, kui ma ise hakkaks jamama sellega.“ Oma osa on siin aga ka Euroopa Liidu seemnepoliitikal, mida mõjutavad suurfirmade ärihuvid.

A seda nad kangesti laidavad maha ka, et ei tohi [ise seemet korjata], et siis lähevad sordid sassi ja osad on valed. Et sordipuhtus ei tule. A võib-olla see on ka see, et siis sa kindlasti jälle ostad poest. Et ära sa mitte ise võta. Aga tegelikult võtad ja tuleb välja küll. Igal aastal ei tule sellest poe omast ka, eks ole. (E7)

Euroopa Komisjoni poolt esitati 2013. aastal seemnemääruse eelnõu, mille jõustumisel saanuks müüa ainult registreeritud ja sertifitseeritud seemneid (Seemnemääruse eelnõu 2013: 29). See andnuks eelise patenteeritud sortide seemneid tööstuslikult tootvatele põllumajanduskontsernidele. Tarbija jaoks toonuks uus seemnemäärus kaasa iga-aastase seemnete ostu vajaduse (õigemini kohustuse), väiksema valiku ja ühtlasi põhjustanuks paljude traditsiooniliste kultuurtaimede ja rahvaselektisioonisortide kadumise (Silm 2013).

Aiapidajate ja väikeste seemnetootjate vastuseisu tõttu võeti eelnõu tagasi ja määrus on sellisel kujul veel vastu võtmata.

Ometi on seemnete korjamine edasiseks taimede kasvatamiseks üks pärandtaimede säilitamise võtmetegevusi. See paigutab taimed õigesse konteksti, toob nad paremini nähtavale ning võimaldab neil tegelikes keskkonnaoludes kohaneda ja edasi areneda (Galluzzi jt 2010: 3636, Heinonen jt 2011: 16). Koos taimmaterjaliga kandub sel juhul edasi ka vaimne pärand: taimede kasvatamise ja kasutamise nipid, nendega seotud lood ja mälestused. Aednikud, kes korjavad oma taimedelt seemneid, et need uuesti maha külvata, hoiavad alles minevikku, ladudes samal ajal vundamenti tuleviku aianduse mitmekesisuse tarvis (Jordan 2015: 134). See on tegevus, mis aitab tugevdada sotsiaalseid sidemeid ja hoida ka kogukonna identiteeti (Johnson 2011: 33; Pautasso jt 2013: 156; Winskie; Murray 2013: 10). Mitmel pool maailmas on populaarsust kogumas seemnekorjajate (*seed savers*) võrgustikud, kelle eesmärgiks on säilitada kohalikke pärandtaimi nende seemnete kasvatamise ja levitamise abil⁸. Eestis on see liikumine alles lapsekingades. Huvitava ja lootustandva algatuse tegi aga 2018. aasta veebruaris Tartu Linnaraamatukogu seemnelaenutuse sisseseadmisega⁹ (ERR 2018).

Mitmed intervjuudel osalenud leidsid siiski, et inimeste huvi pärandtaimede ja aianduse ajaloo vastu hakkab tõusma. Viimasel ajal on jõudsasti populaarsust kogunud toidukultuuri ja koduse toiduvalmistamisega seotud aines. Selle kaudu jõutakse jälle ise toidu kasvatamise ja ka vanade toidukultuuride juurde.

Mul just täna hommikul tuli üks päring, et kas geenipangast antakse ka seemneid hobikasvatajatele, sest et tahan süüa nii, nagu minu esivanemad sõid. (E1)

Usutakse, et vanarahvas toitus tervislikumalt ja et nende toit oli maitavam (E13). Oma osa mängib siin kindlasti põlvkondadevahetus. Taasiseseisvumisjärgsest koduaianduse madalseisust, kus uute tarbimisharjumuste tuules loobuti aias köögi- ja puuviljade kasvatamisest ning majade ümber külvati vaid muru ja istutati ilupõõsad, hakatakse välja tulema. Toonased lapsed on nüüd täiskasvanud ja ise lapsevanemad. Lapsevanema staatus süvendab vastutust nii järeltulijate kui kogu ümbritseva keskkonna ees. E12 leidis, et „kui pere tekib, siis hakatakse mõtlema, et võiks mingi maakoht olla, kus lapsi vabalt karjatada ja hakkab tekkima see soov, et äkki peaks midagi ka kasvatama“. Teisedki muuseumitöötajad olid täheldanud oma töökohal just noorte perede huvi aedade ja aianduse vastu (E6, E9).

⁸ Näiteks MTÜ Seed Savers Exchange loodi Ameerikas juba 1975. aastal (Seed Savers).

⁹ Põllumajandusameti ettekirjutuse kohaselt ei tohi raamatukogu siiski laenutada sordilehele kantud köögiviljasortide seemet (Raamets 2018: 13).

Inimesed reisivad rohkem, mistõttu puututakse kokku teiste rahvaste ja kultuuridega. Nähakse, mis mujal maailmas tehakse ja kogetu tuuakse eeskujuna koju kaasa (E4). Sageli hakataksegi oma väärtusi märkama alles siis, kui mõni võõras sellele tähelepanu juhib. Selle kohta oli näide tuua mitmel muuseumitöötajal:

Vat mingi aeg olid soomlased. Nemad käisid ju täiesti nostalgias, et meil on kõik see, mis nendel enam ei ole. Ja siis nad tulevad nii õhinal, katsuvad rääkida, et kuidas neil ka ikka sellised asjad olid. (E9)

Sest ühed käisid Norrast. Nendel muidu vist ei pidand ka üldse seal kasvatatama [aiataimi]. Mees oli eestlane, tal oli norra naine ja siis need tulid sinna aeda ja naine nii vaimustuses, et me kasvatame. Et me tuleme vaatama, et siis naisele näidata, mismoodi aed peaks siis nagu välja nägema. (E6)

Pärandtaimede vastu huvi tärkamisel on olulised ka emotsionaalsed põhjused. Rühmaintervjuus osalenud muuseumitöötajad olid märganud muuseumis külastajates tekkivat nostalgiat ja äratundmisrõõmu. Mõni taim, selle värv, lõhn või maitse võib meenutada neile midagi nende varasemast elust. Muuseumi tullaks selleks, et seda uuesti kogeda.

Vaat tulevad need vanaemad, kes veel mäletavad seda ja siis oma lastelastega käivad seal [muuseumis] ja tahavad just seda vana näha. Et „oi, minu ajal oli...“. (E9)

Selles, et aiandus ja aianduspärandi hoidmine on vajalik, ei kahelnud keegi intervjuueeritustest. Ühest küljest seisneb selle tähtsus identiteedi tagamises, sest pärandis talletame järeltulevate põlvede jaoks oma ajalugu (E5). Teisest küljest on tegemist toidujulgeoleku küsimusega. Elus püsimiseks pole rohkem tarviski, kui „labidat, mulda ja seemet“ (E7). Loomulikult ka teadmisi, mida, kus ja kuidas kasvatada. Selle, mismoodi pärandköögiviljade kasvatamine on seotud ellujäämise ja toidujulgeolekuga, võttis hästi kokku üks intervjuueeritavatest:

[---] sa teed seda oma laste pärast. Kui midagi juhtub, siis sinu lastel on need seemned olemas. Sina visalt kasvatad ja annad oma lastele edasi oskused ja infõ, miks nad peavad ise kasvatama. Et mingil hetkel poes enam ei ole ja siis sinul peavad need seemned olemas olema. See on see Darwini „fittest survives“. Tähtis on, et oskad endale toitu teha, riided teha ja sooja teha. Muidu sa sured ära. Kui sa oma lastele neid oskusi edasi ei anna või kui neil ei ole head võrgustikku, et on sõbrad, kes oskavad neid asju, siis kui midagi juhtub, siis nad hakkama ei saa. (E3)

Pärandsorte kui põllumajanduskultuuride geneetilise mitmekesisuse tagajaid oskasid aga hinnata vaid geneetiliste ressursside programmiga seotud informandid (E1, E2, E3). Lisaks tõi E11 välja veel selle, et aias viibimine ja aiatöö annab tänapäeva linnastunud inimestele hea võimaluse värske õhu kätte minna ja nõ looduses olla, sest „see on ju teada, et taimedega kontakt on oluline.“

Aianduspärandi hoidmisele ei ole siiani piisavalt tähelepanu pööratud. Selle vähese väärtustamise põhjused peituvad aianduse traditsiooni lühikeses ajaloos ja aianduse madalas maines. Kõige suuremaks ohuks aianduspärandile on elustiili ja tarbimisharjumuste

muutused. Samas võib öelda, et huvi aianduse vastu üldisemalt, sealhulgas ka aianduse ajaloo ja ajalooliste aiataimede vastu, on kasvamas.

3.2. Aianduspärandi hoidmisele kaasa aitavad tegevused

Uurisin informantide käest ka seda, mida tuleks nende arvates teha, et teadlikkus aianduspärandist kasvaks ja pärand paremini hoitud saaks. Selleks pakuti mitmeid võimalusi. Kõik leidsid, et aianduspärandi säilimisele aitab kaasa tõhus teavitustöö: selgitada, mis on elav kultuuripärand, rääkida seda ohustavatest teguritest ja kutsuda aiapidajaid oma koduaia pärandtaimedest teada andma. Seda on jõudumööda juba ka tehtud: geneetiliste ressursside programmi raames anti välja voldik, Eesti Taimekasvatuse Instituudi ja MTÜ Maadjas inimesed on üles astunud teles, raadios ja trükiajakirjanduses ning esinenud teabepäevadel Eesti eri paigus. Ometi tunnistati, et veel ei ole leitud kõige õigemal kanalil, mille kaudu huvirühmani jõuda ja seetõttu pole senine teavitustöö olnud piisavalt tulemuslik (E1, E2). Üleskutsete peale on ühendust võtnud vaid üksikud aiapidajad, kuigi sel moel on leitud juba nii mõndagi huvitavat (E1).

Teavitamise kõrval peeti tähtsaks ka inimeste koolitamist, et nad oskaksid aianduspärandit märgata, ära tunda ja teaksid, kuidas toimida, et see säiliks. Selleks on vaja koostada vastavad õppematerjalid ja koolituskava. Paralleelse saab siin tõmmata ehituspärandiga, mille puhul on teavitus – ja koolitustegevus juba vilju kandmas:

Ma usun, et kui inimesi harida, siis nad on väga alati seda endale külge võtma. [...] Praegu ju otsitakse ka tikutulega taga niisuguseid hooneid, mis on remontimata ja rikkumata ja inimesed tahaksid need endale alles jätta ja seda autentset sidet säilitada ja jätkata ja proovida selle osa olla. Ja miks ei peaks taimedega samamoodi olema? (E4)

Muuseumitöötajad jõudsid rühmaarutelus selleni, et kõige paremaks viisiks aianduspärandist teavitada ja seda tutvustada on heade näidete esiletoomine (E9, E6). Sellega haakub hästi ettepanek rajada pärandtaimede näidisaed, kus saaks taimi säilitada, eksponeerida ja paljundada (E10, E5, E3). Selliseid aedu on rajatud mitmete seemnevahetusega tegelevate ühingute juurde. Üheks näiteks on Austrias MTÜ Arche Noah näidisaed, kus toimub lisaks taimede kasvatamisele ja seemnete müügile ka mitmesuguseid aiandusüritusi (Näidisaed).

Info ja materjali kogumisel oleksid üleskutsetest tõhusamad aga välitööd, mille käigus uurijad ise aedu mööda käivad ja olukorda kaardistavad (E2). Abi oleks pikemaajalisest riiklikult rahastatud inventeerimisprogrammist, mis annaks ülevaate

koduaedades valitsevast olukorrast ning võimaldaks koguda seemneid või taimi uurimisasutustes säilitamiseks ja kasvatamiseks (E3). Seda, et aianduspäränd vajab kindlasti riigi toetust, leidsid ka mitmed teised informandid. Tegemist on ju strateegilise valdkonnaga (E6). Projektiraha abil on küll enamasti võimalik tegevustega algust teha, aga alustatu edasine arendamine ja majandamine jääb sageli rahapuudusel pooleli. Selliselgi juhul oleks abi sisseseatud toetuste süsteemist (E5).

Aianduspärändit ei kaitse ainult riiklikud otsused või talletamine geenipangas. Veelgi tähtsam on, et inimesed ise mõistaksid teema olulisust. Seega tuleb asjahuvilistel entusiastidel endil initsiatiiv haarata. Paljudes riikides põhineb töö pärändtaimedega suurel määral kodanikualgatusel. Näiteks Soomes ja Rootsis on vastav teavitus- ja kogumistöö ning seemnete vahetamine suure liikmeskonnaga ühingute kanda (vt Maatiainen, Sesam). Eestis on kolmanda sektori osa aga sisuliselt olematu. MTÜ Maadjas on ainuke organisatsioon, kelle põhikirjaline tegevus on seotud pärändtaimede mitmekesisuse säilitamisega, kuid liikmeid on vähe ning ühing püsib vaid ühe juhatuse liikme najal (Maadjas). Facebookis on loodud rühm „Mis kasvas vanaema aias?“, mille eesmärk on koguda teavet pärändtaimede kohta (Vanaema aed). Rühmas on ligi 3300 liiget, aga vaid vähesed neist on aktiivsed, mistõttu rühma tegevust ei saa pidada eriti tulemuslikuks.

Geneetiliste ressursside programmiga seotud informandid leidsid, et pärändtaimede teemaga peavad tegelema riikliku programmi täitjad ja kogutud materjal peab jõudma nende kollektsiooniaedadesse ning andmebaasidesse. Programmi eesmärk ei ole olnud koduaedade inventeerimine, vaid et kõik, mis leitakse, saaks uuritud ja säilitatud ning seda eesmärki täidab ta hästi (E1, E2). Puuduseks peeti seda, et iga programmi kaasatud institutsioon tegutseb omaette ning ühiselt ja süsteemselt korraldatud kogumis- ja uurimistegevust ei toimu (E3, E1). Aja- ja inimestepuuduses ei suudeta katta ka kõiki taimerühmi. Samuti puudub kindel tegevuskava, mil määral ja kuidas korraldada programmi koostööd kolmanda sektori ja teiste programmiväliste institutsioonidega. Samas võiks just kodanikualgatusel ja vabatahtlikel olla selles töös täita tähtis roll (E4, E9).

Mitmel puhul imestati, miks aianduspärändi teemaga ei tegelda meie haridusasutustes (E4, E5). Näiteks leidis E13 et maaulikoolis „võiks ju ometigi olla! See oleks ju ometi hea koht.“ Hetkel ei kuulu aianduse ajalugu ja pärändtaimed ainena ühegi kutse- ega kõrgkooli õppekavasse¹⁰. Kuid oma osa pärändtaimede ja aianduspärändi tutvustamisel saaksid anda ka

¹⁰ Väikeseks erandiks on siin Tallinna Kopli Ametikool, mille aianduse eriala õpilased on koostöös Eesti Vabaõhumuuseumiga juba mitmel aastal kuulnud loengut koduaianduse ajaloost ja saanud käia muuseumi aedades praktiliselt.

üldhariduskoolid. Selleks võiks mõne kooli juures pärandtaimedega taastada nädiskooliaia (E3). Sarnaselt üldhariduskoolidega saaksid teemat tutvustada keskkonnahariduskeskused (E4). Üldine arvamus oli, et aianduspärandiga võiksid tegeleda muuseumid, eriti vabaõhu- ja talumuuseumid. Kuna aianduse ajalugu ja aianduspärand puudutab väga erinevaid osapooli, on mõistlik otsida koostöövõimalusi.

Selles mõttes koostöö oleks ülimalt vahva. Kui Maadjas oleks taga, võib-olla ka muuseumid. Mis seal tegelikult keerulist on? Koos töötaks välja selle info või esinemisskeemi või mõtte, mida tahame edasi anda. Siis seda rohkem inimesi seda jagab. (E1)

Head praktikad erinevate ministeeriumide omavahelisest koostööst on meil E4 sõnul juba olemas. Näiteks ajalooliste parkide kaitse tagavad keskkonna- ja kultuuriministeerium ning põllumajanduskultuuride geneetiliste ressursside programmi eest vastutavad nii maaelukui keskkonnaministeerium. 2017. aasta sügisel liitus Eesti viimaks ka Euroopa maastikukonventsiooniga, milles maastike kaitse ja planeerimise korraldamisel käsitletakse loodust ja kultuuri koos (Maastikukonventsioon). Liitumist juhtis keskkonnaministeeriumi juures töörühm, kuhu kuulusid kõikide asjasse puutuvate ministeeriumide, mitmete omavalitsuste, kõrgkoolide ja erialaliitude esindajad. Riiklik prioriteet kultuuripoliitikas on väärtustada kultuuripärandit tervikuna ja liikuda üksikobjektide kaitselt terve keskkonna ja konteksti väärtustamisele (Kultuuripoliitika põhialused: 10). 2019. aasta alguses kehtima hakkavasse uude muinsuskaitseseadusesse on sisse toodud vaimse kultuuripärandi mõiste ning muinsuskaitset lõimitakse rohkem teiste valdkondadega (MuKS eelnõu). Kultuuriministeeriumil on plaan muinsuskaitse ja muuseumidevaldkonna omavahelise töö tõhustamiseks luua mõlemaid osapooli ühendav muuseumide arendusüksus ehk Kultuuripärandi amet (Rand 2018). Sel juhul võiksid pärandaiad ja -taimed kui osa kultuuripärandist jõuda ka kultuuriministeeriumi huviorbiiti.

Nagu näha, saavad aianduspärandi teema fookusesse tõstmisel kaasa aidata erinevad osapooled oma võimalustega ja selles töös on olulisel kohal koostöö alates ministeeriumide tasandist ja lõpetades kodanikualgatusega.

3.3. Muuseumid kui aianduspärandi hoidjad ja vahendajad

Selles alapeatükis teen kõigepealt kokkuvõtte aianduse olukorra kaardistamiseks muuseumidesse saadetud küsimustiku vastustest, kuna nende alusel moodustus fookusgrupi

inetrvjuu valim. Alapeatüki teises osas analüüsin muuseumide võimalusi aianduspärandiga tegelemiseks.

3.3.1. Aianduse olukord Eesti muuseumides

Aianduspärandi säilitamine ja vahendamine pole selles töös tehtud põgusa järelepärimiste põhjal Eesti muuseumides siiani suuremat tähelepanu leidnud. Küsimustiku vastuste koondtabel on toodud lisas 4. Sellest selgub, et aiataimi muuseumihoonete juures küll kasvatatakse, aga see on pigem juhuslik tegevus. Mõnel pool takistavad taimekasvatust erapooletud põhjused nagu näiteks sobiva maa puudumine Viimsi Vabaõhumuuseumis ja Seto Talumuuseumis. Enamasti tehakse aga nii, kuidas jõudu ja aega on. Tavaliselt püütakse alles hoida seda, mis juba olemas ja täiendavaid istutusi viiakse läbi mõne aiandushuvilise kolleegi eestvedamisel tema äranägemise järgi. Omaette rühma moodustavad muidugi kas europrojekti või suurema riikliku rahasüsti toel valminud või rekonstrueeritud kaasaegsed muuseumimajad, mille juurde on rajatud hoone arhitektuuriga haakuv moodne haljastus. Aianduse ajaloo ja aianduspärandiga ei pruugi sel aga suuremat seost olla. Ka ei ole aiandusega seotu muuseumide kogumisprioriteet ja seetõttu on aianduslase materjali jõudmine kogudesse ebakorrapärane. Vastanutest talletab süstemaatiliselt vastavat kirjandust, dokumente, fotosid ja esemeid üksnes Eesti Põllumajandusmuuseum. Vaid üksikutes muuseumides on olemas aedniku ametikoht. Enamasti on aiatöö mõne teise muuseumitöötaja lisakohustus. Mõistagi on eelõeldu põhjuseks eelarveliste vahendite nappus, mis ei võimalda palgata vajalikku inimest, hankida sobivat tehnikat ega laiendada tegevust.

Samas suhtub suur osa vastanuid taimedesse ja aiandusse pooldavalt. Leitakse et aiataimed aitavad muuseumis luua ajalooliselt sobivat ja õdusat keskkonda, olgu siinkohal tegu talu (Seto, Muhu, Viimsi muuseumid), endise mõisahoone (Harjumaa muuseum) või linnahooviga (Tartu Mänguasjamuuseum). Tähtsaks peetakse ka aia külastajaid harivat ja inspireerivat rolli. Muuseumiaedade abil tutvustatakse aianduse ajalugu, aiakultuure, aiatööoskusi, Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuses ka looduse ja kirjanduse vahelisi seoseid. Mõnes muuseumis on algust tehtud aianduslike õppepäevade või lastele mõeldud haridusprogrammide korraldamisega. Muuseumiaias kasvanud saadused leiavad kasutamist oma toitlustuskohtades ja muuseumi suveniiride valmistamisel (näiteks Muhu Muuseumi õunamoos). Aga taimed rõõmustavad ka lihtsalt muuseumitöötajate ja külastajate silma. Ükski vastanud muuseumidest ei plaaninud aiandusega tegelemist päris ära lõpetada, kui on vähegi võimalust jätkata. Pigem unistatakse aiandusega seotud tegevuste laiendamisest.

3.3.2. Muuseumide eelised ja kitsaskohad aiandusega tegelemisel

Kõige paremini sobivad aianduse teema käsitlemiseks vabaõhumuuseumi tüüpi muuseumid. Üheks nende eeliseks aianduse ajaloo ja ajalooliste aiataimede esitlemisel peeti selleks sobivat keskkonda. Hooned ning nende juurde rajatud aiad täiendavad teineteist ja moodustavad ühtse terviku, mis tutvustab ühtaegu aiataimi, aga aitab ka muuseumi üldist väljapanekut paremini mõista.

Ma olen ammu sellel arvamusel, et miljöö ei ole ainult maht, karp ja suurus, vaid miljöö teevadki detailid. Kui õige hoone juures on see õige taim, vaat siis lähevad asjad paika. Detailid hakkavad iseseisvalt kõnelema. (E4)

See tundub mulle täiesti absurdne, et me näitame talu elu-olu, aga see on täiesti steriilne. Seal ei ole ühtegi looma ja siis kui need taimed ka veel kõik ära niidetakse, ainult see mingi murutüügas sinna jääb. (E13)

Muuseumides on olemas teadmine ja oskus, kuidas infot otsida ja talletada. Seetõttu suudavad nad aianduse ajaloo ja pärandtaimedega seotud materjali hästi koguda ja eksponeerida, sest „mis seal vahet on siis, kas sa näitad mõni linik või vana tööriist või sa näitad seda taime seal aias.“ (E3). Lisaks oskavad muuseumid lihtsalt ja arusaadavalt asju selgitada ja seega pärandit tutvustada (E1). Vabaõhumuuseumi koostööpartnerid pidasid muuseumide eeliseks seda, et sinna satub tunduvalt rohkem inimesi, kui uurimisasutustesse. Teinekord ei tulda muuseumi aianduse pärast, aga kui pärandtaimed on seal esindatud, siis neid märgatakse ning seetõttu sobivad muuseumid just hästi huvi äratamiseks ja esmase teavitustöö tegemiseks (E1). Mõnest muuseumis aga (E2 ja E4 nimetasid näiteks Eesti Vabaõhumuuseumi) võiks saada lausa aianduspärandi nõustamiskeskus, kes koordineeriks ka teiste asjast huvitatute tegevust.

Mina soovitaksin küll vabaõhumuuseumil niisugune keskne roll võtta, seda enam, et hoonematerjal on teil olemas. Et seda näidata, on absoluutselt ideaalne koht. Ma isegi arvan, et te peaksite seda palju rohkem tegema. [...] Te võiksite isegi pretendeerida kompetentsikeskuse staatusele. [...] Et oleks üks selline koht, kus niiöelda see juurikas on kõvasti maas. See keskus saab siis tõstatada seda teemat või aidata teisi muuseume, hoida seda teemat kogu aeg fookuses ja kontrolli all. (E4)

Palusin informantidel mõelda sellele, miks aianduspärand pole siiani meie muuseumides suuremat käsitlemist leidnud ja siinkohal arvati, et seda teemat ei tunta või ei peeta seda vajalikuks. Samamoodi nagu üldsust laiemalt, tuleb ka muuseumitöötajaid selles valdkonnas koolitada, et nad aianduspärandi tähtsusest ja hoidmise vajadusest aru saaksid (E4). Puudub arusaam, et hooned ja taimed kuuluvad kokku ja moodustavad terviku (E2) ning et taimed ei ole igavesed ja ka aianduspärand hävib (E1). Lepitakse sellega, kui territoorium on heakorrastatud ja rohkemat ei osata tahtagi.

Las olla siis lihtsalt põetud muruala ja ongi nagu ilus. [...] Miks siis nagu peab veel? Et kojamees oskab ju muru niita ja hekki pügada, võib-olla see perenaine oskab ka rohida. Et ei ole [rohkem] vaja. (E5)

Ajaloolisi taimi ei peeta tõsiseltvõetavaks kultuuripärandiks ja nende hoidmisesse ei suhtuta samasuguse tõsidusega nagu teiste muuseumi eksponaatide hoidmisesse. Aianduses nähakse muuseumis sageli kõigest järjekordset kuluallikat (E9). „Kui see konkreetsetes tulunumbrites ei väljendu, siis on seda väga raske selgeks teha, et sellest tulu on,“ oli E13 veendunud. Aiandusega tegelevad muuseumitöötajaid on nii mõnigi kord kogenud seda, et isegi nende kolleegid muuseumis ei märka ega mõista selle töö mahtu ja tähtsust.

Väljavõtte fookusgrupi intervjuust:

E7: *Eile käisid [aias], mis sa täna sinna enam lähed. Noh umbes nii. A see taim tahab ju ikka silitamist, rääkimist, paitamist. Kui aega ei ole, siis ei tule midagi välja.*

E10: *No täpselt. Meie ülemus küsib ka, ise istub teises majas: “Misašja nad seal teevad?”*

E11: *Et see [aiandus] on nii lihtne ja seda võib teha, vabandust, iga lollikene. Minul on küll sihuke mulje, et nagu väärtustamist ei toimu.*

E9: *See on selline nägematu töö ja eriti, vaata, siis kui [kõik] korras on.*

E6: *Et mis teil seal teha on? Nagu ta oleks iseenesest valmis saanud.*

Tavaliselt ei ole aianduspärandi säilitamise kohta sõnagi muuseumi arengu- ega tegevuskavades, mistõttu ei saa kindel olla valdkonna järjepidevuses. Tihti on see muuseumis seotud mõne aiandushuvilise inimesega, kes on valmis teemaga tegelema. Seetõttu võib töötajate vahetudes aiandustegevus muuseumis soiku jääda (E4). Samuti ei saa täielikult välistada ka riiklikul tasandil tehtavaid otsuseid, mis mõjutavad muuseumide tegevust, sh aiandustegevust (E2). „Eks poliitikud võivad ühtepidi, võivad teistpidi. Võivad täitsa kriipsu peale tõmmata, võivad edendada,“ oli E9 kindel.

Meie muuseumis peaks kindlasti olema ülevalt poolt tulnud mingid suunised selle kohta, et nüüd peab hakkama seda vana [aiandust] arendama. Et siis meil hakkaks midagi liikuma. Et mingisugune juhtnõör või suunis, siis on lootust, et asjad hakkavad liikuma. Muuseum võib kindlasti ka ise otsustada, aga siis peab olema selline otsustaja. (E13)

Nagu juba muuseumidesse saadetud küsitlusest välja tuli, on põhiliseks takistuseks muuseumides aiandusega tegelemiseks ressursinappus, olgu selleks raha, aeg või tööjõud. „See on lisatöö. Me võime siia muruplatsi asemele peenra kaevata, aga keegi peab selle eest hoolt kandma,“ arvas E1. Enamasti ei ole muuseumidel võimalik aednikku palgata ja aiatööd teeb keegi oma teiste töökohustuste kõrvalt. Seda eriti väikestes muuseumides. Selline töökorraldus aga killustab ja põhjustab rahulolematust.

Väljavõtte fookusgrupi intervjuust:

E8: *[---] Et meie mõtleme võib-olla rohkem MuSi-le ja siis ei mõtlegi võib-olla selle aiandusele.*

E11: *Aga ei peagi. MuSi inimesed ei peagi selle peale mõtlema.*

E8: *Aga meie peame MuSi tegema ja kempu ka koristama.*

Et muuseumitöötajad ei ole enamasti aianduslase väljaõppega, ei pruugi nad kõiki taimi tunda ega osata neid kasvatada. Lisatööjõu leidmine ei ole aga lihtne. Muuseumitöö on oma spetsiifikaga ja informantide arvates igaüks seda tegema ei sobigi (E6, E9). Tööletulija

peaks huvituma ajaloost, olema iseseisev ning valmis kasutama mõnigi kord teist lähenemist ja teisi töövõtteid kui igapäevaelus harjunud ollakse. Tänapäevaste linnastunud ja maatööst võõrdunud inimeste hulgast on aina raskem leida neid, kes oskaksid ja tahaksid aiatööd teha (E11). Seega on nõudmised muuseumitöötajatele kõrged, kuid neile pakutav palk suhteliselt madal. Selgus, et sageli saavad muuseumis aiatööd tegevad inimesed kõigest miinimumpalka (E6, E9). Seegi teeb sobivate inimeste leidmise raskeks.

Kõik rühmaintervjuus osalenud olid nõus, et praegustes tingimustes töötatakse oma võimete piiril ja rohkemaks jõudu ei jätku. Vaatamata sellele, et tööjõudu ja aega napib, suhtusid muuseumitöötajad vabatahtlike kaasamisele muuseumi aiatöödel pigem skeptiliselt. Tuli välja, et ühelgi neist ei olnud vabatahtlikega head kogemust. Leiti hoopis, et nende juhendamine ja kontrollimine toob endaga kaasa lisatööd, mistõttu on neist rohkem tüli kui tulu. Maapiirkondades asuvatel muuseumidel on vabatahtlikke ka keeruline leida, sest seal on peaaegu kõigil oma aed, mis tähelepanu ja hoolt vajab (E6).

No meil muuseumis käivad ka vahel siin ma ei tea kes, pankurid ja niused tulevad niiöelda abistama. Tegelt tase on see, et nad võivad ainult puulehti riisuda ja rämpsude korjata. Aga peenrasses – no siis oledki seal juures ja tee oma tööd. Aga kõike asja ei saa nii, et otse väravast lased sisse. Nemad saavad elamuse küll ja nendele on see tore. Aga nüüd on jälle vaja ühte asjapulka vahele, kes neid kantseldab ja juhendab. (E11)

Selgus, et muuseumidel on aianduspärandiga tegelemiseks mitmeid eeliseid (sobiv keskkond ja oskused pärandiga ümber käia), aga ka mitmeid takistusi. Seda teemat tõsisemalt muuseumi töösse integreerides, tuleb muuta muuseumitöötajate endi suhtumist ja arusaamu ning ümber vaadata ressursside kasutamine.

4. VEEBIKÜSITLUSTE TULEMUSTE ANALÜÜS

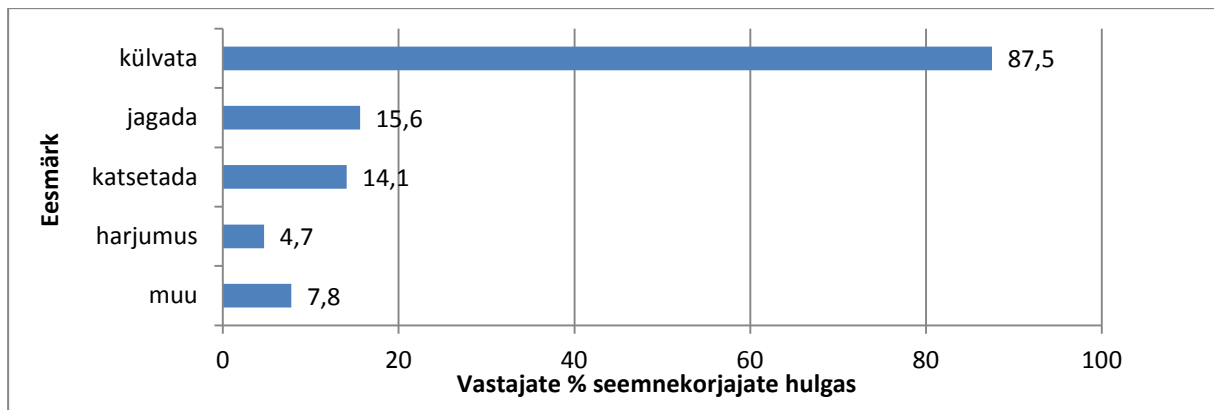
Selles peatükis analüüsin küsimustiku „Muuseum kui aiakultuuripärandi hoidja ja vahendaja“ vastuseid. Uurin, milline on vastajate teadlikkus aianduspärandist ja kuidas nad hindavad muuseume kui aianduspärandi hoidjaid ja vahendajaid. Samuti toon välja, kellele võiksid muuseumiaianduse väljapanek ja tegevused olla suunatud ja mida sooviksid vastajad kui potentsiaalsed muuseumikülastajad aianduse valdkonnas muuseumis kogeda.

4.1. Suhtumine aiandusesse

Nagu eespool öeldud, tegi valdav enamus vastajatest aiatööd meelsasti. Kõige suurema rühma moodustasid need, kellele aiatöö meeldis oma lõõgastava ja rahustava iseloomu tõttu (37,4%). Nimetati, et aiaga tegelemine maandab stressi ja teeb õnnelikuks. Aiapidamist peeti nauditavaks hobiks ja puhkuse veetmise vormiks või lausa elustiiliks. Vastajad hindasid veel aiatöö loomingulisust ja võimalust oma kätega midagi ilusat luua (9,3%). Positiivseks peeti seda, et tulemus on kohe näha, mis paneb unustama selle saavutamiseks tehtud füüsilise pingutuse. Samas 6 vastajale meeldis just aiatöö kerge füüsiline koormus, mis aitab nii vaimu kui keha ärsana hoida. Samuti tuntakse aiatöid tehes rõõmu looduses ja loodusega koos olemisest (7,4%). Vaid 3 inimest arvasid, et aiapidamine on tore eelkõige seetõttu, et võimaldab perele toidulisa kasvatada.

Samas nõuab aed pidevat tähelepanu ja pühendumist, mistõttu käib temaga kaasas ka vastutus. Aedniku aastaringis on kiiremad perioodid, mil kindlasti tuleb aiaga tegeleda ning siis on tüdimus ja väsimus kerged tulema. Ajapuudus ja see, et aiatöö muutub vältimatuks kohustuseks, olidki peamised põhjused, miks osad vastajad aiapidamisest ei vaimustu.

Veidi rohkem kui pooled aeda omavatest vastanutest (59,8%) kinnitasid, et nad korjavad oma aias kasvavatelt taimedelt seemet, kuid nii mõnigi märkis, et teeb seda harva või võtab seemet seda ainult kergesti andvatelt taimedelt nagu näiteks saialill või kõrvits. 47 vastajat korjas seemet suve- ja püsililletaimedelt, 33 erinevatelt köögiviljakultuuridelt ning üksikud ka puudelt ja põõsastelt. Enim korjati seemet saialillilt (nimetati 18x), aedtillilt (13x),

Joonis 8. Oma aia taimedelt seemnete korjamise eesmärgid

kõrvitsalt (10x), kressilt (9x) ja erinevatelt ubadelt (9x). Tavaliselt tehti seda oma tarbeks järgmisel aastal uuesti külvamiseks (joonis 8). 8 vastajat nimetasid siinjuures eraldi ära ka selle, et nende eesmärk on meeldivat liiki või sorti säilitada. Juba märgatavalt vähem korjati seemet sõpradele ja tuttavatele jagamiseks või nendega vahetamiseks. Mõned tegid seda enda sõnul veel vanast harjumusest. Oli aiapidajaid, kellele meeldib katsetada – järele proovida, kuidas üks või teine taim seemnest areneb ja kasvab või milliseid järglasi annab. Vastusevariandi „muu“ alla koondasin need, kes korjasid seemneid oma taimekollektsiooni loomise eesmärgil või nimetasid, et kasutavad seemneid toidu või ka ehte valmistamiseks.

Selgus, et seemneid korjati oma aiast rohkem, kui eeldasid intervjuudes osalenud aiandusvaldkonna- ja muuseumitöötajad. Teadlikult säilitasid meeldivat sorti siiski vähesed. Selle põhjal arvan, et aiapidajad ei ole teadvustanud seemnete korjamise olulisust pärandtaimede alalhoidmisel.

4.2. Vastajate arusaam aianduspärandist

Rohkem kui pooltele vastajatele (58%) meenusid vanade aedadega seoses erinevad, „klassikalised tuntud“ ja „ajaloolised“ taimed. Nende seas nimetati floksi, pojengi, daaliat, peiulille, murtudsüda, habemelki, keisrikrooni, ebajasmiini, sirelit, tikreid, sõstraid, vanu õunasorte 'Valge klaar', 'Kuldrenett', 'Suislepp', 'Antoonovka' jms. Kõik nimetatud taimed liigitusid vastajate arvates ka pärandtaimede hulka. Mitmetel aiataimedel on tugev ja äratuntav lõhn ning päris paljudele (23,5% vastajaid) turgatasid vana aia peale mõeldes meelde just lõhnad või hästilõhnavad taimed (sirel, ebajasmiin, floks, näärelehine kibuvits, lõhnav kuslapuu). Vanade aedadega seoses meenusid küsitletutele sageli veel

lapseeamälestused. 29,4% vastajatest (35 inimest) seostasid vana aeda vaarema, vanaema, paaril korral ka vanaisa aia või seal kasvanud taimedega. 9 vastajat (7,6%) nimetasid ka lapsepõlve, lapsepõlvekodu või selle aeda.

Taimede kõrval tõi sõnapaar „vana aed“ meelde ka aiakujunduslikke elemente: erinevad tarad (8,4 % vastajaid), pinnatud jalgrajad (2,5%), kasvuhooned (2,5%) ja lehtlad. Veel seostati vanu aedu märksõnadega nagu „talud“ ja „taluaiad“ (15,1% vastajaid), „mõisaaiaid“ ja „-pargid“ (7,6%), „eesti aeg“. Vanu aedu iseloomustasid vastajad ka mitmete omadussõnadega: lopsakas (10,9% vastajaid), romantiline (1,7%), metsistunud (3,4%), lihtne, müstiline, hubane. Need aiad tekitasid mõnes tunde, et „aega on“. Kuna vastajate seas oli aiandusega elatist teenivaid inimesi, siis mitmele meenutasid nad hoopis nende tööd. Osadel seostusid vanad aiad aga sootuks välismaiste aiakultuuri näidetega: põhjamaade, inglise, prantsuse ja jaapani aedadega. Siin võib aimata aianduslase tõlkekirjanduse, skandinaavia elustiili esiletõstivate koduajakirjade ja välisreiside mõju.

Pärandtaimede mõistet tunti hästi. 6 inimest ei olnud sellele küsimusele vastanud ja ainult 5 tunnistasid, et ei tea, millega tegu. Suur osa (84,1%) vastajaid aga teadis, mis on pärandtaim. Seda seostati peamiselt mineviku ja pikaaegse aedades kasvatamisega. Kindla piirkonna või koha, ajaloo või kultuuri ja seemnelise paljundamise tingimuse oskasid sinna juurde tuua juba vähemad. 6 vastajat märkis veel, et pärandtaimed on hävimisohus või juba aedades ja kasutusest kadunud.

Üllatuslikult pidasid mitmed vastajad (8,8%) pärandtaimedeks ka aedades kasvatatavaid looduslikke taimi: taluõuede põlispuid, umbrohtusid ja ravimtaimi. Sel juhul peeti oluliseks just nende taimede kultuurilist tausta – nad on seotud inimeste, sündmuste, uskumuste ja traditsioonidega või on leidnud majapidamises kasutamist. Kui selline taim vastab teistelegi pärandtaime määratluses toodud tingimustele (Watson 1996: 2-3), võib seda ka õigeks pidada. Arusaama pärandtaime mõistest võttis hästi kokku ühe vastaja kirjapandu:

Pärandtaim on selline taim, mida on kasvatatud mingis piirkonnas ajast aega. Taim, mille seemneid või juurikaid on kogutud järgnevas külviks või istutushoojaks ja mis on tõestanud oma külmakindlust, ajatut ilu või harjumuspäraseid maitseomadusi. (Muuseum... 2017)

75,7% ehk 81 vastajat kasvasid ka oma koduaias pärandtaimi. Ülejäänud olid jättnud sellele küsimusele vastamata või kinnitasid, et ei kasvata või ei tea neid oma aias olevat. Veidi rohkem kui pooltel aiaomanikel (53,3%) oli teada mõne oma aias kasvava taime kohta käiv lugu. Peamiselt (52,6%) olid need seotud taime päritoluga – kuna, kust või kelle käest saadud.

Tõin sel suvel aeda roosi Alba maxima, mis on siinse piirkonna aedades vana ja traditsiooniline liik. Konkreetne taim sai päästetud linna haljasalalt, kus seda pidevalt maha niideti. (Muuseum... 2017)

Teise suurema rühma (36,8%) moodustasid taimedega seotud mälestuslood. Tavaliselt meenutasid need taimed mõnda lähedast inimest (pereliiget või sõpra), elus olulist kohta (suguvõsa põlistalu) või sündmust (lapse sündi). Juhul, kui taime kohta on teada rohkem kui nimi, muutub ta ka oluliseks ning teda hakatakse väärtustama ja hoidma või temasse lausa aukartusega suhtuma:

Lugusid on rohkem kui üks, vast kõige ilmekam on mööda Eestit rännanud pojengijuurikas, mis on juba üle sajandi pere naisliini pidi edasi pärandatud. (Muuseum... 2017)

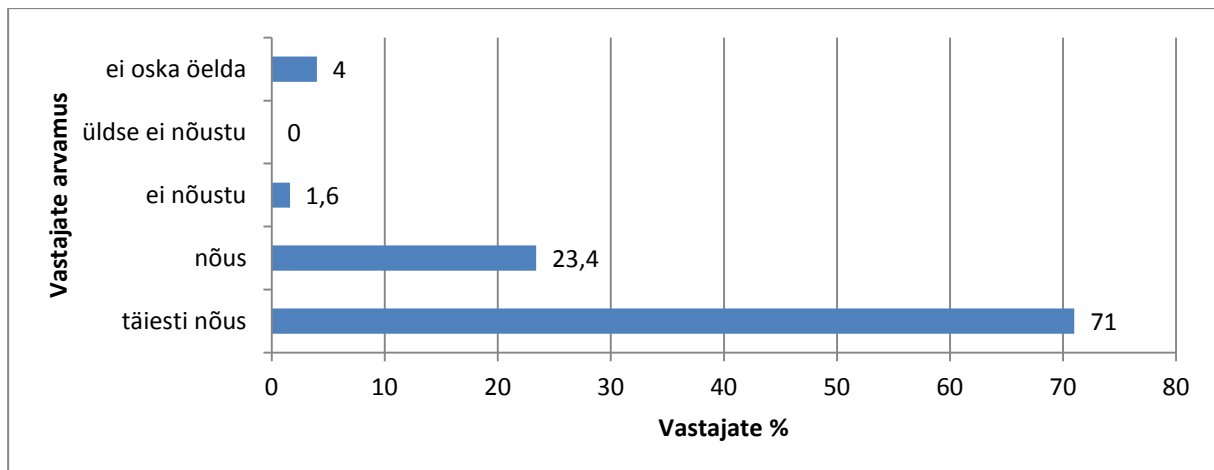
Pojengid (mis mulle ei meeldi, aga ei saa ära visata, sest nemad olid seal [aias] enne mind – sõna otseses mõttes pärand). (Muuseum... 2017)

Kui intervjueritud spetsialistide arvates on teadlikkus aianduspärandist madal, siis küsitluskava vastused seda päriselt ei kinnita. Pärandtaimi tuntakse ja teatakse ka nendega seotud lugusid. Tuleb muidugi arvestada, et küsitlusele vastajad olid valdavalt aiandushuvilised ja 1/3 neist lausa aiandusprofessionaalid. Juhuslikuma valimi korral võinuks tulemus olla tõenäoliselt teine.

4.3. Aianduse sobivus muuseumisse

94,4% vastajatest leidis, et muuseumid on sobivad kohad aiandusega tegelemiseks ja selle eksponeerimiseks (joonis 9). Mõni imestas, miks seda siiani veel tehtud ei ole. Põhjused, miks muuseumid võiksid aiandusega tegeleda, jagasin vastajate arvamuste alusel viide suuremasse rühma:

- 1) ajastutruude taimeliikide ja sortide kasvatamine täiendab muuseumi ekspositsiooni, muudab selle terviklikumaks ja algupärasemaks,
- 2) koduaedades harvaks jäänud või kadumisohtu ajalooliste ja pärandtaimede kasvatamine muuseumides aitab kaasa nende ning nendega seotud teadmiste ja oskuste säilimisele,
- 3) muuseumiaed võimaldab vanu aiataimi, aianduse ajalugu ja aianduse tähtsust meie igapäevaelus külastajatele tutvustada. Aiandusega on seotud ka mitmed teised argikultuuri valdkonnad (näiteks toidukultuur),
- 4) taimed ja aiad toovad muuseumi ekspositsiooni lisaväärtust: ilu, emotsiooni, uudsust, vaheldust ja värskust,
- 5) muuseumiaiad võivad linnastunud ja looduskaugete inimeste jaoks olla kohad, kus loodusega uuesti kontakti saada ja lastele loodusharidust anda.

Joonis 9. Vastused küsimusele „Muuseum on sobiv koht aedade rajamiseks ja nende eksponeerimiseks“

Muuseumiaiad elavdavad ja täiendavad vastajate arvates ekspositsiooni. Lisaks sellele aga nähakse neis ka õppimise ning uute teadmiste ja kogemuste omandamise kohta. Seejuures sobivad nad vastajate hinnangul nii aiandus-, kultuuri- kui looduõppe kohtadeks.

Nagu paljude asjadega, mis on hääbumas ja mille kohta öeldakse, et selle koht on juba muuseumis, näib olevat ka mitmete aia- ja köögiviljade ja tehniliste kultuuride (kapsas, kartul, tubakas, lina) kasvatamisega. Pole haruldane, et tänapäeva keskmine põlvkond ei tea mis värvi on lina õied või mis taim on sigur. Selles osas saab muuseumiaed olla inimeste silmaringi laiendaja, harija ja õpetaja. (Muuseum... 2017)

Muuseumiaianduses kahtlejad seevastu põhjendasid oma arvamust sellega, et taimede kasvatamisega tegelegu pigem botaanikaaiad ning et muuseumide eesmärgid on teised ja taimed ei anna siin palju juurde. Nende arvates sõltub taimede ja aianduse sobivus muuseumisse viimase spetsiifikast ja ekspositsiooni kontekstist. Taimede kasvatamisel peab olema oma mõte, et nad ei muutuks lihtsalt dekoratsiooniks, mis teistelt muuseumi teemadelt tähelepanu ära tõmbaks.

4.4. Aiandusega seostuvad muuseumid

35 vastajat (28,2%) ei nimetanud ühtegi muuseumi, mis oleks neile aianduse poolest silma hakanud või meelde jäänud. 6 neist olid jättnud sellele küsimusele üldse vastamata ja 29 tunnistasid, et ei tea sellist muuseumi. Osad kinnitasid, et on käinud taolistes muuseumides välismaal, kuid Eestis ei meenu ühtegi.

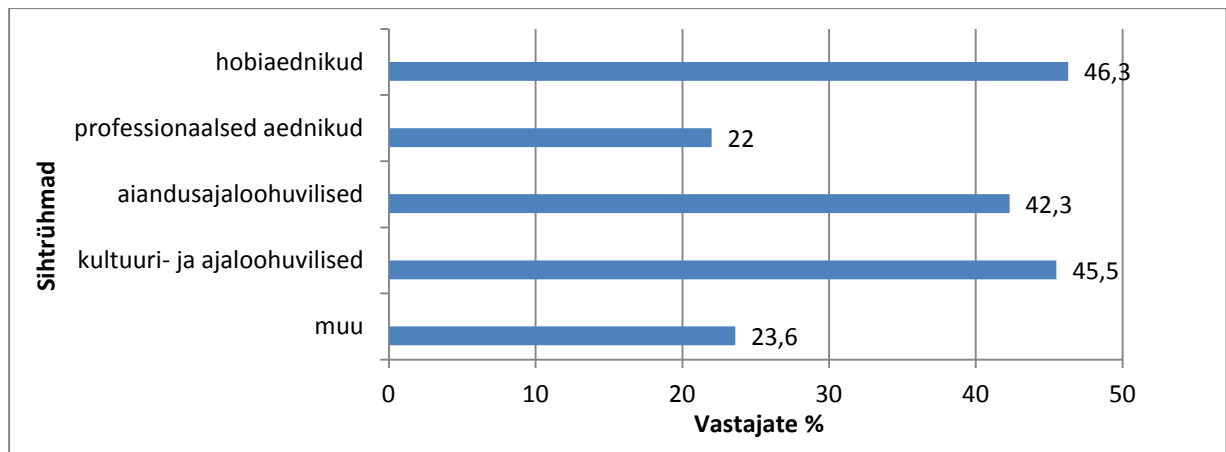
Kõige sagedamini märgati aiandust vabaõhumuuseumides (31,4% vastajatest). Heade näidetena toodi Läti, Leedu, Saksamaa, Austria ja Põhjamaade vabaõhumuuseumid. Rõõm oli tõdeda, et enim teatud aiandusega tegelev muuseum selles küsitluses oli Eesti Vabaõhumuuseum – 25,4% vastajatest teadis just seda ja eelkõige heakskiitu väärivas mõttes. Üks inimene väljendas küll ka pahameelt: „Rocca al mare vabaõhumuuseumi taluaedades pettusin, ootasin vähemalt väikest näidispõldu (nt linapõldu), aga oli üks hädine sibulapeenar seto talu juures“ (Muuseum... 2017).

Vabaõhumuuseumide kõrval olid vastajatele aianduse poolest silma jäänud veel talu- ja isikumuuseumid nii Eestis kui välismaal. Eestis nimetati teistest sagedamini Jakobsoni muuseumi Kurgjal (5x), Seto talumuuseumi (5x), Sillaotsa talumuuseumi (3x), Põlva Talurahvamuuseumi (3x), Lutsu majamuuseumi Tartus (2x), Tammsaare muuseumi Vargamäel (2x), Mõniste muuseumi (2x), Narva muuseumi Linne aeda (2x), Laikmaa majamuuseumi (2x), Tartu linnakodaniku muuseumi (2x), Mihkli talumuuseumi Hiiumaal (2x). Esile toodi ka Mihkli Talumuuseumi Saaremaal just vanade aiataimede väga tõetruu kasutamise tõttu. 4 vastajat nimetasid ka Eesti Rahva Muuseumi, seda nii seoses Tartu aianduse ajalugu kujutava väljapanekuga püsinäitusel „Kohtumised“, kui muuseumihoone haljastuse ja selle tulevikuplaanidega.

Rohkem äramärkimist leidsid veel mõisate ja losside pargid ja aiad. Kohalikest nimetati Kadrioru lossi (13x), Palmse (5x) ja Sagadi mõisa (4x), välismaistest teati paremini Versailles, Rundale ja Loire oru losside aedu. Muuseumide kõrval nimetati 16 korral ka botaanikaaedu ja 10 korral Tallinna Loomaaeda. Osades vastajates tekitaski segadust see, kas lugeda botaanikaaiaid muuseumideks või mitte. Botaanikaaedade kollektsioonid omavad kultuuriväärtuslikku tähtsust, neid nimetatakse „elavateks arhiivideks“ ja muuseumiseadusest lähtuvalt võib ka neid muuseumideks pidada (MuuS §2 lg1). Ometi arvan, et nii mõnigi vastaja välistas nad küsimustikku täites.

4.5. Muuseumiaiaduse sihtrühm

Palusin vastajatel valida üks siht- ja vanuserühm, kellele nende meelest võiks eelkõige muuseumi aianduse väljapanek olla suunatud. Vaatamata sellele valis suur osa vastajaid siiski mitu vastusevarianti. Ka variandi „muu“ märkimist põhjendati enamasti sellega, et vaid ühe rühma väljavalimist ei peetud õigeks ja muuseumi väljapanek peab huvi pakkuma erinevatele külastajarühmadele, sest „aiandushuvi ei käi mööda vanusegruppe vaid mööda inimesi,

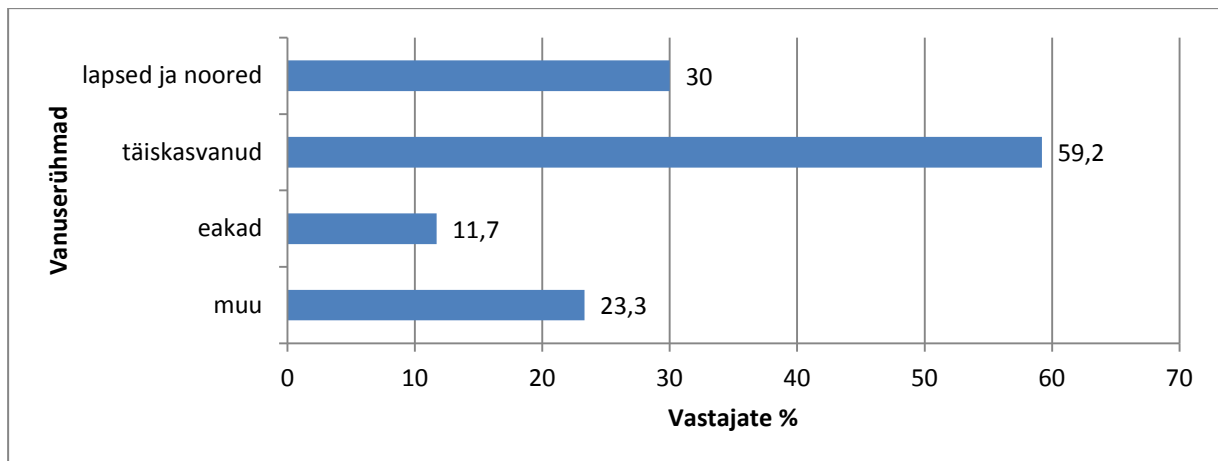
Joonis 10. Muuseumiaiaanduse sihtrühmad vastajate arvates

mistõttu oleks vajalik kaasata kõik vanuseastmed“ (Muuseum... 2017). Arvati, et mõnes külastajas huvi aianduse ajaloo vastu tekkida juhuse ja emotsiooni ajal. Sooviti hoiduda ka stereotüüpidest (näiteks et ainult pensionärid tegelevad aiandusega). Paistis, et need küsimused tekitasid vastajates kõige rohkem segadust. Lähtusin aga sellest, et erinevate huvide ja elukogemuse peale mõeldes võiksid vastajad jõuda selleni, mis erinevaid gruppe huvitab ja kas nad oskavad seeläbi välja tuua teistsuguseid lähenemisnurki, millele muuseumiaiaanduses tähelepanu pöörata.

Vastustest tuli välja, et hobiaednike, aiandusajaloo- ning kultuuri- ja ajaloo huvilistega võrreldes nimetati professionaalseid aednikke ja aiakujundajaid muuseumiaiaanduse sihtgrupina märgatavalt harvemini (joonis 10). Enamasti põhjendati seda sellega, et professionaalid teavad juba niigi kõike või saavad neile vajaliku teabe muudest allikatest. Kuigi ei välistatud, et ka nemad võivad muuseumiaedadest midagi uut leida. Hobiaednikke peeti tänuväärseks sihtrühmaks, kuna koduaia omanikke on palju ja aiandushuvi tõusulainel. Nad on õpihimulised ja võiksid muuseumist leida vastuseid neid huvitavatele küsimustele ning muuseumis nähtut ka oma aias rakendada.

Arvati, et ainult taimehuvilised ei tule teinekord võib-olla selle pealegi, et muuseumist aiandust otsida ja nad lähevad selle asemel hoopis botaanikaaeda. Seevastu kõige sagedasemad ja kõige laialdasemate huvidega muuseumikülastajad on kindlasti kultuuri- ja ajaloo huvilised. Neidki peeti heaks muuseumiaiaanduse sihtrühmaks.

Pärast mõningast mõtlemist arvan, et kultuuri- ja ajaloo huvilised hõlmabki kõiki variante, sest muuseum on eelkõige võimalikult laiale auditooriumile sihitud kultuuri- ja mäluasutus, ta ei saa valida mingit kitsast sihtrühma nagu professionaalsed aednikud ja -kujundajad. Muuseum ei saa olla ka nt hobiaednikule, kellel kultuurihuvi täiesti puudub, siis see ei oleks enam muuseum, vaid nt aiand. (Muuseum... 2017)

Joonis 11. Muuseumiaanduse vanuserühmad vastajate arvates

Aiandusajaloohuvilistele pakuksid eelkõige huvi ajaloolised või ajastutruud aiad ning pärandtaimed. Mitu vastajat leidis, et aianduse ajalugu on Eestis veel käsitlemata valdkond. Aiandusalast kirjandust on palju, kuid ajaloo kohta on keeruline infot leida. Vajadus selle järgi on aga olemas, mistõttu muuseumid võiksid selle tühimiku täita. Kaks vastajat tõid vastusevariandi „muu“ all sihtrühmana sisse ka turistid, kelle all peeti ilmselt silmas just välituriste. Ühel korral nimetati muuseumiaanduse sihtrühmana ka puuetega inimesi.

Rohkem kui pooled vastajad leidsid, et muuseumi aiandus pakub eelkõige huvi täiskasvanud külastajatele (joonis 11). Lapsi ei tohi aga kindlasti ära unustada ja aianduse vastu aitaks huvi äratada spetsiaalselt neile korraldatud aiandusüritused: programmid, õpitoad jm tegevused. Kolm vastajat jõudsid ka kooliaanduse teema juurde ja leidsid, et siin võiks olla muuseumide üks koostöökoht koolidega.

[...] tegelikult peaks fookus olema ikkagi noortel ja lastel, sest kui neil edasiseks aiandushuvi ei teki, siis saab maailm olema palju kurvem ja värvitum paik. Rääkimata inimlikust rumalusest. Kooliaegade kadumine, nii aiandusalaste loodusteadmiste kui praktilise töö tegemise seisukohast, on väga kurb näide. Ehk peaks tõesti muuseumid püüdma seda tekkinud tühimikku veidikenegi täita. (Muuseum... 2017)

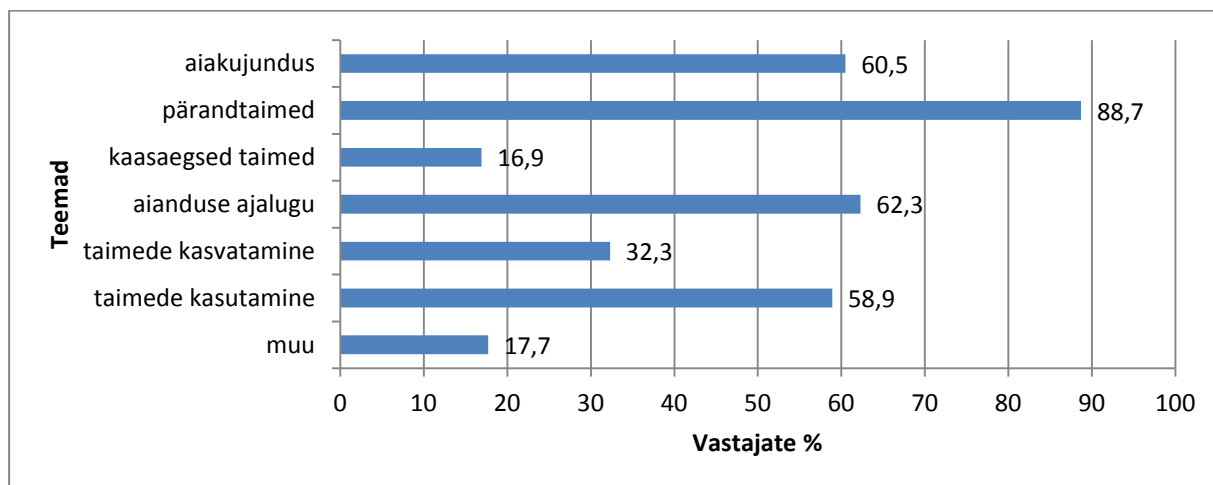
Eakaid inimesi nähakse kõige vähem muuseumiaanduse külastajana. Ühe põhjusena toodi ära see, et neil ei ole enam jaksu aiatöid teha. 5 inimest (4,5% vastanutest) leidsid siiski, et eakad oleksid sobilik muuseumiaanduse sihtrühm, kuna muuseumiaiad kutsuvad neis esile mälestusi ja nostalgiat. Järelikult on muuseumiaanduse peamine külastaja täiskasvanud laialdaste ajaloo- ja kultuurihuvidega harrastusaednik. Kuid kindlasti peab muuseumi aianduse väljapaneku kujundamisel mõtlema ka lastele ja eakatele inimestele

4.6. Muuseumikülastaja ootused

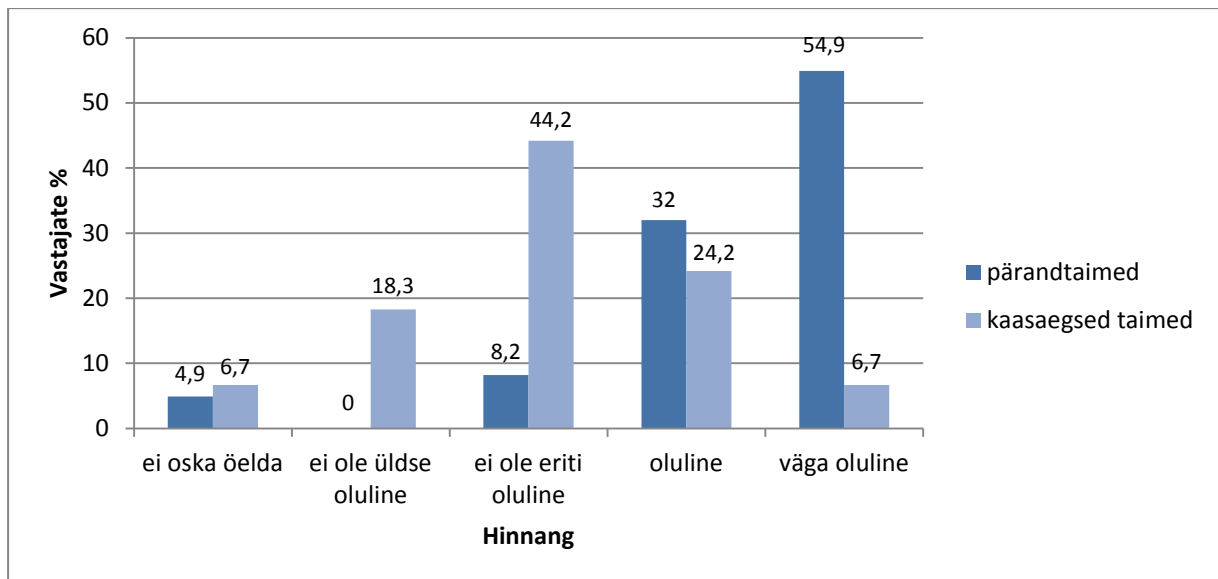
Kõige enam soovitakse muuseumis teada saada pärandtaimede kohta (88,7 % vastanutest) (joonis 12). Rohkem huvitatakse ka aianduse ajaloo, aedade ajaloolisest kujundusest ning sellest, kuidas ja milleks taimi vanasti kasutati. Aiandushuvilised inimesed teavad seda juba niigi, kuidas taimi kasvatada, mistõttu selle vastu muuseumis väga huvi ei tunta. Ka kaasaegsed aiataimed pole enamasti need, mille pärast muuseumikülastus ette võetakse. Selle kohta leiab infot mujaltki. Lisaks etteantud vastusevariantidele tahaksid aiandushuvilised külastajad muuseumis teada saada veel järgmiste teemade kohta:

- 1) legendaarsed aiakujundajad,
- 2) aiatööriistade ajalugu,
- 3) taimede päritolu ja introduktsioon,
- 4) ravimtaimed
- 5) taimed kunstis ja kultuuris,
- 6) komposteerimine,
- 7) vanad taimekaitsevõtted,
- 8) aia ehitusmaterjalid,
- 9) kultuuride planeerimine ja viljavaheldus.

Seda, et muuseumis tahetakse eelkõige näha ajaloolisi taimi, kinnitas ka küsimuste plokk, kus vastajad hindasid muuseumiaianduse eri tahkusi (vt lisa 5, küsimused 12-19). Võrreldes kaasaegsete aiataimedega, oli pärandtaimede esinemine muuseumis nende jaoks märgatavalt olulisem – pärandtaimi pidas tähtsaks 86,9% ja kaasaegseid taimi vaid 30,9%

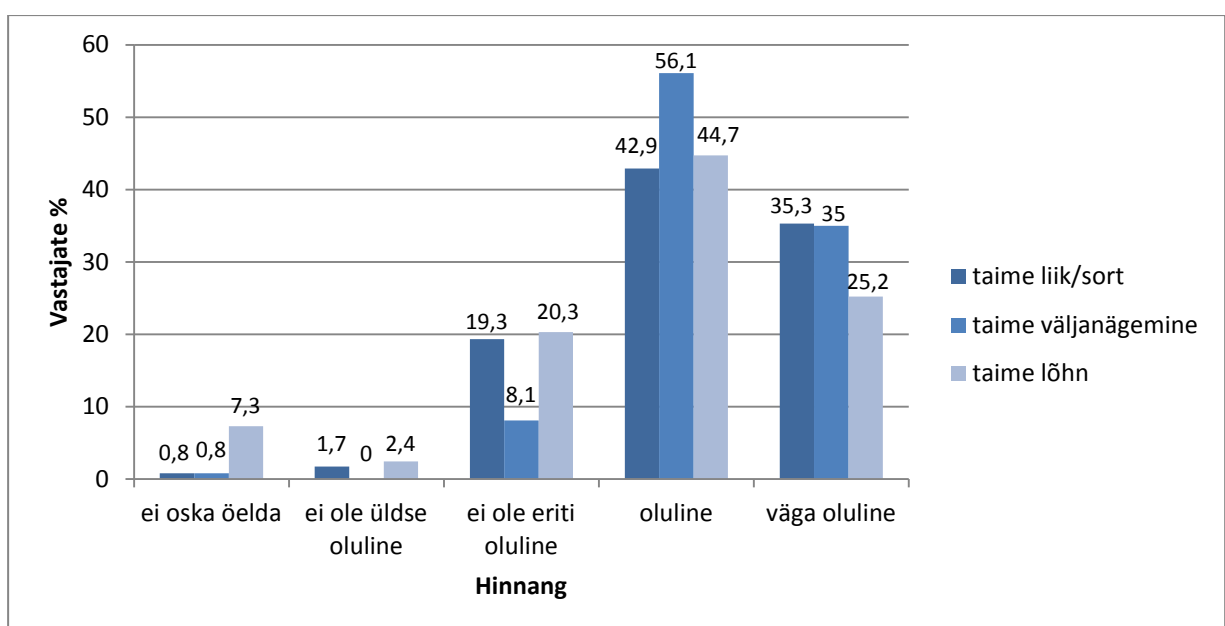

Joonis 12. Teemad, mille kohta vastajad soovivad muuseumis teada saada

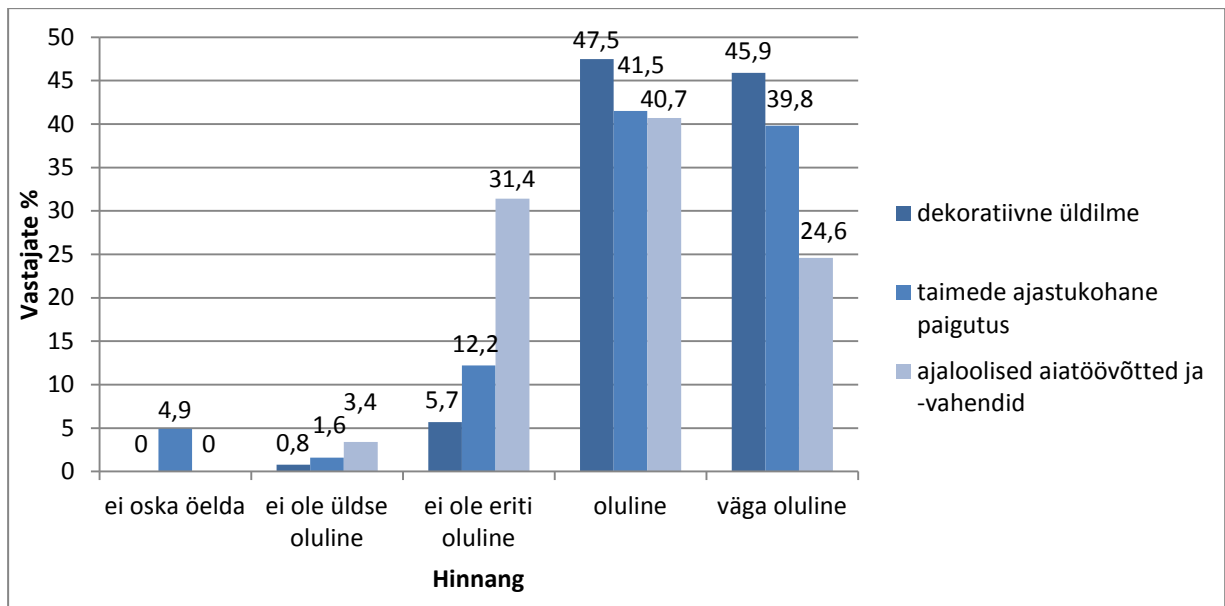

Joonis 13. Vastajate hinnang kaasaegsete aiataimede ja pärandtaimede esinemisele muuseumis.

vastanutest (joonis 13). Muuseumis kasvavate taimede liiki või sorti pidas oluliseks ja väga oluliseks kokku 78,2 % vastajatest (joonis 14). Veelgi tähtsamaks aga peeti taimede väljanägemist – nende elujõulisust, ilu, rikkalikku õitsemist ja viljumist. Seda hindas oluliseks kokku 91,1 % vastanutest. Taime lõhna pidas tähtsaks 69,9% vastajatest, kuid 7,3% ei osanud lõhna suhtes seisukohta võtta. Selle küsimuse esitamisel eeldasin, et inimeste lõhnamälu on

Joonis 14. Mida hindasid vastajad muuseumis kasvavate taimede juures.

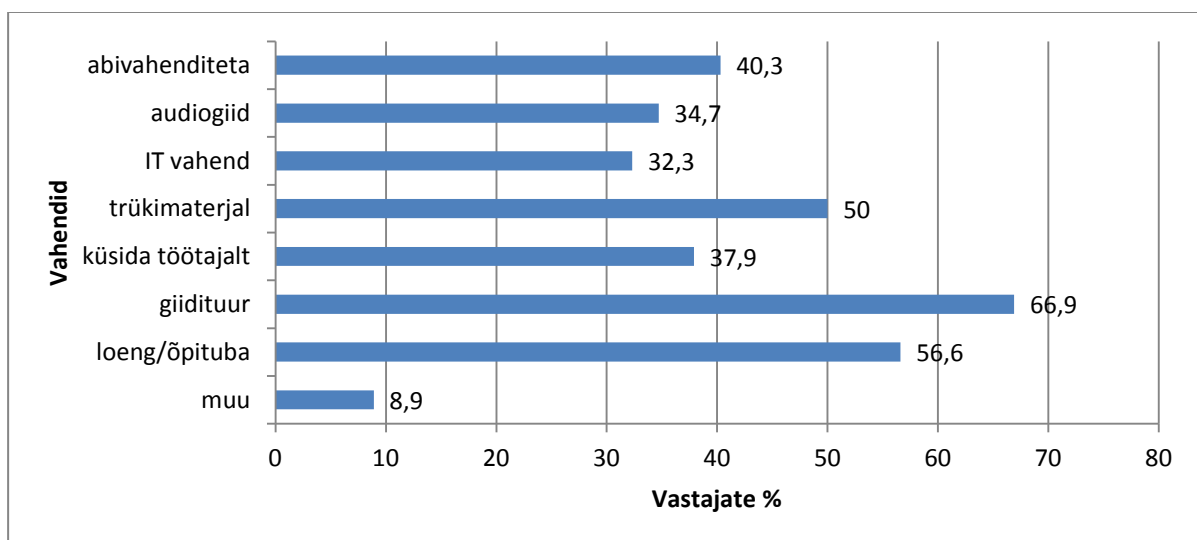
Joonis 15. Vastajate hinnang muuseumiaedade väljanägemisele ning ajalooliste töövõtete ja -vahendite kasutamisele.

suhteliselt püsiv ning lõhnad kutsuvad sageli esile mälestusi ja aitavad möödunud aegu meeles pidada. Seda näitasid ka mitmed küsitluse vastused:

Helelilla sirel ... õitses vanaema juures magamistoa akna all, vanaema tegi varahommikul luftruudi lahti ja meie ärkasime sirelilõhna peale. (Muuseum... 2017)

Flokside lõhn toob meelde ikka vanavanaema. (Muuseum... 2017)

Veidi rohkem kui pooled (51,7%) neist, kes kinnitasid, et vanade aedadega seoses meenuvad neile eelkõige lõhnad ja lõhnavad taimed, pidasid lõhna ka oluliseks või väga oluliseks.

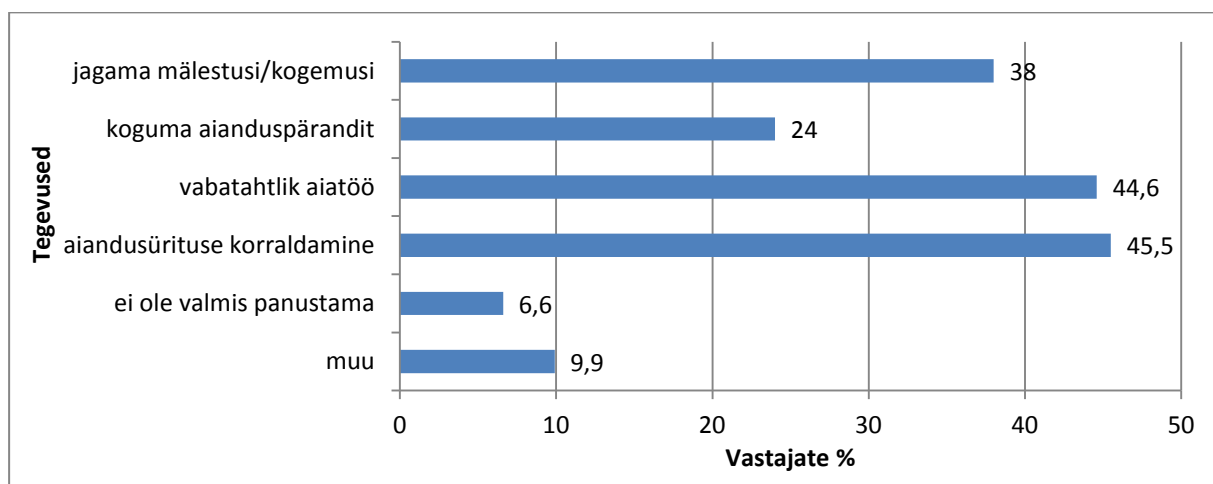

Joonis 16. Vastajate eelistused aianduse väljapanekuga tutvumisel

Ka muuseumiaedade väljanägemise juures hindasid vastajad kõige kõrgemalt korrastatud ja kaunist üldmuljet. Seda pidas oluliseks või väga oluliseks kokku 93,4% vastanutest (joonis 15). Veidi vähem tähtis oli ajastutruu aia kujundus ja taimede paigutus (oluline ja väga oluline 81,3% vastanutest). Kokku 65,3% näeksid meelsasti, kui muuseumis kasutatakse aiatööde tegemisel vanu tööriistu ja ajaloolisi töövõtteid.

Eelisatuimad viisid muuseumis aiandusega tutvumiseks olid giidi poolt juhitud ekskursioon (66,9%), osalemine loengul või õpitoas (56,6%) ja omal käel trükitud voldiku või brošüüri abil seda tehes (joonis 16). Päris paljudele (40,3%) meeldiks ka ilma igasuguste abivahenditeta muuseumis uidata ja aiandust avastada, sest ekspositsioon peaks olema nii hea, et kõneleb iseenese eest. Kõige vähem poolehoidu leidsid tehnilised lahendused: audiogiidid ja infotehnoloogia vahendid. Kusjuures IT vahendite pooldajatest vaid 45% olid sündinud 1975. aastal ja hiljem. Seega ei saa öelda, et tehnilised võimalused on pigem nooremate inimeste eelistused. Rohkem kui pooled (63,6%) vastusevariandi „muu“ valinuist märkis, et taimed võiksid muuseumis olla tähistatud nimesiltidega.

Suur osa vastajaid oli nõus ka ise kaasa lööma oma kodukoha muuseumi aiandustegevustes. Populaarsemad olid nende hulgas aiandusürituse korraldamise abistamine ja vabatahtlik aiatöö muuseumis (joonis 17). Igapäeva aiatöö peaks muuseum muidugi ise ära tegema, aga aeg-ajalt talgute korras oldi nõus appi tulema. Veidi vähemad olid valmis muuseumiga jagama oma mälestusi ja kogemusi ning veel vähemad aitama koguda aianduspärandit. Kolm vastajat tõid eraldi välja selle, et võivad jagada ja koguda muuseumi jaoks taimi ja üks inimene oli nõus muuseumi aianduse küsimustes nõustama. Kaks vastajat

Joonis 17. Vastajate valmisolek osaleda muuseumi erinevates aiandustegevustes.

arvasid aga, et neil pole muuseumi abistamiseks piisavalt oskust ja teadmisi.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et ka aiandusajaloo- ja pärandtaimedehuviline külastaja tuleb muuseumi eelkõige uusi teadmisi saama. Ta tahab näha heas korras väljapanekut ja hästi hooldatud taimi. Samas on ta ka ise valmis muuseumi erinevates aiandustegevustesse panustama.

5. ARUTELU

Selles peatükis võtan kokku intervjuude ja veebiküsitluse vastuste analüüsi olulisemad tulemused. Kõigepealt arutlen aianduspärandi staatuse ning seda tinginud tegurite üle. Seejärel vaatlen, mille poolest aiapidajad aianduspärandit hindavad. Viimases alapeatükis kirjeldan muuseumiaiaduse sihtrühma ja tema ootusi selles valdkonnas. Viimaks arutlen ka selle üle, millist rolli võib muuseumiaed täita aianduspärandi vahendaja ja kogukonna kaasajana.

5.1. *Aianduspärandi staatus Eestis*

Intervjueeritud erialainimeste seisukoht oli, et ühiskonnas laiemalt aianduspärandi teemat ei teadvustata ja sellele ei pöörata tähelepanu. Seetõttu on olemas reaalne oht, et me ei suuda aianduspärandit hoida ja on viimane aeg selle teemaga tegelema hakata. Taasiseseisvumisjärgsed aastad tõid kaasa märkimisväärsed muutusi tarbimiskultuuris, mis kajastuvad ka aiataimede sortimendis. Pärandtaimed on kõige tõhusamalt hoitud nõ elusal moel, neid koduaedades kasvatades, paljundades, kasutades ja teistele jagades. Igal kevadel kaubandusvõrgust uute seemnete ostmisega määratakse nad aga hääbumisele. Kui nõukogudeaegses aianduskirjanduses nimetati veel sorte, mida aednikud teadsid juba 1920.-30. aastatel või veelgi varem, siis praegu ei pruugi poeletilt leida enam sedagi, mis alles mullu müügile tuli.

Ajaloolised aiad on samuti vaeslapse osas. Arhitektuuriajaloolane Mart Kalm on juhtinud tähelepanu sellele, et hindame küll kõrgelt härrasrahva loodud parke, kuid oleme täielikult tähelepanuta jätnud meie hilisemad aiakultuuri kihistused (Kalm 2007: 120). Tõepoolest, suur hulk kunagisi mõisaparke on kaitse alla võetud, läbi uuritud ja kirjeldatud. Samas pole teada ühtegi talu- või koduaeda, mis oleks uurijate või kaitset korraldavate institutsioonide tähelepanu pälvinud. Veelgi enam – Firenze harta, kus on kirjas ajalooliste aedade (*historic gardens*) kaitsepõhimõtted, on eesti keelde tõlgitud kui ajalooliste parkide

kaitse harta¹¹ (Firenze harta). Mille muuga seda seletada, kui et me ei oska aiakultuuri piisavalt väärtustada.

Sellele, et aiandust ei teadvustata kultuuripärandi osana, viitab ka rahvakultuuri keskuse poolt hallatav vaimse kultuuripärandi (VKP) nimistu¹². 2017. aasta seisuga oli sinna kantud 94 kohaliku ja kogukondliku tähtsusega oskust, teadmist ja tava, mida soovitakse alles hoida ja edasi anda, kuid nende hulgas ei ole ainsatki aiandusega seotud sissekannet (VKP nimistu).

Aiandushuviliste hulgas pärandtaimede mõistet siiski teatakse ja aianduse ajaloo vastu huvi tuntakse, kuigi alati ei mõelda nende kui kadumisohus pärandi peale. Selles valguses tundub, et mitme valdkonna kokkupuutealale jäävat aiandust ei osata kultuuri osaks pidada ja seetõttu ei nähta temas ka kultuuripärandi allikat. Oma osa mängib siin kindlasti meie koduaianduse suhteliselt lühike ajalugu. Pealegi on vaatamata aianduse populaarsuse mõningasele kasvule selle maine ühiskonnas ikkagi madal ja sellega tegelemine vähetasuv. Kõige suuremaks ohuks aianduspärandile on elustiili muutused (linnastumine, toidukaupade poest ostmine), uued aiandustrendid ja vanade aedade unarussejätmine (Borgen; Guldahl 2011: 442). Sellele on kaasa aidanud viimase sajandi jooksul mitu korda aset leidnud katkestused meie koduaianduse rahumeelses arengus. Esimest korda juhtus see seoses nõukogude okupatsiooniga, kuid sellest isegi äärmuslikumaks julgeksin pidada Eesti taasiseseisvumisega kaasnevat pöördet. Toonased sotsiaalmajanduslikud muutused tabasid taas maapiirkondi kõige rängemini, seekord aga maaelu staatus langes ja maaelanikesse hakati suhtuma kui kaotajatesse (Annist 2011: 90-93). See viis inimeste maalt lahkumise ja külade tühjenemiseni. Püüeldes lääne elustandardite poole ja asudes nautima tarbimisühiskonna pakutud võimalusi asendati ka allesjäänud koduaedades köögiviljapeenrad ja vanad viljapuud muru ning aianduskeskustest või supermarketitest ostetud Hollandi, Poola või Saksamaa päritolu ilutaimedega. Eeskujusid aiakujunduseks saadi välisreisidelt, tõlkeramatutest ja põhjamaade elustiili esitlustest koduajakirjadest. Literaat Mihkel Mutt on tabavalt märkinud, et nende suundumuste jätkudes võib tulevikus üüratute põldude ja majandusmetsade vahel leida vaid maniküüritud maakodusid (Mutt 2017).

Tundub, et vanade aiataimede kiire kadumine ja vajadus selle teemaga tegeleda on tulnud üllatusena ka meie ametkondadele ja uurijatele. Lääneriikides tõusis pärandtaimede

¹¹ Tõsi, Firenze harta eestikeelses tõlkes selgitab artikkel 6, et ajaloolise pargi all mõistetakse parkide kõrval ka väikeseid aedu (Firenze harta)

¹² See on 2010. aastal avatud veebikeskkond, kuhu kantakse kohalike inimeste initsiatiivil nende kogukondade jaoks tähendusrikkaid praktikaid. Nimistu eesmärk on äratada ja süvendada huvi vaimse pärandi vastu ning läbi teadlikkuse tõstmise aidata kaasa selle hoidmisele (Rahvakultuuri keskus).

teema päevakorrale juba 1970. aastatel (Jordan 2015: 25). Esimene ja siiani ainuke pärandtaimede kogumist, säilitamist ja uurimist puudutav samm astuti Eestis põllumajanduskultuuride geneetiliste ressursside programm käivitamisega 2002. aastal. Oma eesmärgi – koguda ja säilitada kohalikku geneetilist materjali edasise aretustöö tarbeks – programm asjaosaliste sõnul ka täidab. Puudub aga tõsisem ja süstemaatiline koostöö nii programmi osapoolte kui programmiväliste institutsioonidega. Mistõttu teadmine aianduspärandi tähtsusest ja hoidmise vajadusest on jäänud kitsasse ringi.

Uurimuse tulemused näitasid, et üldiselt on aianduse maine Eestis madal ja aianduspärandit ei tunta ega osata väärtustada. Samas on kasvav teadlikkus mahetoidu ja terviseteemadest pannud inimesi jälle kodust toidukasvatamist ja –valmistamist hindama. See tekitab omakorda huvi pärandtaimede vastu. Avardunud reisimisvõimalused ja uus meedia infoallikana suurendavad samuti teadlikkust aianduspärandist ja aitavad seda tähelepanu fookusesse tõsta. Arvestades suurenevat aiandushuvi ning elustiiliteemade (tervis, elukeskkond, toit jm) esiletõusu võib eeldada, et ka aianduspärandile ja selle hoidmise võimalustele hakatakse vastava teavitustegevuse korral rohkem tähelepanu pöörama.

5.2. *Aianduspärandi väärtus*

Et aed kuulub kodu juurde, loetakse seal taimede kasvatamist ja nende eest hoolitsemist igapäevaelu loomulikuks osaks. Kuigi aiapidamine võib vahel olla füüsiliselt raske, peetakse seda üldiselt nauditavaks ja rahuldust pakkuvaks, peaaegu teraapiliseks tegevuseks. Järgnevalt arutlen põhjuste üle, mille poolest just aianduspärandit hinnatakse.

5.2.1. *Puhkus ja teraapia*

Aianduse juures hindasid paljud vastajad selle lõõgastavat ja rahulolupakkuvat iseloomu, mille tagab kokkupuude loodusega ja mõõdukas füüsiline koormus. Aiatööd tehes justkui laetakse end uue energiaga. Inimeste seotus maa ja ümbritseva keskkonnaga oli minevikus palju tugevam kui praegu. Linnastumine, üleilmastumine ja tänapäeva tarbimisharjumused on viinud meid loodusest ja maaelust võõrandumiseni. Ometi eelistavad paljud oma puhkust veeta looduslikus keskkonnas, sest tunnevad, et just seal kaovad närvipinged ja füüsiline kurnatus kõige kiiremini. Seda nähtust selgitatakse tähelepanu taastamise teooria abil (*attention restoration theory*) (Kaplan; Kaplan 1989 – viidatud Packer; Bond 2010: 422 kaudu). Igapäevane valikute tegemine, otsuste langetamine ja probleemide lahendamine

tekitab vaimset väsimust, mis põhjustab stressi, halvendab töösooritust ja elukvaliteeti. Kiirest elutempost põhjustatud pingeseisund kutsub esile erinevaid terviseprobleeme nii lastel kui täiskasvanutel. Seda eriti arenenud maailmas. Näiteks Rootsis peetakse stressist tingitud tõbesid uueks rahvushaiguste rühmaks (Stigsdotter; Grahn 2004: 1). Vaimsest väsimusest ülesaamiseks peab inimene sattuma olukorda, kus tähelepanu vallandub huvi ja uudishimu ajal spontaanselt, tema tahtest sõltumata. Psühholoog Stephen Kaplan nimetab seda võlutud või lummatud olekuks (*fascination*) (Kaplan 1995: 172). Lisaks viimatinimetatule on keskkonnas vajalikud veel 3 komponenti: 1) tunne, et eemaldutakse igapäevarutiinist (*being away*), 2) ulatus (*extent*) e keskkond peab mõjuma terviklikult ja 3) sobivus (*compatibility*) indiviidi eesmärkide ja kalduvustega (samas, 173). Kaplan näitab ka, et looduskeskkond vastab hästi neile tingimustele, mistõttu sobib suunatud tähelepanuvõime langusest tingitud vaevuste seljatamiseks (samas, 174).

Aed on kodu osadest kõige otsesemalt ja vahetumalt loodusega seotud. Ta on justkui vahelüli tuttava kodu ning võõra ja sageli vaenuliku välisilma vahel (Banner 2005: 323). Seal võib tänapäeva inimene ohtu tundmata looduses viibida ja stressirohkest igapäevaelust taastuda. Võimalust aias loodusega kontaktis olla, seda jälgida ja tundma õppida on hinnanud mitmetes uuringutes osalenud aiapidajad (Kannike 2002: 155, Sharaskin 2008: 196, Johnson 2011: 36). Osade aiapidajate jaoks on nende aed kindlasti ka loominguline eneseteostus, mis pakub rahuldust ja parandab sellega enesetunnet. Eriti just eakamad inimesed rõõmustavad kerget füüsilist ja samas loovat aiatööd tehes, et nad on võimelised sellega hakkama saama, mis kasvatab omakorda nende enesekindlust ja rahulolu. (Bhatti 2006: 338)

Aeg on kiirustavas ja kiirelt muutuv asend tänapäeval suur varandus. Nii nagu kiirtoidu vastandina väärtustatakse kodus kiirustamata, hoole ja armastusega valmistatud toitu, hinnatakse kiirelt loodavate ja hooldatavate kataloogiaedade kõrval vanamoelisi aedu, mis tekitavad tunde, et „aega on“. Sellises aias on võimalik rahuneda, aeg maha võtta ja see mõjub nii vaimselt kui füüsiliselt tervistavalt. Tervendavalt mõjub juba lihtsalt aias viibimine, aga samamoodi aktiivne aiatöö tegemine (Stigsdotter; Grahn 2002: 62-63). Sel viisil on võimalik leevendada erinevaid füüsilisi vaevusi ja meeleoluhäireid ning parandada kognitiivseid ja sotsiaalseid oskusi (Maikov 2011: 19-20). Aiateraapia sobib igas vanuses inimestele alates tähelepanu- ja käitumisprobleemidega lastest kuni vananemiset tingitud hädade all kannatavate eakateni. 2015. aastal avati Tallinna Botaanikaaias teraapilise aia näitena meelte aed. See kujutab endast tarbetaimede väljapanekut, aga kujunduses ja taimmaterjali valikul on mõeldud ka erivajadustega inimeste peale (Meelte aed). Oslo Botaanikaaias meelte aed on rajatud just ajalooliste ilutaimede abil. Aia põhieesmärk on pärandtaimi säilitada ja

külastajatele tutvustada, aga ta on osutunud ka populaarseks teraapiaaiaks dementsusest põhjustatud vaevuste kergendamisel (Borgen; Guldahl 2011: 448).

5.2.2. Mälestused

Vanad aiad ja pärandtaimed kutsuvad esile emotsioone ja nostalgilisi mälestusi. Igatsevalt minevikku vaatavateks võib pidada omadussõnu, millega küsitlusele vastajad iseloomustasid vanu aedu: lopsakas, romantiline, metsistunud, lihtne, müstiline, hubane. Sageli meenusid nendega seoses traditsioonilised aiataimed, lapsepõlvemälestused ja eelkäijad. Seda, et ajaloolised taimed kutsuvad inimestes esile mälestusi ja panevad rääkima oma lugusid, on tähele pandud ka eespool nimetatud Gamle Hvami muuseumis Norras (Marstein 2012: 15). Danielle Johnson, kes uuris, milliseid tähendusi omistavad pärandtaimede nende kasvatajad, leidis, et taimedes võivad talletuda nii meie isiklikud kui kollektiivsed mälestused. Esimesed on enamasti seotud kas kadunud pereliikmete või kaugelapsepõlvvega (Johnson 2011: 34). See, et mõni taim toob meelde esivanemad, vanad sõbrad või õnneliku lapsepõlveaja, on ilmselt ka kõige tavalisem põhjus, miks seda taime kalliks või väärtuslikuks peetakse. Kuid taimed võivad tihedalt olla seotud kultuuriilmingutega, mis on olulised terve kogukonna jaoks. Nad on identiteediallikaks aidates alles hoida ühist ajaloo- ja kultuurimälu (sammas). Sellised seosed tekkisid neil vastanutel, kellele vanade aedade peale mõeldes meenusid talud, eesti aeg, mõisaaiad ja –pargid.

Olulist rolli mäletamise juures mängivad lõhnad, värvid, maitset ja helid. Need aiataimed vallandavad mälestustel tuues meelde inimesi, kohti ning tegevusi. Meelelised aistingud võivad viia selleni, et lisaks omaenda mälestustele saab külastaja ajaloolises aias vanade taimede keskel tunda ka proteesmälu (*prosthetic memory*). Sel juhul tajub ta keskkonda ja kogeb seal kujutatavaid kaugelapsepõlvveid möödunud aegu läbi teiste mälestuste nii tõepäraselt ja isiklikult, justkui oleks ta sel ajal seal kohas ise elanud (Landsberg 2004: 2). Jennifer Jordani arvates vastab ajalooline aed hästi Alison Landsbergi poolt nimetatud kogemusliku koha (*experiential site*) määratlusele, mis võimaldab proteesmälul avalduda ja seeläbi paremini ajalugu mõista (Jordan 2010: 11).

Mäletamisega on alati seotud unustamine, mille kõige ilmekamaks näiteks aianduses on mahajäetud ja metsistunud aiad (sammas, 15). Külastajad kogevad muuseumi aedades teinekord nostalgilist taaskohtumisrõõmu, kuid unustatud vana taim võib tunduda samas ka uus ja huvitav. Pärandtaimed kutsuvadki ühtedes esile mälestusi ja köidavad teisi just oma uudsuse ja erilisusega (Jordan 2015: 31). Hiljuti olin isegi tunnistajaks ühe inimese

hämblingule, kui ta leidis toidulaualt tumelillad, kollased ja valged porgandid. Tema teada on porgandid ikka oranžid ja ta ei osanud kahtlustadagi, et selliseks muutusid need Lähis-Idast pärinevad lillad ja kollased juurikad aretustöö tulemusel alles 17. sajandil Hollandis (Heirloom carrots).

5.2.3. Toidu kasvatamine

Paistab, et tänapäeval on aed paljude jaoks toidutootmise kohana oma tähtsust minetamas. Söödavaid saadusi saab vaadata pigem kui sotsiaalsetel eesmärkidel peetava aia pakutavat boonust. Justin Schuppi magistritööle toetudes võib sellise suhtumise põhjuseks pidada praegust stabiilset ühiskonnakorraldust ja majandust (Schupp 2009: 97). See seletab ka, miks meie koduaiad olid nõukogude ajal, mil toidulettidel laiutas tühjus, viimse lapini köögiviljapeenardeks ja -vagudeks haritud. Samamoodi hoogustus aedviljade kasvatamine Eesti taasiseseisvumise järel 1990. aastatel, mil oli jälle majanduslikult raske aeg.

Cheril Natzmer nimetab erinevate ühiskonnagruppide vahel kokku lepitud selektiivse mäletamise ja unustamise abil konstrueeritud sotsiaalset mälu organiseeritud unustamiseks (Natzmer 2002: 164-165 – viidatud Johnson 2011: 35 kaudu). Johnson kasutab seda mõistet näitamaks, et iiri aiapidajad kasvatavad tänapäeval vähem köögivilju, kuna kodune toidukasvatamine seostub mineviku vaese eluga, mida siiani häbenetakse (Johnson 2011: 35). Samamoodi võib öelda, et ka eesti aiapidajad vaatavad koduaias toidutaimede kasvatamisele kui iganenud tegevusele, mis moodsa ja eduka inimese igapäevaellu enam ei sobi.

Toidutaimede kasvatamise vähenemine aedades on aga viinud selleni, et üles on kasvanud põlvkond, kes alati enam ei teagi, kuidas seda tehakse, sest kõike on võimalik osta. Neil ei ole puu- ja köögiviljade kasvatamise teadmisi ega oskusi, mis võib toidu julgeoleku seisukohalt tähendada suurt riski. Johnson leidis, et vastukaaluks praegustele sotsiaalsetele peavoolusuundumustele aitab pärandtaimede kasvatamine ja alalhoidmine säilida ellujäämiseks vajalikel oskustel ehk kutsuda esile nn vastumälu (*counter-memory*) (samas). Samamoodi tõlgendavad meie kultuurigeograafid nõukogude aja teisel poolel koduaedades laialt levinud aiasaaduste müügiks kasvatamist kui omamoodi vastutegevust pealesurutud ühismajandamisele, et seeläbi traditsioonilist maaelu mingil määral edasi elada (Semm; Palang 2004: 61).

Samas on maad võtmas vastupidine suundumus. Tänapäeval paneb aiapidajaid köögivilju kasvatama keskkonnateadlikkuse tõus, tööstusliku põllumajanduse pahupoole teadvustamine ja soov osaleda alternatiivsetes toidutootmise süsteemides (Schupp 2009: 96).

Vastuseisust kiir- ja valmistoidule on kodune toiduvalmistamine saanud paljudele populaarseks hobiks. Suuresti põhjala köögi eeskujul ja mõjul on moes puhtad maitsed ja lihtne kohalik tooraine. See on äratanud huvi paikkondlike toidukultuuride, sh pärandsortide vastu. Ilmekaks näiteks on siin selle sajandi algul Ameerikas aset leidnud pärandtomatite buum, mis on viimastest teinud kõrgelt hinnatud ja moekates restoranides serveeritud staatuse sümboli¹³ (Jordan 2007: 36-37).

Ajaloolised taimed kutsuvad inimestes esile positiivseid emotsioone ja mälestusi. Nende keskel viibimine ja nendega tegelemine on stressi maandav ja rahulolu pakkuv. Kuigi aedade tähtsus toidukasvatamise kohana on tänapäeval vähenenud, võib spekuloida, et roheline maailmavaade, kasvav huvi kohaliku toidu vastu ja vastavad meediakajastused viivad selleni, et köögiviljade (sh pärandsortide) kasvatamine koduaias muutub lähiajal hoopis edukate trendiinimeste eelistuseks ja omamoodi staatuse näitajaks (Schupp 2009: 20).

5.3. Aianduspärand muuseumis

Nagu eelnevalt öeldud, kannab aianduspärand endas mitmeid väärtusi. Jordan peab pärandaeda, muuseumiaedu sealhulgas, koos seal kasvavate ajalooliste taimedega kollektiivse mälu füüsiliseks väljenduseks (Jordan 2020: 10). Kes võiks aga kuuluda muuseumiaandusest huvitujate ringi, mis neid eelkõige huvitab ja millised võiksid olla nende koostöövõimalused muuseumiga? Alljärgnevalt sellel peatungi.

5.3.1. Muuseumiaanduse sihtrühm

Käesoleva uurimuse tulemuste kohaselt külastab aianduse pärast muuseumi eelkõige kultuuri- ja ajaloo- (sh ka aiandusajaloo-) huviline hobiaednik. Harrastusaednike arv kasvab, nad on sageli algajad aiapidajad, samas aga suure aiandushuviga ja sisemiselt motiveeritud. Muuseumiaed on nende jaoks kohaks, kust ammutada uusi teadmisi, et neid hiljem oma aias eeskujuks võtta. See omakorda aitab kaasa teatud praktikate alalhoidmisele ja edasikandumisele. Ei tasu karta, et muuseumi külastab aianduse pärast ainult kitsas erialainimeste ring. Inglismaal tehtud uurimus näitas, et vaid 10,3% avalike aedade külastajatest tulid sinna aiandusliku erihuviga. Suurem osa aiakülastajaid olid hoopis laiemas

¹³ Alles hiljuti jõudis meilgi poelettidele Moe piiritusetehase toodang, mille pudelisildil on märgitud 'Sangaste' rukki nimi. Rukis on küll põllu-, mitte aiakultuur ja viin pole esmatarbekaup, kuid juhtum näitab selgesti, kuidas pärandsortidest võib tänapäeval saada müügiargument.

kultuurihuviga inimesed, kes väisasid heal meelel ka muuseume, ajaloolisi hooneid ja looduslikke vaatamisväärsusi (Connell 2002: 248, 251). Pigem võib juhtuda, et väga spetsiifilise aiandushuviga inimene ei oska muuseumi tulla, sest muuseumide kui aianduskohtade kuvand on meil veel nõrk. Seda on näidanud ka Eesti Vabaõhumuuseumi senine kogemus.

Vajadus ja tahe aiandusega tegeleda tekib küpsemas eas. Tihtilugu hakatakse tõsisemalt selle peale mõtlema siis, kui perre sünnivad lapsed. Lastel ja noortel üldreeglina sügavam aiandushuvi puudub. Täiskasvanud on aga sageli aiaomanikud, nad oskavad märgata, seoseid luua ja järeldusi teha, mistõttu muuseumi aianduse väljapanek täidab nende puhul kõige paremini oma eesmärgi. Sama kinnitavad ka mitmed Inglismaal läbiviidud uuringud. Hobiaiapidamine suurenes seal tuntavalt 30. eluaastast alates ja näitas kõrgeimat määra 60-69-aastaste inimeste hulgas. Neist vanematel väheneb füüsiline võimekus ja nad teevad aiatööd jälle vähem. (Bhatti 2006: 326) Ka avalikkusele avatud aedade külastajatest 48,8% olid vanuses 40-60 aastat ja 36,2% vanemad kui 60 aastat (Connell 2002: 245). Perekonnainimesed hindasid aiandust tõesti rohkem, kui üksielavad, kuid laste olemasolul jäi neil vähem aega ja energiat aiatööd teha ja seda nautida (Bhatti 2006: 328).

Kuigi eelmainitud uuringud Inglismaal näitasid, et aiandus huvitab rohkem vanemaealisi, siis huvitaval kombel käesolevas uurimuses peeti eakaid kõige vähemtõenäoliseks sihtrühmaks. Osades vastajates tekitas segadust vanuserühma „eakas“ määratlemine ja eakad arvati ka täiskasvanuteks. Ja ilmselt ei loeta neid meil kuigi aktiivseteks aiandusega tegelejateks. Ometi on leitud, et aed ja aiandus on ka nende jaoks väga olulised – aia olemasolu on tähtis kodutunde kujunemisel ning aiatöö pakub neile sobivat füüsilist ja loomingulist tegevust, mis annab enesekindlust ja parandab meeleolu (Bhatti 2006: 338). Eakad on need, kes nadivad aedade ja aianduse lõõgastavat, tervendavat toimet. Vaatamata sellele, et vanemad inimesed pole füüsiliselt enam nii võimekad, on neil elukogemus ja mälestused, mida muuseumis jagada. Lapsepõlvest ja noorusaegadest tuttavad taimed oma lõhnade ja värvidega ergutavad nende meeli ning kutsuvad esile positiivseid emotsioone. Arvata võib, et rahvastiku vananedes tuleb tulevikus muuseume ja muuseumiaedu külastama just rohkem vanemaid inimesi.

Olgugi et Inglismaal tegelesid mehed ja naised vabal ajal aiatööga enam-vähem võrdselt, täheldati naistel aianduse vastu palju sügavamat huvi ja nad olid ka andunud aednikud kui mehed (samal, 327). Eestis tundub aiandus praegu olevat pigem naiste huviala ja tegevusvaldkond. Sellele viitab ka naiste suur osakaal veebiküsitlusele vastajate hulgas (vt lk 29). Aed kuulub kodu juurde ja kodu on traditsiooniliselt olnud naiste pärusmaa. Nooremad

ja keskealised naised, kes on suhteliselt hästi haritud ja tasustatud, on Eestis ka kõige aktiivsemad kultuuritarbijad (sh muuseumikülastajad) (Vihalemm; Lauristin 2015: 206).

Siiski leidsid paljud küsitletud, et aiandus peaks muuseumis pakkuma huvi võimalikult laiale sihtühmale. Oluliseks peeti just laste ja noorte aianduse juurde toomist, sest lapsepõlves omandatud teadmised, hoiakud ja väärtushinnangud jäävad neid mõjutama ka täiskasvanuna. Jakob Kõrv kirjutas juba 1881. aastal aiandusest rääkides, et „mida edendata tahetakse, seda istutadagu koolisse“ (Kõrw 1881: V). Falk ja Dierking on öelnud, et hea muuseumiväljapanek on mõistetav erinevatele külastajagruppidele ja pakub igaühele just talle sobival tasemel intellektuaalset, füüsilist ja emotsionaalset pinget (Falk; Dierking 2000: 25). See ei tohi külastaja jaoks olla liiga lihtne, sest siis hakkab igav. Aga see ei tohi olla ka nii keeruline, et ta sellest aru või sellega hakkama ei saa. Alles jõukohane väljakutse tekitab õppimisel eduelamuse, mille uuesti kogemiseks ollakse valmis taas muuseumi külastama.

Falki arvates ei ole olemas keskmist muuseumikülastajat (Falk 2013: 110). Seega ei saa ka muuseumi poolt pakutav teenus või toode olla masstoodang, vaid vastama iga külastaja vajadustele ja huvidele (Falk jt 2006: 335). Falk lähtus muuseumikülastajate vajaduste analüüsimisel identiteedi mõistest ja jagas need selle alusel motivatsioonikategooriasse¹⁴. Ka muuseumiaanduse sihtrühm võib olla mitmeti motiveeritud. Avastaja on muuseumi tavakülastaja, kes leiab pärandtaimede ja aianduse ajaloo näol enda jaoks täiesti uue valdkonna. Abistajad on valdavalt õpetajad ja lapsevanemad, kes saavad muuseumiaias oma teadmisi ja lapsepõlvemälestusi lastega jagada. Kogemuste otsijad on peamiselt turistid. Massiturismi asemel on viimasel ajal jõudsasti populaarsust kogumas huvialaturism, mille üheks alaliigiks on ka aiandusturism. Pika aiandustraditsiooniga Kesk- ja Lääne-Euroopa riikides ulatuvad aiandusturismi juured sajandite taha (vt Connell 2002). Eestis ei ole see aga veel kuigi levinud. Huvilised külastavad küll sageli aianduslaatasid, puukoole ja aiandeid, kuid eraaedades käiakse harva¹⁵. Koduaianduse populaarsuse kasv ja suurenev aiandushuviliste hulk loob eeldused ka Eesti turismiettevõtetele aianduse läbi oma tegevuste

¹⁴ Falki väitel on meil kõigil olemas ajas püsivad ja tugevad suure I-ga identiteedid (näit rahvus, sugu, religioon) ja terve rida vastavalt olukorrale avalduvaid väikese i-ga situatsiooniidentiteete (lapsevanem, turist, abikaasa jne) (Falk 2013: 113). Just viimased määravad suurel määral ära, kuidas me igapäevaelus käitume. Ka otsus muuseumi külastada tuleneb püüdest rahuldada i-identiteediga seotud vajadusi. Üks ja sama inimene võib erinevate i-identiteetide ajal külastada muuseumi erinevatel põhjustel ja erinevate eesmärkidega ning saada seetõttu iga kord erineva muuseumikogemuse. (samas, 118) Falki nimetatud kategooriad on järgmised: 1) avastaja – tuleb muuseumi selleks, et kogeda midagi huvitavat ja saada uusi teadmisi, 2) abistaja – aitab teistel saada väärt muuseumikogemust, 3) professionaal ja hobiuuriija – otsib oma huvi- või erialast lähtuvat sügavamat teadmist, 4) kogemuste otsija – tuleb muuseumi, sest nii on kombeks, otsib peamiselt tähtteoseid, 5) laadija – naudib muuseumi keskkonda, läheb sinna lõõgastuma, 6) läheduse otsija – tunneb muuseumis äratundmisrõõmu ja nostalgiat, 7) aupaklik palverändur – käib muuseumis austust avaldamas (samas, 117, 126).

¹⁵ Reisibüroo Astellaria on meie tuntuim aiandusreiside korraldamisele spetsialiseerunud ettevõtte.

mitmekesistamiseks ja konkurentsivõime kasvatamiseks (Vutt 2014: 36). Hea näide, kuidas aiandus on aidanud uusi sihtrühmi leida, on meil Tallinna Loomaaia näol olemas. Kui kogemuste otsijad otsivad midagi erakordset ja tähelepanuväärset, siis professionaalsed ja hobiaednikud soovivad muuseumist leida põhjalikumaid aiandusajalooalaseid teadmisi ja seoseid tänapäeva aiandusega. Läheduse otsijal aitavad muuseumiaiad meenutada tema lapsepõlve ja noorusaastaid. Laadija naudib kaunist ja heakorrastatud keskkonda ning autentselt kujundatud aedu. Austraalias uuritud muuseumikülastajate arvates olid muuseumid ja galeriid võrreldes rahvuspargi või mererannaga muidugi tunduvalt vähem lõõgastust pakkuvad. Ometi 56% küsitletutest pidas ka muuseumi stressi maandavaks ja puhkamiseks sobivaks keskkonnaks. Seejuures botaanikaaiad, kui elavate taimede kogud, olid selles pingereas napilt looduslike kohtade järel. (Packer; Bond 2010: 426) Laadijate sihtrühm ei ole suur – Taani külastajauuringu kohaselt oli neid 14% kõigist muuseumikülastajatest – aga nad annavad tavaliselt muuseumikülastusele kõrgeima hinnangu (Jensen 2013: 40-41). Need on enamasti korduvkülastajad, kes tulevad ikka ja jälle meelepärasesse muuseumi igapäevaelu pingeid maandama ja vaimuvärskendust otsima (Packer; Bond 2010: 427).

Järelikult muuseumiaiaduse peamine sihtrühm on küpsemas eas naine, kellel on koduaed või aiaga maakodu. Ta on õpihimuline ning aktiivne ühiskonna liige ja kultuuritarbija. Kuid läbi erinevate väljapanekute ja tegevuste on aianduse abil muuseumisse võimalik tuua märksa mitmekesisemat sihtrühma. See on tänapäeva kultuurikonkurentsisis iga muuseumi eesmärk ja huvi.

5.3.2. Muuseumiaiaduse võimalused

Eesti muuseumides on elavale pärandile siiani veel vähe tähelepanu pööratud. Aiandust peetakse muuseumi kontekstis marginaalseks valdkonnaks ja sageli ei osata seda looduse ja kultuuri kokkupuutekohale jäävat ala muuseumide igapäevatööga seostada. Ometi leidis valdav enamus selle töö raames küsitletutest, et muuseumid sobivad aiandusega tegelemiseks ja selle eksponeerimiseks hästi. Kui jätta kõrvale botaanika- ja loomaaiaid on aiandus eriti kohane vabaõhu-, talu- ja isikumuuseumides, samuti ajalooliste hoonete (mõisad, lossid) juures. Need on mäluasutused, kus aiataimed aitavad oma sõnumitega luua ühendust möödunud aegade ja tänapäeva inimese vahel (Jordan 2010: 7). Taimed rikastavad muuseumi keskkonda, muudavad selle terviklikumaks ja paremini mõistetavaks. Muuseumi eeliseks aianduspärandiga tegelemisel on asjatundlikkus ja kogemused pärandvara kogumisel,

säilitamisel ja eksponeerimisel. Pealegi on muuseumid populaarsed vaba aja veetmise kohad, kus käib palju külastajaid. See laiendab aianduspärandi kandepinda. Seega sobivad muuseumid hästi tegema vastavat teavitus- ja populariseerimistööd.

Muuseumiaia kavandamisel peab arvestama, et külastaja tahab näha hooldatud aedu ning lopsakaid ja elujõulisi taimi. Seega peab aianduse väljapanek hea välja nägema. Kuid muuseumisse tullakse eelkõige tutvuma aianduse ajalooga. Seetõttu on õige sealsed aiad kujundada eksponeeritavale ajaperioodile vastavalt ning kasvatada neis sellele ajale ja piirkonnale iseloomulikke liike ja sorte, mitte kaasaegseid ja kõikjallevinud aiataimi. Taimede valikul tuleb lähtuda nende taustast: kuna, kus ja kuidas neid kasvatati, millal ja kelle käest muuseumi toodi. Eriti hea, kui taimega on kaasas mõni lugu, sest lood kõnetavad külastajat. Sellised taimed saavad muuseumikogu võrdväärseks osaks, nad annavad muuseumiaiadusele sisu ning väärivad sama täpset dokumenteerimist ja lugupidavat kohtlemist, kui kõik ülejäänud museaalid. Riiklik geneetiliste ressurside programm tegeleb ainult meie kohalike rahvaselektsiooni- või Eestis aretatud sortidega. Samas on terve hulk aiataimi, mille päritolu ja sordinimi on teadmata, aga mida on pikka aega aedades kasvatatud. Needki on osa meie aianduse ajaloost ja pärandist, kuid nende kohta ei kogu infot ega materjali keegi. Siin võiks olla muuseumiaiaduse nišš ja sel moel võib muuseum saada uurimisasutuste koostööpartneriks geneetiliste ressurside kogumise ja säilitamise programmi täitmisel.

Muuseumiaedade kujunduses peaks järgima omaaegseid eeskujusid ja soovitusi, isegi kui need tänapäevaste ilu- ja hea maitse kaanonitega kokku ei lähe. Võimalusel võiks aedade rajamisel ja hooldamisel kasutada ajaloolisi töövõtteid ja –vahendeid.

Külastajat huvitab üldjuhul, mis muuseumiaias kasvab. Seetõttu on soovitatav taimed varustada nimesiltide või infotahvlitega. See võib küll tekitada vastuolu muuseumi püüdega luua ajalooliselt võimalikult tõetruud keskkonda. Samuti on tähele pandud, et nimesiltidega taimed sattuvad sagedamini rüüstajate saagiks kui tähistamata isendid (EVM EA 168: 36, Jordan 2010: 28). Veebiküsimustikule vastajad olid keskmisest suurema aiandushuviga ning liigitusid Falki motivatsioonikategooriate järgi professionaalideks ja hobiuurijateks. Seetõttu eelistasid nad muuseumis aianduse väljapanekuga tutvuda giidi poolt juhitud ringkäigul ja loengul või õpitoas (Falk 2013: 122). Paljudele aga meeldis endiselt info otsimiseks kasutada trükimaterjali. Seda arvestades on muuseumides, kus aianduse osakaal on suur, välja antud oma aedade juht või pärandtaimi tutvustav raamatuke (vt Michelsen 2006, Marstein 2013). Kuigi erinevused ei olnud märkimisväärsed, eelistati aiandusega tutvumiseks tehnoloogilisi lahendusi kõige harvemini. Seda vaatamata IT-kirjaoskuse üha laiemale levikule ja paljude

muuseumide püüdele oma väljapanekuid interaktiivseks muuta. Järelikult tuleb külastaja muuseumi ikkagi pigem „päris“ asju vaatama ja kogema.

5.3.3. Muuseumiaia sotsiaalne roll

Muuseumiaiaandusel on mitu eesmärki. Kasvatades kohalikke pärandtaimi on muuseum aianduspärandi ja aiakultuuride geneetilise mitmekesisuse koguja ja hoidja. Lisaks tekitavad taimed tervikliku ja ajastukohase välisruumi. Samal ajal on muuseum ka aianduspärandi tõlgendaja ja vahendaja. Küsitlusele vastanud hindasid aiandust muuseumis paljuski uute teadmiste ja kogemuste omandamise võimaluse pärast. Alati ei tuldagi muuseumi kindla eesmärgiga õppida, ometi saab suurem osa külastajatest ühel või teisel moel õpikogemuse (Packer 2006: 336. Visnapuu 2011: 52). Sellele aitab kaasa muuseumi keskkond. Eksponaathooned ja pärandtaimed täiendavad teineteist ning loovad olustiku, mis haarab kõiki meeli ja pakub terviklikku elamust. Muuseumiaed on kogemuslik koht, kus külastaja loob kogetu vahendusel enda jaoks oma tähendused (Jordan 2010: 11). Oskuslikult üles ehitatud aianduse väljapanek toetab erinevate sihtrühmade õpitegevust, pakub igapäevale midagi uut ja huvitavat, on arusaadav ja jõukohane. Just õpikeskkonda (maju koos nende juurde kuuluvate viljapuude, marjapõõsaste, lille- ja köögiviljapeenardega) hindasid kõrgelt Eesti Vabaõhumuuseumi aiatunnis oma õpilastega käinud õpetajad. Vabal valikul õpiprotsessi teeb nauditavaks see, et külastaja otsustab ise, millele tähelepanu pöörata ja millest mööda minna (Packer 2006: 341). Lisaks vastab muuseumiaed Kaplani poolt esitatud tervist taastava ja kosutust pakkuva keskkonna tingimustele (Kaplan 1995: 172-173). Packer leidis, et see kattuvus aitab muuseumikülastajatel õppimisest saadud rõõmu kõrval ka lõõgastuda ja stressist terveneda (Packer 2006: 339).

Muuseumiaed on universaalne õpikeskkond, kus leiab huvipakkuvat iga muuseumikülastaja: nii aiandus-, ajaloo- ja kultuurihuviline, turist, aga ka lihtsalt jalutaja ja keskkonna nautija. Lisaks on võimalik korraldada aiatunde lastele ja noortele, aiandusteraapilisi üritusi eakatele ja erivajadustega inimestele. Aiandus kõnetab paljusid ja haakub hästi populaarsete elustiiliteemadega (tervis, toit ja kodukujundus). Muuseumiaed pakub linnastunud inimestele võimalusi ka loodusõppeks ja loodusega kontaktis olemiseks. See annab muuseumidele laiad tegevusvõimalused aiaga seotud näituste, ekskursioonide, haridusprogrammide, õpitubade jm ürituste korraldamiseks. Samuti otsida koostöövõimalusi koolide, puuetega inimeste ja geriaatria organisatsioonidega.

Aiandus toob endaga muuseumis kaasa uued töökohustused ja eeldab teatavate ressursside olemasolu, et koostada tegevuskava, välja selgitada ja üles leida sobivad taimed ning neid ka kasvatada ja tutvustada. Ideaaljuhul võiks igas aiandusega tegelevas muuseumis olla aedniku ametikoht. Paraku pole meie tingimustes võimalik aednikule aastaringselt erialast tööd pakkuda ja tegu saab olla hooajalise või siis kombineeritud ametikohaga. Sellist luksust, et aednik tegeleb talvel vaid enesetäiendamise ja uue hooaja plaanide ettevalmistamisega, nagu unistasid rühmaintervjuus osalenud muuseumitöötajad, ei saa endale lubada ükski muuseum. Ressursivähesus on peamine tegur, mis piirab aiandusega tegelemist siinsetes muuseumides. Aga samas seisus on ka näiteks meie põhjanaabrid (Heinonen jt 2011: 17). Aiatöö haripunkt langeb kokku muuseumi suveperioodi kõige kiirema ajaga ja nappide vahendite puhul tuleb otsustada, milliseid muuseumitegevusi eelistada. Seetõttu võiksid muuseumid aianduse puhul julgemini kasutada koostöövõimalusi kohalike inimestega.

Enamus veebiküsitlusele vastajaid oli nõus ühel või teisel moel oma kodukoha muuseumi aiandustegevuses kaasa lööma: jagama mälestusi, koguma pärandit, osalema ürituste korraldamisel. Ligi pooled vastajad olid valmis tulema muuseumile appi aiatööde tegemisel. Seevastu rühmaintervjuus osalenud muuseumitöötajad suhtusid vabatahtlikku töösse skeptiliselt. Hiiumaa muuseumi teadusdirektor Helgi Põllo nentis juba 10 aastat tagasi, et Eesti muuseumid ei ole üldjuhul vabatahtlike vastuvõtmiseks valmis ja üksikute erandite kõrval on vabatahtlikud meie muuseumides pigem harv nähe (Põllo 2008: 6). Rühmaintervjuu näitas, et praeguseks ei ole olukord palju muutunud. Ikka arvatakse, et vabatahtlikud nõuavad muuseumilt rohkem, kui neil vastu pakkuda on ja seetõttu ei tasu nendega tegelemine end ära. Seda, et koolitatud-haritud muuseumitöötajate ja vabatahtlike asjaarmastajate koostöö alati ei suju, on täheldanud ka Soome muuseumide juhid (Kallio 2008: 12).

Üheks sagedasemaks veaks, mida töös vabatahtlikega tehakse, on see, et neis nähakse vaid lihtsamate koristus- ja heakorratööde tegijaid. Kalle Kallio leiab, et vabatahtlikku ei ajenda aga kogude eest hoolitsema, ekskursiooni juhtima ega muud tegema tegevus iseenesest, vaid tunne, et tema panus on vajalik ja tähtis muuseumi suuremate eesmärkide saavutamiseks (samas, 11). Lisaks motiveerib vabatahtlikku tahe midagi uut õppida ja kogeda või soov seltskonnas olla ja suhelda (Põllo 2008: 7). Eesti Vabaõhumuuseumi kogemuse najal võin siia lisada ka vajaduse igapäevavarutiinist välja saada ja uudses keskkonnas midagi meelepärast teha. Seega võib vabatahtlikkegi vaadelda ühe muuseumi sihtrühmana.

Kui Falk (2013) kategoriseeris motivatsiooni alusel ainult muuseumikülastajaid, siis Runnel jt (2014) on käsitlenud inimese ja muuseumi vahelisi seoseid laiemalt. Nii jagasid nad muuseumiga seotud inimesed 5 rühma (avalikkus, auditooriumid, külastajad, kasutajad ja

osalejad), mis hõlmavad ka neid, kes on muuseumiga mingil moel seotud seda kunagi külastamata (samas, 99-101). Vabatahtlikud on selle käsitluse järgi osalejad – väike, aga tähtis rühm, kelle seos muuseumiga on kõige intensiivsem. Nad annavad oma panuse muuseumi tegevustesse ja võivad omada teatud määral otsustusõigust. Muuseumid on neist kõige rohkem huvitatud, kuid püsiva ja hästitoimiva suhte alalhoidmine eeldab tõsist ja sihipärast tööd (samas, 101). Vabatahtlikud vajavad kindlasti muuseumipoolset koolitust ja motiveerimist ning sel juhul võib neile lihtsamate füüsiliste tööde kõrval usaldada ka vastutusrikkamaid ülesandeid. Vabatahtlike kaasamine muuseumi töösse kätkeb kasutamata võimalusi ja ma olen nõus Helgi Põlloga, et see on pea ainus võimalus kogukonnaga tihedamaid suhteid luua ja vastastikku kasulik olla (Põllo 2008: 7). Seeläbi osaleb muuseum elukestva õppe programmis ja annab oma panuse kultuuri väärtustava ühiskonna kujundamisesse (samas, 8).

Aiandus sobib muuseumis hästi kaasamis- ja osalusprojektide läbiviimiseks. See teema kõnetab inimesi, sest paljudel on sellega oma kokkupuude. Talletamaks infot piirkonna aedades kasvava kohta saaksid muuseumid teha koostööd kohalike külaliikumistega või kaasata kooliõpilasi, kes võivad küsitleda oma vanemaid ja vanavanemaid. Osalusprojektid on tulemuslikumad, kui osalejate näol on üksikindiviidide asemel tegemist võrgustiku või kogukonnaga (Runnel; Pruulmann-Vengerfeldt 2012: 45). Paraku on mitmed autorid leidnud, et tänapäevases individualismi hindavas ühiskonnas on inimestevahelised sotsiaalsed sidemed nõrgenenud või hoopis katkenud, mistõttu sageli ei saa enam kogukonnast rääkida (Lamas 2010: 44-45, vt Annist 2011). Muuseum võib sel juhul oma osalusprojektiga saada kogukonna loojaks (Runnel; Pruulmann-Vengerfeldt 2012: 45). Oluline on, et selles koostöös tunnevad mõlemad osapooled end võrdväärse partnerina ja sel juhul võidavad sellest suhtest mõlemad (Heijnen 2010: 19).

Aiandust ei peaks muuseumis vaatama kui pelgalt ekspositsiooni täiendajat ja kaunistajat, vaid võiks julgesti kasutada mitmesugusteks vahendustegevusteks. Muuseumiaed on sobilik õpikeskkond erinevatele vanuse- ja huvirühmadele. Ühtlasi pakub aiandus muuseumis mitmeid koostöövõimalusi uurimis- ja haridusasutuste ja kolmanda sektoriga ning osalusvõimalusi kohalikule kogukonnale.

5.4. Järeldused ja soovitus

Käesoleva uurimistöö põhjal saab teha järgmised järeldused:

1. Aianduspärandi teema on veel vähetuntud, ja selle hoidmisele ei ole piisavalt tähelepanu pööratud. Seetõttu ei saa olla kindel, et aianduspärandi säilimine on tagatud. Seda ohustavad eelkõige viimaste aastakümnete jooksul aset leidnud elustiili ja tarbimisharjumuste muutused: linnastumine, seemnete ja toidu poest ostmise, lai uute aiakultuuride valik kaubanduses jms.
2. Kuna aiandus asub erinevate valdkondade kokkupuutealal, siis ei osata seda sageli kultuuri osaks pidadagi. Kultuuripärandina väärtustatakse traditsioonilist kultuurimaastikku, eriti poollooduslikke kooslusi ja mõisakomplekside juurde kuuluvaid parke. Aiakultuur ehk kunagised talu-, kodu-, kooli- jm aiad ning neis kasvanud taimed ei pälvi aga tähelepanu.
3. Teadlikkus aianduspärandist ja huvi aianduse vastu laiemalt on siiski tõusmas. Peale on kasvanud uus põlvkond, kes vastukaaluks linnastumisele ja tööstuslikule toidutootmisele pöörab rohkem tähelepanu mahe- ja terviseteemadele ning seeläbi ka aiandusele ja ise toidu kasvatamisele. Teadlikkust aitavad tõsta ka avardunud reisimisvõimalused, kokkupuuted teiste kultuuridega ja uus meedia infoallikana.
4. Tundes ja alal hoides vanaemaeagseid aiataimi ning nende kasvatamise ja kasutamise oskusi, astutakse vastu tänapäeva kiirustavale ja aina suuremale tarbimisele suunatud ühiskonnamudelile. Oma seemnevaru ja suutlikkus neist ise toitu kasvatada annab läbi toidujulgeoleku tulevikuks turvatunde.
5. Toidu kasvatamise kõrval on aianduse juures üha olulisemad sotsiaalsed ja kultuurilised ajendid. Aiapidamine on hobi ja lõõgastav vaba aja veetmise võimalus. Pärandtaimede kasvatamine hoiab alles mälestusi ja on identiteedi allikas. Nende keskel viibimine ja nendega tegelemine mõjub rahustavalt ja tervendavalt.
6. Muuseumid, eelkõige vabaõhumuuseumi tüüpi muuseumid, sobivad hästi ajalooliste aiataimede kasvatamiseks. Nende eeliseks on sobilik keskkond ning asjatundlikkus ja kogemused pärandvara kogumisel, säilitamisel ja eksponeerimisel. Seeläbi aitavad muuseumid kaasa aianduspärandi ja aiakultuuride geneetilise mitmekesisuse talletamisele. Taimed elavdavad muuseumi keskkonda, muudavad selle terviklikumaks ja paremini mõistetavaks.
7. Muuseumid kui populaarsed vaba aja veetmise kohad ja haridusasutused täidavad ka aianduspärandi teavitaja, tõlgendaja ja vahendaja ülesannet. Eksponaathooned ja nende

juures kasvavad pärandtaimed täiendavad teineteist ning loovad õpikeskkonna, kus kõikide meelte vahendusel on erinevatel vanuse- ja huvirühmadel võimalik saada elamuslik õpikogemus. Lisaks pakub muuseumiaed linnastunud inimestele võimalusi loodusõppeks ja loodusega kontaktis olemiseks.

8. Et aiandushuvi näitab kasvutrendi ja aiandusega on paljudel olemas oma kogemus, võimaldab aianduspärand muuseumis korraldada osalusprojekte ja koostööd kohaliku kogukonnaga. Seeläbi võib muuseumiaidandus saada kogukonna liitjaks ja suunajaks.
9. Aianduspärandiga tegelemisel on muuseumides peamiseks takistuseks muuseumitöötajate aiandusalaste teadmiste vähesus ja ressursside nappus. Selle teema sissetoomisel tuleb koolituste läbi muuta muuseumitöötajate suhtumist ja arusaamu ning üle vaadata ressursside jaotamine.
10. Aiandustegevuste planeerimisel muuseumis peab arvestama, et peamise muuseumiaidanduse sihtrühma moodustavad 30-65-aastased naised, kel on koduaed või aiaga suvekodu. Nad on sotsiaalselt aktiivsed ja otsivad eneseteostusvõimalusi. Noorematel kasvavad tõenäoliselt peres väikesed lapsed – see põhjendab nende huvi puhta ja orgaanilise elukeskkonna vastu. Vanemad inimesed naudivad muuseumiaedade olustikku ja taimede poolt esilekutsutud nostalgiat, mälestusi ja äratundmisrõõmu. Kuid aiandus toob muuseumi märksa mitmekesisema sihtrühma: kultuuri- ja ajaloo huvilisi, aiandusturiste ning eriprogrammide kaudu ka lapsi, eakaid ja erivajadustega inimesi.
11. Külastaja soovib muuseumiaias näha eelkõige pärandtaimi. Tema jaoks on tähtis, et nii taimed kui aiad näeksid head ja hooldatud välja. Ta tahab kindlasti saada ka teadmisi kasvavate taimede, aianduse ajaloo, omaaegse aiakujunduse ning taimede kasutamise kohta. Seega tuleb läbi mõelda, kuidas erinevatele külastajagruppidele kujundada neile huvitav ja arusaadav väljapanek ning jõukohased tegevused.

Suurendamaks teadlikkust aianduspärandist ja tõhustamaks muuseumide aiandusalast tegevust soovitatakse järgmist:

1. Kultuuriministeeriumil teha koostööd Maaeluministeeriumi ja Keskkonnaministeeriumiga, kelle eestvedamisel on käimas kultuurtaimede geneetiliste ressursside kogumise ja säilitamise programm. Vanad kultuurtaimed on väärtuslikud mitte ainult geneetilise või majandusliku ressursina, vaid nad kujutavad endast ka kultuuriväärtust. Programmi headeks koostööpartneriteks saavad selle teema puhul olla kohalikud muuseumid, kelle kätte koonduks teave piirkonna tähelepanuväärsematest

- aedadest ja miks mitte ka taimmaterjal. Muuseumid võivad olla ka ühiselt väljatöötatud koolituste, teavituskampaaniate, inventeerimisprogrammi ja kogumisretkede koordineerijateks, mis aitab üldsust tõhusamalt teavitada aianduspärandi tähtsusest.
2. Rahvakultuuri Keskusel pöörata tähelepanu sellele, et seni valdavalt käsitöö, folkloori, kombestiku ja toidukultuuri sissekannete kõrval julgustada kogukondi esitama vaimse kultuuripärandi nimistusse kandmiseks ka aiandusega seotud traditsioone ja praktikaid. Sel viisil jõuab teadmine aianduspärandist kui kultuuripärandist laiemasse ringi.
 3. Kuigi muuseumiaiaduse peamise sihtrühma moodustavad täiskasvanud harrastusaednikud, soovitan muuseumidel pöörata tähelepanu lastele mõeldud aiandustegevustele. Minule teadaolevalt ei paku aiatunde ega -programme üksi teine haridusasutus, samas nõudlus sellise õppevormi järele on üha enam linnastunud ja loodusest kaugenenud ühiskonnas olemas. Samuti soovitan muuseumidel teha tihedamat koostööd kohalike koolidega. Lisaks muuseumiaias läbiviidavatele aiatundidele suudavad muuseumid pakkuda pärandialast oskusteavet neile koolidele, kes soovivad aianduspärandit tutvustada oma kooli aias.
 4. Ületamaks aiandusalaste teadmiste ja ressursinappust soovitan muuseumidel otsida koostöövõimalusi uurimis- ja teadusasutuste ning kohaliku kogukonnaga. Muuseum võib läbi vabatahtlike või sõprade võrgustiku saada kogukonna algatuste suunajaks. Lisaks aiatöödele saab kogukond osaleda ka muuseumiaiaduse sisulisemates tegevustes: materjali kogumine, selle süstematiseerimine, tõlgendamine ja teadmise konstrueerimine.
 5. Samuti soovitan aiandusest huvitatud muuseumide võrgustiku väljaarendamist. See lihtsustaks tunduvalt info- ja teadmiste vahetamist. Võrgustiku tegevuse koordinaatori rolli julgen pakkuda Eesti Vabaõhumuuseumile.

KOKKUVÕTE

Käesoleva magistritöö eesmärk oli analüüsida aianduspärandi olukorda ja staatust Eestis ning selgitada välja muuseumide võimalused seda hoida ja tutvutada. Lähtusin sellest, et koduaiandus on argikultuuri osa, mida muuseumid ei ole siiani eriti oma tegevustes käsitlenud. Analüüsitava empiirilise osa moodustas intervjuude ja veebiküsitluse käigus kogutud materjal.

Koduaianduse ajalugu, kui pidada silmas iluaiandust ja puuviljandust, on siinmail suhteliselt lühike. Sarnaselt põllundusega oli ka aiapidamine tingitud vajadusest toitu kasvatada. Seetõttu olid aianduse esmased põhjused puhtalt praktilised ja taimede kasvatamine tõsine töö. Suurem viljapuu- ja iluaedade rajamine sai alguse alles ainelise heaolu kasvades ja rohkema vaba aja tekkides. See andis aiandusele aga uue tähenduse ning viljapuu- ja iluaiad on läbi aegade edastanud erinevaid sõnumeid. Küll on neid peetud edvistamiseks ja sakste järeleahvimiseks, küll rahvuslikkuse ja edumeelsuse või trenditeadlikkuse näitajaks.

Koduaed on inimeste jaoks mitmetähenduslik. See on kodu juurde ikka kuulunud ja selle olemasolu tundub enesestmõistetav. Aed on läbi aegade rikastanud aiapidaja toidulauda ja rõõmustanud tema silma. Liigi- ja elurikkuse poolest on traditsiooniline koduaed nagu reservuaar, kus kasvavad koos nii vanad ja järeleproovitud kui uued ja katsetamist vajavad taimed, mis loovad sobiva elukeskkonna paljudele teistelegi organismidele. Seal kasvavate taimedega on seotud teadmised ja oskused, mälestused ja uskumused, mis tagavad traditsioonide jätkumise. Aed tähendab järjepidevust ja alalhoidlikkust, aga ka loomingulisust, mille kaudu on võimalik väljendada oma võimeid ja võimalusi ning isegi staatust ja positsiooni. Aiapidamise algse põhiülesande – toidu kasvatamise – kõrval omandavad tänapäeval üha suuremat tähtsust teised funktsioonid. Aiast on saanud väline eluruum, vaba aja veetmise ja puhkamise koht. Seal viibides tuntakse end turvaliselt, aiatöö pakub loomingulisi enesetäiendamisvõimalusi ja rahuldust.

Eelöeldust nähtub, et aiandus on argikultuuri kindel osa ja aianduspärand osa kultuuripärandist. Ometi selgus käesolevas uurimuses, et üldine teadlikkus aianduspärandist on madal ja seda ei osata hinnata. Sellise suhtumise põhjused peituvad mitme valdkonna kokkupuutealale jääva aianduse suhteliselt madalas maines ning viimaste aastakümnete jooksul aset leidnud elulaadi ja turusuhete muutustes. See on viinud paljude aedade hävimise ja veel olemasolevates aedades taimede liigilise ja sordilise koosseisu lihtsustumiseni. Töös

selgus siiski, et aiandushuviga inimeste seas pärandtaimi tuntakse ja neid kasvatatakse. Elustiiliteemade (tervis, liikumine, toit, kodukujundus jm) esiletõus suurendab huvi aianduse ja jälle ise toidu kasvatamise vastu. See omakorda toob huviorbiiti pärandtaimed.

Aianduspärandit hinnatakse seetõttu, et ta kutsub esile positiivseid emotsioone ja mälestusi ning loob sidemeid varasemate põlvkondade ja möödunud aegade. Pärandtaimede kasvatamine tagab teatud aianduspraktikate säilimise, tekitab rahulolu ja turvatunnet. Probleem on aga selles, et aianduspärandit puudutav materjal ja teadmine on laialipillatud ning raskesti kättesaadav. Samuti ei ole täpselt teada, milline olukord valitseb meie koduaedades ja mil määral seda pärandit tänapäeval veel edasi antakse. Töös selgus, et on viimane aeg selle teemaga tõsisemalt tegelema hakata. Selleks peab kindlasti läbi teavitus- ja koolitustegevuste suurendama aianduspärandi kõlapinda ning ühe võimalusena tuleb siin kõne alla muuseumide aiandustegevus.

Tänapäeva muuseumid on avatud ja oma auditooriumidega aktiivselt suhtlevad institutsioonid. Nende ülesanne ei ole pakkuda lõplikku tõde, vaid panna külastajaid erinevate vahendustegevuste ja osalusprojektide abil tähendusi otsima ja looma. Kuigi kõigi muuseumide ülesanne on koguda ja hoida kultuuripärandit, siis töö aianduspärandiga on meie muuseumides alles lapsekingades. Siiani on neis aiandusega tegeldud pigem territooriumi heakorrastamise ja keskkonna loomise eesmärgil. Vähestes muuseumides kasvatatakse teadlikult ajaloolisi taimi ja veel vähemates kogutakse teavet kohalike pärandtaimede ja aianduse ajaloo kohta. Ühest küljest ei osata aiandust muuseumides hinnata ja selles nähakse sageli järjekordset kuluallikat. Teisest küljest teeb muuseumiaianuse edendamise raskeks eelarveliste vahendite vähesus. Nappide ressurssidega pole võimalik soetada sobivaid töövahendeid ega aednikku palgata, rääkimata sisulisemast aianduspärandiga tegelemisest. Seetõttu on aiandus muuseumis sageli jäänud marginaalseks tegevuseks, milleni jõutakse alles siis, kui aega üle jääb.

Samas selgus magistritöös, et muuseumid sobivad aianduspärandi eksponeerimiseks ja tutvustamiseks hästi. Eriti kohane on aiandus vabaõhumuuseumi tüüpi muuseumides. Ajaloolisi taimi võib vaatamiseks välja panna ka botaanikaaias või mõnes muus kollektsioonaias, aga seal mõjuvad nad kontekstiväliselt, olles lihtsalt ühed taimed teiste hulgas. Vabaõhu- ja talumuuseumides ning ajalooliste hoonete juures kuuluvad aiataimed orgaaniliselt ehitiste juurde ja saavad täieõiguslikuks väljapaneku osaks. Käesoleva uurimuse tulemused näitasid, et külastaja soovib muuseumis näha eelkõige ajaloolisi aiataimi ning aiakujundusvõtteid ja saada nende kohta infot. Aiandust ei peaks aga vaatama pelgalt kui ekspositsiooni täiendajat ja kaunistajat, vaid seda võib julgesti kasutada mitmesugustes

muuseumi vahendustegevustes, kuna aiandus ja aiataimed annavad võimaluse tutvustada ajalugu uue nurga alt. Nii on muuseum ühtaegu aiakultuuride mitmekesisuse ja aianduspärandi säilitaja, kui populariseerija.

Aiandus omakorda aitab kasvava kultuurikonkurentsi tingimustes leida muuseumil uusi sihtrühmi. Uurimuse tulemused näitasid, et peamise muuseumiaianduse sihtrühma moodustavad küpsemas eas naised, kes huvituvad aiandusest, kuid omavad seejuures ka palju laiemat kultuuri- ja ajaloo huvi. Aiandus kõnetab aga muuseumis märksa mitmekesisemat külastajate ringi. Oskuslikult loodud väljapanek ja sellega seotud tegevused pakuvad huvi nii lastele kui eakatele, turistidele kui lihtsalt jalutajatele ja keskkonna nautijatele. Muuseumiaed on kõiki meeli haarav ja seetõttu terviklikku õpikogemust pakkuv keskkond, mis lisaks mõjub nii vaimselt kui füüsiliselt lõõgastavalt ja tervistavalt. Aiandus sobib muuseumis hästi ka kaasamis- ja osalusprojektide läbiviimiseks, kuna paljudel on sellega kokkupuude ja oma isiklik kogemus. Seeläbi võib muuseumiaias saada kogukonna looja ja siduja.

Aianduspärandi vallas teadlikkuse suurendamiseks ja muuseumide aiandusala tegevuse tõhustamiseks soovitatakse:

1. Teha muuseumidel koostööd kultuurtaimede geneetiliste ressursside säilitamise ja uurimise programmi osapooltega, mis lubab korraldada ühiseid teavitus- ja koolituskampaaniaid.
2. Esitada vaimse kultuuripärandi nimistusse kandmiseks ka aiandusega seotud sissekandeid.
3. Teha muuseumidel koostööd kohalike koolidega ja korraldada muuseumiaias lastele mõeldud aiandusprogramme.
4. Otsida muuseumide koostöövõimalusi uurimis- ja teadusasutuste ning kohaliku kogukonnaga.
5. Arendada välja aiandusest huvitatud muuseumide koostöövõrgustik.

Keskkond, kvalifitseeritud personal ja asjatundlikud koostööpartnerid loovad muuseumides head eeldused aianduspärandi hoidmiseks, eksponeerimiseks ja vahendamiseks.

Käesolevat magistritööd käsitlen kui pilootuurimust, mis tõi esile üldisemad suundumused aianduspärandi väärtustamise ja muuseumiaanduse teemadel. Täpsemaid seisukohti, kuidas erinevaid sihtrühmi silmas pidades muuseumi aiandusväljapanekut üles ehitada ja milliseid vahendus- ning osalustegevusi kavandada, peaksid välja tooma juba edaspidised uurimistööd.

KASUTATUD KIRJANDUS JA ALLIKAD

Intervjuud ja küsitluse andmed

E1-E5 Autori intervjuud Eesti Vabaõhumuuseumi koostööpartneritega. Salvestused ja transkribeeringud autori valduses (vt tabel 1, lk 27).

E6-E13 Fookusgrupi intervjuu. Salvestus ja transkribeering autori valduses (vt tabel 1, lk 27).

Muuseum... 2017 = Veebiküsimustiku „Muuseum kui aiakultuuripärandi hoidja ja vahendaja“ vastused. Autori valduses.

Arhiiviallikad

Eesti Rahva Muuseumi etnograafilised joonised:

ERM EJ 72: 31 – Aadu talu õueplaan, Mustjala kihelkond

ERM EJ 77:7 – Kaasiku talu õueplaan

ERM EJ 174: 16 – Palu talu õueplaan, Rannu kihelkond 1949

Eesti Rahva Muuseumi etnograafiline arhiiv:

ERM EA 228 – Teatmematerjali Jõelähtme, Audru, Pärnu- Jaagupi ja Kihelkonna kihelkonnast 1991.

Eesti Rahva Muuseumi küsitluslehed:

ERM KV 574 – Lilled meie ümber 1981

Eesti Vabaõhumuuseumi etnograafiline arhiiv:

EVM EA 154 – Muhu taluhaljastusest, aiandusest ja eluolust 2000

EVM EA 168 – Kooliaiaandus enne ja nüüd 2010

EVM EA 171 – Kihnu taluaiaandus 2013

EVM EA 172 – Taluaiaandus Setumaal ja peipsiäärsete vanausuliste juures 2015

EVM EA 173 – Setumaa taluaiaandus 2014

Kirjandus

Aed 1936 = Igale asunikule 10 õunapuud. – Aed, nr 10, lk 282-283.

Annist, Aet 2011. Otsides kogukonda sotsialismijärgses keskuskülas: arenguantropoloogiline uurimus. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus

- Balloffett jt 2014** = Balloffett, Pierre; Courvoisier, H. François; Lagier, Joëlle 2014. From Museum to Amusement Park: the Opportunities and Risks of Edutainment. – International Journal of Arts Management, Vol. 16, No 2, pp. 4-18.
- Banner, Anneli 2005.** Aeg, aed ja inimene. Aianduse tähtsusest Eesti maamajapidamistes. – Eesti looduskultuur. Toim Timo Maran, Kadri Tüür. Tartu: Eesti Kultuuriloo ja Folkloristika Keskus, Eesti Kirjandusmuuseum, lk 305-325.
- Banner, Anneli 2012.** Püsivus viib sihile – kooliaiad Eestis ärkamisaja ja II maailmasõja vahel. – Suitsutare 6. Valitud artiklid. Toim Maret Tamjärv, Heiki Pärdi. Tallinn: Eesti Vabaõhumuuseum, lk 112-171.
- Banner, Anneli 2015.** Ülevaade Kihnu taluaiandusest ja muutustest selles viimastel aastakümnetel. – Maaarhitektuur ja maastik. Kihnu. Eesti Vabaõhumuuseumi Toimetised 4. Koost Rasmus Kask. Tallinn: Eesti Vabaõhumuuseum, lk 93-123.
- Banner, Anneli 2016.** Aiandustegevus Eesti Vabaõhumuuseumis. – Eesti parkide almanahh 4. Toim Tiina Tammet. Tallinn: Keskkonnaministeerium, Muinsuskaitseamet, lk 106-107.
- Berg, Trygve 2009.** Landraces and folk varieties: a conceptual reappraisal of terminology. – Euphytica, No. 166, pp. 423-430. – <http://dx.doi.org/10.1007/s10681-008-9829-8>
- Bhatti, Mark 2006.** „When I’m in the Garden I can Create My Own Paradise“: Homes and Gardens in Later Life. – The Sociological Review, Vol. 54, No. 2, pp. 318-341.
- Bhatti, Mark; Church, Andrew 2004.** Home, the Culture of Nature and Meaning of Gardens in Late Modernity. – Housing Studies, Vol. 19, No. 1, pp. 37-51. – <http://dx.doi.org/10.1080/0267303042000152168>
- Birol jt 2005** = Birol, Ekin; Bela, Györgyi; Smale, Melinda 2005. The Role of Home Gardens in Promoting Multi-functional Agriculture in Hungary. – EuroChoices, Vol. 4, No. 3, pp. 14-21.
- Borgen, Liv; Guldahl, S. Ane 2011.** Great-granny’s Garden: a living archive and a sensory garden. – Biodiversity and Conservation, No. 20, pp. 441-449.
- Connell, Joanne Jane 2002.** A Critical Analysis of Gardens as a Resource from Tourism and Recreation in the UK. A thesis submitted in partial fulfilment for the degree of doctor of philosophy. University of Plymouth.
- Eensaar, Teele 2003.** Elukestva õppe põhiterminoloogia inglise-eesti seletav sõnastik Euroopa Komisjoni dokumentide põhjal. Magistripjekt. Tartu: Tartu Ülikool. <http://andras.ee/node/1311> (1.02.2018)

- Falk, John Howard 2013.** Understanding Museum Visitors' Motivations and Learning. – Museums – Social Learning Spaces and Knowledge Producing Processes. Eds. Ida Brændholt Lundgaard, Jakob Thorek Jensen. Copenhagen: Kulturstyrlesen – Danish Agency for Culture, pp. 106-127.
- Falk, John Howard; Dierking, Lynn Diane 2000.** Learning from Museums: Visitors Experiences and the Making of Meaning. Walnut Creek, CA: Altamira Press.
- Falk jt 2006** = Falk, H. John; Dierking, D. Lynn; Adams, Marianna 2006. Living in a Learning Society: Museums and Free-choice Learning. – A companion to Museum Studies. Ed. Sharon Macdonald. Malden [etc.]: Blackwell Publishing, pp. 323-339.
- Fehre, Katharina 1825.** Uus Kõgi- ja Kokka Ramat. Tallinn.
- Galluzzi jt 2010** = Galluzzi, Gea; Eyzaguirre, Pablo; Negri, Valeria 2010. Home gardens: neglected hotspots of agro-biodiversity and cultural diversity. – Biodiversity and Conservation, No. 19, pp. 3635-3654. – <http://dx.doi.org/10.1007/s10531-010-9919-5>
- Garber, M. Peter 1989.** Tulipmania. – The Journal of Political Economy, Vol. 97, No. 3, pp. 535-560. – <https://dx.doi.org/10.1086/261615>
- Goult, Sheena Mackellar 1993.** Heritage Gardens. Care, conservation and management. London, New York: Routledge.
- Hallmann jt 2017** = Hallmann, A. Caspar; Sorg, Martin; Jongejans, Eelke; Siepel, Henk; Hofland, Nick; Schwan, Heinz, et al. 2017. More than 75 percent decline over 27 years in total flying insect biomass in protected areas. – PLoS ONE 12 (10): e0185809. – <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0185809> (29.12.2017)
- Heijnen, Wilke 2010.** The new professional: Underdog or Expert? New Museology in the 21st century. – Sociomuseology III. Cardemos de Sociomuseologia, Vol 37, pp. 13-24.
- Hein, Ants 2007.** Aed ja aeg. Piirjoooni eesti aiakunsti vanemast ajaloost. – Eesti pargid I. Koost Olev Abner, Silja Konsa, Kersti Lootus, Urve Sinijärv. Tallinn: Keskkonnaministeerium, Muinsuskaitseamet, Varrak, lk 15-87.
- Hein, E. George 2006.** Museum Education. – A companion to Museum Studies. Ed. Sharon Macdonald. Malden [etc.]: Blackwell Publishing, pp. 340-352.
- Heinonen jt 2011** = Heinonen, Maarit; Hartikainen, Merja; Antonius, Kristiina; Kinnanen, Hilma; Pihlman, Sirku 2011. Heritage plants in muuseum environment – three muuseum gardens in south western Finland. – Biodiversity in agriculture: lessons learned and future directions. NJF seminar, Ulvik in Hardanger, Norway, May 24-26, 2011. NJF Report, Vol.7, No. 1, pp. 16-19.

- Heinonen jt 2014** = Heinonen, Maarit; Pihlman, Sirkku; Kaihola, Hanna-Leena; Koskela, Anja; Hartikainen, Merja; Kinnanen, Hilma; Peura, Anja 2014. Museopuutarha: perustaminen ja hoito. – MTT Kasvu 23. <http://jukuri.luke.fi/handle/10024/482364> (01.03.2018)
- Hinno, Karl 1932.** Õunte väljavedu 1932. a. sügisel. – Aed, nr 12, lk 349-352.
- Hinno, Karl 1936.** Põhimõtteid taluaia rajamise ja sortide valiku kohta. – Aed, nr 4, lk 85-88.
- Hirsjärvi jt 2005** = Hirsjärvi, Sirkka; Remes, Pirkko; Sajavaara, Paula 2005. Uuri ja kirjuta. Tallinn: Medicina.
- Hobhouse, Penelope. 2006.** Aianduse ajalugu. Tallinn: Varrak.
- Hupel, August Wilhelm 1777.** Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland. II Band. Riga.
- Jaama, Artur 1985.** Ajaloolisi andmeid puuviljanduse arengust Eestis. – Teaduse ajaloo lehekülgi Eestis 5. Toim A. Pung. Tallinn: Valgus, lk 49-67.
- Jensen, Jacob Thorek 2013.** Improving the Educational Role of Museums in Society. – Museums – Social Learning Spaces and Knowledge Producing Processes. Eds. Ida Brændholt Lundgaard, Jakob Thorek Jensen. Copenhagen: Kulturstyrlesen – Danish Agency for Culture, pp. 26-42.
- Johnson, Danielle 2011.** Saving Seeds, Saving Ourselves: An Investigation into the Meaning of Biodiversity at the Irish Seed Savers Association. – Irish Journal of Anthropology, Vol. 14, No. 2, pp. 33-38.
- Jordan, A. Jennifer 2007.** The Heirloom Tomato as Cultural Object: Investigating Taste and Space. – Sociologia Ruralis, Vol. 47, No. 1, pp. 20-41. – <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-9523.2007.00424.x>
- Jordan, A. Jennifer 2010.** Landscapes of European Memory. Biodiversity and Collective Rememberance. – History and Memory, Vol. 22, No. 2, pp. 5-33.
- Jordan, A. Jennifer 2015.** Edible Memory: The Lure of Heirloom Tomatoes & Other Forgotten Foods. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Kallio, Kalle 2008.** Erinevad muuseumid, erinevad sõbrad. – Muuseum, nr 1, lk 9-12.
- Kalm, Mart 2007.** Ilus ja härrandlik Eesti. – Kunstiteaduslikke uurimusi, nr 3[16]. Toim Virve Sarapik. Tallinn: Eesti Kunstiteadlast Ühing, lk 120-123.
- Kannike, Anu 2002.** Kodukujundus kui kultuuriloomine: etnoloogiline Tartu-uurimus. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.

- Kaplan, Stephen 1995.** The Restorative Benefits of Nature: Toward an Integrative Framework. – Journal of Environmental Psychology, No. 15, pp. 169-182. – [https://doi.org/10.1016/0272-4944\(95\)90001-2](https://doi.org/10.1016/0272-4944(95)90001-2)
- Kuum, Jüri. 1990.** Eesti NSV Aianduse ja Mesinduse Selts. – Aiandus ja mesindus. Koost Jüri Kuum. Tallinn: Valgus, lk 11-16.
- Kuum, Jüri 1991.** Aianduse ja mesinduse kutseharidusest Eestis (1940. aastani). Tallinn: Eesti Põllumajanduse Infokeskus.
- Kõrw, Jakob 1881.** Tarwiline õpetus Maja-aia pidamisest. Kodule ja koolile ja kõigile aia-armastajatele. Tartu.
- Laherand, Meri-Liis 2008.** Kvalitatiivne uurimisviis. Tallinn: Infotrükk.
- Lamas, Mariana 2010.** Lost in the supermarket – the Traditional Museums Challenges. – Sociomuseology III. Cardemos de Sociomuseologia, Vol 37, pp. 43-57.
- Landsberg, Alison 2004.** Prosthetic Memory: The Transformation of American Remembrance in the Age of Mass Culture. New York: Columbia University Press.
- Lang, Merike 2000.** Eessõna asemel ehk Eesti Vabaõhumuuseum kahe „Suitsutare“ vahel. – Suitsutare 2. Toim Merike Lang, Juta Saron, Maret Tamjärv. Tallinn: Eesti Vabaõhumuuseum, lk 4-50.
- Lundgaard, Ida Brændholt. 2013.** Learning Museums and Active Citizenship. – Museums – Social Learning Spaces and Knowledge Producing Processes. Eds. Ida Brændholt Lundgaard, Jakob Thorek Jensen. Copenhagen: Kulturstyrelsen – Danish Agency for Culture, pp. 8-18.
- Maaehitusi 1928** = Maaehitusi I. Valik A.R.T. Põllumajandusliidu Ehitusetalituse väljatöötatud kavandeid. Toim A. Esop. Tallinn: A.R.T Põllumajandusliit.
- Maikov, Kadri 2011.** Tervendavad aiad. Tallinn: Pegasus.
- Marstein, Mari 2012.** Ajaloolised taimeliigid loovad muuseumis mälestuste maastiku. – Muuseum, nr 1, lk 15-17.
- Marstein, Mari 2013.** Kjerringstakk og silkeserk. Tradisjonsrike stauder i Gamle Hvams hage. Gamle Hvam Museum.
- McKie, R. 2012.** How EU farming policies led to a collapse in Europe's bird population. – The Guardian 26.05. 2012.
<https://www.theguardian.com/environment/2012/may/26/eu-farming-policies-bird-population> (29.12.2017)

- Mutt, Mihkel 2017.** Valmistugem võitluseks võsa vastu. –Postimees, 17.07.2017
<https://arvamus.postimees.ee/4178449/mihkel-mutt-valmistugem-voitluseks-vosa-vastu>
 (26.11.2017)
- Michelsen, Else 2006.** The gardens of the Open Air Museum. – Guides to the National Museum. Eds. Inger Tolstrup, Mikkel Venborg Pedersen, Else Michelsen. Copenhagen: National Museum of Denmark.
- Packer, Jan 2006.** Learning for Fun: The Unique Contribution of Educational Leisure Experiences. – Curator, Vol. 49, No. 3, pp. 329-344. – <https://doi.org/10.1111/j.2151-6952.2006.tb00227.x>
- Packer, Jan; Bond, Nigel 2010.** Museums as Restorative Environments. – Curator, Vol. 53, No. 4, pp. 421-436. – <https://doi.org/10.1111/j.2151-6952.2010.00044.x>
- Patton, Q. Michael 2002.** Qualitative Research & Evaluation Methods. Thousand Oaks [etc.]: Sage.
- Pautasso jt 2013** = Pautasso, Marco; Aistara, Guntra; Barnaud, Adeline; Caillon, Sophie; Clouvel Pascal et al 2013. Seed exchange networks for agrobiodiversity conservation. A review. – Agronomy for Sustainable Development, Vol. 33, No. 1, pp. 151-175. – <http://dx.doi.org/10.1007%2Fs13593-012-0089-6>
- Pine, B. Joseph; Gilmore, H. James 1999.** The Experience Economy: Work is Theater and Every Business a Stage. Boston, Massachusetts: Harvard Business School Press.
- Piscitelli, Barbara; Anderson, David 2001.** Young children's Perspectives of Museum Settings and Experiences. – Museum Management and Curatorship, Vol. 19, No. 3, pp. 269-282.
- Plath, Ulrike 2010.** Liivimaa spargel: kustunud mälestusi Balti aiandusajaloost 18. ja 19. sajandil. – Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2009. Toim Tõnu Tannberg. Tartu, lk 72-101.
- Plath, Ulrike 2015.** Õunad kui ajaloo peegel. – Horisont, nr 5, lk 48-55.
- Plutus, Karl Voldemar 1974.** Aianduskooperatiivide uuest põhikirjast. – Sotsialistlik põllumajandus nr 21, lk 966-968.
- Põllo, Helgi 2008.** Vabatahtlikud Eesti muuseumides. On see võimalik? Millal? Miks? – Muuseum, nr 1, lk 5-8.
- Põltsam-Jürjo, Inna 2013.** Pidusöögist näljahädani. Söömine-joomine keskaja Tallinnas. Tallinn: Hea Lugu.
- Raamets, Heli 2018.** Ametnikud ei luba raamatukogul seemneid laenutada. – Maaleht, nr 13, 29.03.2018, lk 13.

- Rahm, Jrene 2002.** Emergent opportunities in an inner-city youth gardening program. *Journal of Research in Science Teaching* 39 (2): 164-184. – <http://dx.doi.org/10.1002/tea.10015>
- Rosenberg, Tiit 1994.** Eesti mõisad. Eesti Ajalooarhiiv. Tallinn: Olion.
- Runnel, Pille; Pruulmann-Vengerfeldt, Pille 2010.** Muuseumikommunikatsioon ja kultuuriline osalus Eesti Rahva Muuseumis. – Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat 53. Toim Pille Runnel, Tuuli Kaalep, Toivo Sikka. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, lk 118-132.
- Runnel, Pille; Pruulmann-Vengerfeldt, Pille 2012.** Kui muuseumist saab sõnum osalevatele auditooriumitele. – Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat 55. Toim Pille Runnel, Agnes Aljas, Tuuli Kaalep, Reet Ruusmann, Toivo Sikka. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, lk 32-51.
- Runnel jt 2014** = Runnel, Pille; Lepik, Krista; Pruulmann-Vengerfeldt, Pille 2014. Külastajad, kasutajad, auditooriumid: inimeste kontseptualiseerimisest muuseumis. – Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat 57. Toim Pille Runnel, Tuuli Kaalep, Reet Ruusman, Ivi Tammaru. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, lk 97-115.
- Saareste, Andrus 1958.** Eesti keele mõisteline sõnaraamat. I kd. Stockholm: Vaba Eesti.
- Saareste, Andrus 1963.** Eesti keele mõisteline sõnaraamat. IV kd. Stockholm: Vaba Eesti.
- Sakala Lisaleht 1880** = Sakala Lisaleht, nr 16, 19.04.1880, lk 2.
- Schupp, Justin 2009.** Exploring the Social Bases of Home Gardening. A Thesis Presented in Partial Fulfillment of the Requirement for the Degree Master of Science. The Ohio State University.
- Semm, Kadri; Palang, Hannes 2004.** Life-ways in the Setu Cultural Landscape. – Pro Ethnologia No. 18, pp. 49-67.
- Sharashkin, Leonid 2008.** The Socieconomic and Cultural Significance of Food Gardening in the Vladimir Region of Russia. A Dissertation Presented In Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree Doctor of Philosophy. The University of Missouri–Columbia.
- Silm, Sander 2013.** EL-i uus määrus võib muuta paljud põlis- ja rahvaselektsioonisordid sisuliselt illegaalseks. – Õhtuleht 5.05.2013
<https://www.oh tuleht.ee/520664/el-i-uus-maarus-voib-muuta-paljud-polis-ja-rahvaselektsioonisordid-sisuliselt-illegaalseks> (7.12.2017)
- Sinijärv, Urve 2009.** Vanade mõisaparkide restaureerimine. – Eesti parkide almanahh 2. Toim: Tiina Tammet. Tallinn: Keskkonnaministeerium, Muinsuskaitseamet, lk 62-66.

- Sooväli, K[arl] 1967.** Rohkem tähelepanu aianduskooperatiividele. – Sotsialistlik Põllumajandus, nr 3, lk 124-125.
- Stigsdotter, A. Ulrika; Grahn, Patrick 2002.** What Makes a Garden a Healing Garden? – Journal of Therapeutic Horticulture, No. 13, pp. 60-69.
- Stigsdotter, A. Ulrika; Grahn, Patrick 2004.** A Garden at Your Doorstep May Reduce Stress – Private Gardens as Restorative Environments in the City. – International Conference on Inclusive Outdoor Environments. Edinburgh, UK. Open Space Research Centre, Edinburgh College of Art, the International Play Association, Forestry Commission and Scottish National Heritage, 2004, pp. 1-6.
- Sõrmus, Roomet 2013.** Maaelu ei saa arendada eestlase toidulaua arvel. – Äripäev, nr 141, 12.08.2013, lk 14.
- Talving, Hanno 2010.** „Eesti kodule Eesti lipp!“ Rahvuslipu levitamise kampaania 1930. aastate teisel poolel. – Suitsutare 5. Valitud artiklid. Toim Heiki Pärdi, Maret Tamjärv. Tallinn: Eesti Vabaõhumuuseum, lk 54-116.
- Tammet, Tiina 2013.** Eesti pargi- ja aiaarhitektuur 1920.-30. aastatel. – Eesti Kunstiakadeemia Toimetised 11. Toim Andres Kurg. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia.
- Teitelbaum, Sara; Beckley, Thomas 2006.** Harvested, Hunted and Home Grown: The Prevalence of Self-Provisioning in Rural Canada. – Journal of Rural and Community Development, No. 1, pp. 114-130.
- van Mensch, Peter 2003.** Museoloogia ja juhtimistooria – kas vaenlased või sõbrad? Teoreetilise museoloogia ja muuseumide juhtimise praegused suundumused. – Jaapani Muuseumijuhtimise Akadeemia 4. aastakonverentsil Tokyos 7. detsembril 2003. a. peetud ettekanne. Allalaetav pdf:
http://www.muzeologija.lv/sites/default/files/mensch_museoloogia_ja_juhtimistooria.pdf (26.04.2017)
- Vihalemm, Peeter, Lauristin, Marju 2015.** Kultuuritarbimine kultuuriruumi elujõulisuse näitajana. – Eesti inimarengu aruanne 2014/2015. Tallinn: SA Eesti Koostöö Kogu, lk 205-216.
<https://www.kogu.ee/vana/wp-content/uploads/2015/06/EIA-2015.pdf> (1.03.2018)
- Viires, Ants 1975.** Puud ja inimesed: puude osast eesti rahvuskultuuris. Tallinn: Valgus.
- Visnapuu, Kaja 2011.** Muuseumikeskkonna mõju täiskasvanu kogemustele ja õppimisele. Magistritöö. Tallinn: Tallinna Ülikool.
- Vogl-Lukasser, Brigitte; Vogl, R. Christian 2004.** Ethnobotanical Research in Homegardens of Small Farmers in the Alpine Region of Osttirol (Austria): An Example

- for Bridges Built and Building Bridges. – Ethnobotany Research and Applications, No 2, pp 111-137. – <http://dx.doi.org/10.17348/era.2.0.111-137>
- Vutt, Lea 2014.** Aiandusturism kui võimalus Eesti maaturismiettevõtete tegevuse mitmekesistamiseks. Lõputöö. Pärnu: Tartu Ülikooli Pärnu Kolledž.
- Watson, Benjamin 1996.** Taylor's Guide to Heirloom Vegetables. Boston, New York: Houghton Mifflin Company.
- Winskie, Jonathan, Murray, Jessica 2013.** Heirloom Seed and Story Keepers: Community and Sustainability through Arts-Based Research. – Papers and Publications: Interdisciplinary Journal of Undergraduate Research 2, Article 10.

Internetiallikad

- Arche Noah** = Arche Noah koduleht <https://www.arche-noah.at/english/about-arche-noah/why-diversity> (25.01.2017)
- Bioloogilise mitmekesisuse...** = Bioloogilise mitmekesisuse konventsioon. <https://www.cbd.int/convention/articles/default.shtml?a=cbd-01> (04.01.2017)
- EL ÜPP 2017** = Põllumajandus. Euroopa ja põllumajandus – tootjate partnerlus. ELi ühine põllumajanduspoliitika (ÜPP) meie toidu, maapiirkondade ja keskkonna jaoks. – Euroopa Liidu koduleht <https://publications.europa.eu/et/publication-detail/-/publication/f08f5f20-ef62-11e6-8a35-01aa75ed71a1> (29.12.2017)
- ERR 2018** = Tartus alustas tegevust esimene seemneraamatukogu. –Aktuaalne Kaamera 7.02.2018 <https://menu.err.ee/681693/tartus-alustas-tegevust-esimene-seemneraamatukogu> (24.02.2018).
- Eurostat 2016** = The fruit and vegetable sector in the EU – a statistical overview. – Euroopa Liidu koduleht http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/The_fruit_and_vegetable_sector_in_the_EU_-_a_statistical_overview (29.12.2017)
- Firenze harta 1981** = Firenze harta. Allalaetav pdf: http://files.voog.com/0000/0018/2050/files/Firenze%20harta_web.pdf (30.03.2018)

Geneetilised ressursid = Põllumajanduskultuuride geneetilise ressursi kogumine ja säilitamine aastateks 2014-2020. – Maaeluministeeriumi koduleht. Allalaetav pdf: <https://www.agri.ee/sites/default/files/content/arengukavad/geneetiline-ressurss-2014-programm.pdf> (30.03.2018)

Heirloom carrots = Heirloom Carrot Varieties. – Mother Earth News koduleht <https://www.motherearthnews.com/organic-gardening/heirloom-carrot-varieties-zewz1303zsch> (30.12.2017)

ICOM 2004 = ICOMi muuseumide eetikakoodeks. Allalaetav pdf: http://icomeesti.ee/files/ICOMi_eetikakoodeks.pdf (25.04.2018)

ICOM definitsioon = ICOM Eesti koduleht <http://icomeesti.ee/muud-icomi-dokumendid/muuseumidefinitsioon> (25.04.2018)

Kalmus jt 2015 = Kalmus, Veronika; Masso, Anu; Linno, Merle 2015. Kvalitatiivne sisuanalüüs. – Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas <http://samm.ut.ee/kvalitatiivne-sisuanalyys> (3.01.2018)

Kultuuripoliitika põhialused = Kultuuripoliitika põhialused aastani 2020. – Kultuuriministeeriumi koduleht. Allalaetav pdf: <http://www.kul.ee/sites/default/files/kultuur2020.pdf> (15.12.2017)

Maadjas = MTÜ Maadjas koduleht <http://www.maadjas.ee/home> (12.03.2018)

Maastikukonventsioon = Euroopa maastikukonventsioon. – Keskkonnaministeeriumi koduleht http://www.envir.ee/sites/default/files/maastikukonventsiooni_eestikeelne_ametlik_tolg_e.pdf (3.12.2017)

Maatiainen = MTÜ Maatiainen koduleht <http://www.maatiainen.fi/> (12.03.2018)

Meelte aed = Tarbetailmed. – Tallinna Botaanikaia koduleht <http://botaanikaed.ee/kollektsioonid/tarbetailmed> (25.02.2018)

MuKS eelnõu = Muinsuskaitseaduse eelnõu <http://eelnoud.valitsus.ee/main/mount/docList/0f7f4a9c-09b7-4005-9a4e-b9d297336134#B4q8WQd1> (8.05.2018)

MuuS = Muuseumiseadus <https://www.riigiteataja.ee/akt/110072013001> (29.11.2016)

Näidisaed = Schaugarten. – Arche Noad koduleht <https://www.arche-noah.at/schaugarten> (25.03.2018)

Rahvakultuuri keskus = Eesti vaimse kultuuripärandi nimistu. – Rahvakultuurikeskuse koduleht https://www.rahvakultuur.ee/Eesti_vaimse_kultuuriparandi_nimis_246 (28.12.2017)

Rahvusvaheline põllumajanduskultuuride... = Rahvusvaheline põllumajanduskultuuride geneetiliste ressursside leping <http://www.fao.org/plant-treaty/overview/en/> (04.01.2017)

Rand 2018 = Rand, Eve 2018. Muuseumid + muinsuskaitse = kultuuripärand. Kultuuriministeeriumi koduleht <http://www.kul.ee/et/uudised/muuseumid-muinsuskaitse-kultuuriparand> (28.03.2018)

Seed Savers = Seed Savers Exchange koduleht <https://www.seedsavers.org/story> (24.02.2018).

Seemnemääruse eelnõu = Ettepanek: Euroopa Parlamendi ja Nõukogu määrus, milles käsitletakse taimse paljundusmaterjali tootmist ja turul kättesaadavaks tegemist (taimset paljundusmaterjali käsitlev õigus) <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/PDF/?uri=CELEX:52013PC0262&from=EN> (7.12.2017)

Sesam = MTÜ Sesam koduleht <http://www.foreningensesam.se/OmSesam.htm> (12.03.2018)

Statistikaamet 2017 = Statistikaameti pressiteade nr. 54, 17. mai 2017 <https://www.stat.ee/pressiteade-2017-054> (8.11.2017)

UNESCO 2003 = UNESCO vaimse kultuuripärandi kaitse konventsioon. Allalaetav pdf: http://www.rahvakultuur.ee/s2/231_811_45_Eesti_keeles_pdf_.pdf (28.12.2017)

Vaimne kultuuripärand 2015 = Rahvakultuuri keskuse ja UNESCO Eesti Rahvusliku Komisjoni infovihik „Vaimne kultuuripärand Eestis“. Allalaetav pdf: http://www.rahvakultuur.ee/s2/1783_11557_707_Loe_infovihikut_siin.pdf (28.12.2017)

Vanaema aed = Mis kasvas vanaema aias? <https://www.facebook.com/groups/362684808706/> (2.12.2017)

Vihalemm 2014 = Vihalemm, Triin 2014. Fookusgrupi intervjuu – Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas <http://samm.ut.ee/fookusgrupi-intervjuu> (2.01.2018)

VKP nimistu = Vaimse kultuuripärandi nimistu. Rahvakultuuri keskuse koduleht <https://www.rahvakultuur.ee/vkpnimistu/> (30.03.2018).

ÜRO FAO = ÜRO Toidu- ja Põllumajandusorganisatsiooni koduleht <http://www.fao.org/docrep/007/y5609e/y5609e02.htm> (04.01.2017)

LISAD

Lisa 1. Fotod Eesti Vabaõhumuuseumi aedadest ja aiandusüritustest

Joonis 18. Aia- ja põllukultuuride näidisaed Sassi-Jaani talus. (Foto A. Banner).

Joonis 19. Aiatusnisti „Kus mulda, seal kulda“ osavõtjad Härjapea talus peenraid tegemas. (Foto A. Banner).

Joonis 20. Toidukultuuri koolitusest osavõtjad ehitavad lattubade jaoks tugesid.
(Foto E. Bardone).

Joonis 21. Looduslike taimekaitsevahendite õpituba setu talu aias. (Foto A. Banner).

Lisa 2. Poolstruktureeritud intervjuu kava

Aianduspärandi olukord Eestis

1. Kui väärtustatud teie on meelest aianduspärand/aianduse ajalugu Eestis?
Milles seisneb aianduspärandi tähtsus?
Mil määral teemat tuntakse?
2. Selgitage, mis on teie meelest pärandtaim?
Kui hästi seda mõistet tuntakse?
3. Kust on võimalik aianduse ajaloo, ajalooliste aedade ja taimede kohta infot leida, materjali hankida?
4. Kui kaitstud on aianduspärand? Mis võib seda ohustada?

Aianduspärandi säilitamine ja tutvustamine

5. Kes võiks teie meelest aianduspärandi säilitamise ja tutvustamisega tegeleda?
Koordineerimine, rahastus, koostööpartnerid?
6. Mis aitaks aianduspärandit paremini hoida?
7. Millised oleksid esmased tegevused aianduspärandi tutvustamiseks/inimeste teadlikkuse tõstmiseks?

Muuseumid ja aiandus

8. Kuidas hindate Eesti muuseumiaianuse olukorda?
9. Milline võiks aianduspärandi hoidmisel olla muuseumide roll?
10. Millised on muuseumide plussid, millised miinused aianduspärandiga tegelemisel?
11. Millised võiksid olla võimalused/lahendid kitsaskohtade ületamiseks?

Intervjueeritava muuseumikogemus (vastasid vaid vabaõhumuuseumi

koostööpartnerid)

12. Kui sageli käite muuseumis?
13. Mis ajendab teid muuseumi külastama?
14. Kuidas hindate muuseumi kui vaba aja veetmise ja haridusasutusi?

Lisa 3. Ankeetküsimustiku saanud muuseumide nimekiri ja küsimustiku küsimused

Muuseumide nimekiri:

1. A.H. Tammsaare Muuseum Vargamäel
2. Ahja Valla Tuglase Muuseum
3. Ants Laikmaa majamuuseum (SA Haapsalu ja Läänemaa Muuseumid)
4. Carl Robert Jakobsoni Talumuuseum
5. Dr. Fr. R. Kreutzwaldi Memoriaalmuuseum
6. Eesti Põllumajandusmuuseum
7. Hanila muuseum
8. Harjumaa Muuseum
9. Hiiumaa Muuseum
10. Iisaku Muuseum
11. Iloni Imedemaa (SA Haapsalu ja Läänemaa Muuseumid)
12. Järvamaa Muuseum
13. Kolga Muuseum
14. Liivi Muuseum
15. Mahtra Talurahvamuuseum
16. Mihkli Talumuuseum Kihelkonnas
17. Muhu Muuseum
18. Mõniste Muuseum
19. Narva Muuseum
20. Obinitsa Seto Muuseumitarõ
21. Oskar Lutsu Majamuuseum (Tartu Linnamuuseum)
22. Palamuse Oskar Lutsu Kihelkonnamuuseum
23. Palmse mõis (SA Virumaa Muuseumid)
24. Prangli saarte muuseum
25. Põlva Talurahvamuuseum
26. Räpina Koduloo- ja Aiandusmuuseum
27. Saatse Seto Muuseum
28. Seto Talumuuseum
29. Sillaotsa Talumuuseum

30. Tartu Mänguasjamuuseum
31. Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus
32. Viimsi Vabaõhumuuseum
33. Vormsi Talumuuseum
34. Väike-Maarja Muuseum

Küsimused:

1. Millist infot või materjali te kohalike aiataimede ja aianduse ajaloo kohta kogute?
2. Milliseid taimi teie muuseumi juures (muuseumiaias) kasvatatakse?
3. Mis eesmärgil te muuseumi aias taimi kasvatate?
4. Kes sellega teie muuseumis tegeleb?
5. Millised on teie muuseumis aiapidamisega seotud kitsaskohad?
6. Millised on teie tulevikuplaanid muuseumiaandusega seoses?

Lisa 4. Muuseumidesse saadetud ankeetküsitluse vastused

Muuseum	Millist materjali kogute?	Milliseid taimi kasvatate?	Kasvatamise eesmärk	Kes aiandusega tegeleb?	Kitsaskohad	Tulevikuplaanid
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
Eesti Põllumajandusmuuseum	Kirjandus. Dokumendid. Fotod. Esemed. Ka kaasaegsed aiatööriistad.	Viljapuud. Marjapõõsad. Maitsetaimed. Köögiviljad. Teraviljad. Lina, tatar.	Aed on muuseumi vajalik osa, Aiakultuuride ja tövõtete õpetamine. Tehnoloogiate võrdlemine. Aiatöö õppepäevad lastele.	Aednik. Õppepäevade läbiviimisel abistab pedagoog.	Puudub sobiv aiatehnika. Palju käsitööd. Kooliaeg ja taimede kasvuaeg ei kattu.	Traditsioonilise taluaia rajamine. Uute ja vanade aiandustraditsioonide tutvustamine.
Eesti Vabaõhumuuseum	Kirjalik ja suuline materjal ning fotod taluaianduse ajaloo kohta. Vanad aiataimed.	Viljapuud. Marjapõõsad. Köögiviljad. Ilutaimed. Eelkõige vanad ja kohalikud sordid.	Ajastutruude aedade loomine hoonete juurde. Vanade aiakultuuride ja aianduse ajaloo tutvustamine. Aiatunnid lastele.	Aednik. Aianduskuraator-teadur. Praktikandid. Vabatahtlikud.	Puudub sobiv aiatehnika. Personal.	Olla aianduse ajaloo vallas nõuandekeskus. Innustada teisi muuseume aiandusega tegelema.

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
Harjumaa Muuseum	Juhuslikud fotod kasvuhoonetest, taime- ja lillekasvatustes.	Õunapuud. Suve- ja püsililled. Pargi ääres kiviktaimla.	Ilu. Ajalooliselt sobivad taimed täiendavad muuseumi ja toetavad miljööd.	Kõik klienditeenindajast direktorini.	Territoorium ei kuulu muuseumile ja kunagist mõisa ilu- ja tarbeaeda ei ole võimalik taastada.	Olemasolevat parendada ja mõni „uusarendus“ ka lisaks.
Iisaku Muuseum	Mõni juhuslik trükk.	Suve- ja püsililled.		Kogu kollektiiv.	Ressursipuudus	Rajada vanadest aiataimedest peenar. Aga võib-olla likvideeritakse olemasolevadki peenrad ära.
Järvamaa Muuseum	Ei kogu.	Aed puudub.	-	-	-	
Kurgja Talumuuseum	Info aias kasvavate taimede kohta.	Ürdiaed. Kõögiviljaaed. Lilleaed. Viljapuuaed.	Haridusprogrammid lastele. Kohvikus toitlustamiseks. Siseruumide kaunistamiseks.	Klienditeenindaja –aednik.	-	Laiendada ürdiaeda. Nimesildid.
Mahtra Talurahvamuuseum	Otseselt ei kogu.	Suve- ja püsililled.	Iluks.	-	-	Ei ole.
Mihkli Talumuuseum	Kogutakse ainult muude teemadega seoses.	Peamiselt piirkonna lilled. Mõned maitsetaimed Õunapuud istutatud 1925-35.	Pakkuda äratundmisrõõmu ja anda ettekujutust olnust. Iluks.	Kõik töötajad.	Aega ja inimesi vähe.	Rajada köögi- ja teravilja kasvuala. Rajada õpperada. Korrastada viljapuuaeda.

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
Muhu Muuseum	On uuritud, millal muuseumiaias kasvavad taimed on istutatud.	Viljapuud. Marjapõõsad. Lilled 2017 ka esimesed köögiviljapeenrad.	Keskkonna loomine. Õuntest tehakse moosi.	Koristaja. Peenramaal tegevusjuht.	Vähe aega. Puudub inimene.	Aiandusega seotud tegevused lastele. Taimede õpperada.
Mõniste Muuseum	Ei ole kogunud.	Õunapuud. Taluaia lilled. Istutatud ilmselt 1950. aastatel.		Ei tegele.	Ei ole.	Ei ole.
Palamuse Muuseum	Ei kogu.	Ei kasvata.	Ei kasvata.	Ei tegele.	Ei ole.	Ei ole.
Saatse Seto Muuseum	Kogutakse muude materjalidega koos, mitte eraldi teemana.	Püsilillepeenrad,	Il. Peenardel leidub vanu taluaia taimi.	Juhataja ja teised töötajad.	Tööjõu vähesus.	Rajada pärandkultuuride aed.
Sillaotsa Talumuuseum	Erinevat.	Põlluviljad. Lilled. park ligi 200 puu- ja põõsaliigiga.	Museaalsetel.	Muuseumi töötajad ja sõbrad.	Aedniku ametikoha puudumine. Vajaliku tehnika puudumine. Eelarveliste vahendite nappus.	Tahaks rohkem teha – külastajaid huvitab ja endal ka mõnus.

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
Tammsaare Muuseum Vargamäel	Teadlikult ei kogu.	Kirjaniku venna aegsed viljapuud, marjapõõsad, lilled	Säilitada olemasolevat.	Kõik töötajad.	Vähe töötajaid. Pole aega.	Aed kehvas seisus, plaanime rekonstrueerida.
Tartu Mänguasjamuuseum	Ei kogu, teine spetsiifika.	2 õunapuud. Ilupõõsad. Suve- ja püsililled. Amplid.	Rõõmuks. Et hoov oleks nn vanaaegne ja sobituks kompleksi.	Arendusjuht.	Ruumi on vähe.	Tahaks, et oleks taimed, need annavad hoovile palju juurde.
Viimsi Vabaõhumuuseum	Ei kogu eriti.	Lilled. Kõõgiviljad. Kartul. Viljapuud. Marjapõõsad.	Näidata külastajatele vanaaegset aeda. Lastegruppide harimiseks.	Perenaine.	Väheviljakas ja kivine maa.	Muuta muuseumiaeda autentsemaks.
Värskas Vabaõhumuuseum	Juhuslikud fotod ja kirjalik materjal. Vanad koduaia lilled.	Õunapuud. Marjapõõsad. Lilled.	Pakkuda ehedamat talukeskkonda. Aiasaadused saab Tsäimajas ära kasutada.	Peamiselt giid-perenaine. Varahoidja. Vajadusel teisedki töötajad.	Sobiliku maa ja sobiva töötaja puudumine. Eelarveliste vahendite puudumine.	Muutuda maaelu kompetentsikeskuseks. Asendada kooliaedu.
Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus	Oma aiaga seotud teave. Nõmme aia ajalugu. Millised taimed siin ajalooliselt kasvasid.	Tuglase aiast säilinud taime. Marie Underi peenar. Roosid. Kingitud taimed.	Aia ajaloo tutvustamine. Looduse ja kirjanduse vaheliste seoste tutvustamine. Iluks.	Teadur. Teised töötajad. Vabatahtlikud.	Pole võimalust palgata aednikku.	Aeda taas suurejoonelisemalt arendada.

Lisa 5. Veebiküsimustik „Muuseum kui aiakultuuripärandi hoidja ja vahendaja“

1. Mis meenub teile seoses vanade aiataimede ja aedadega?
2. Mida arvate muuseumis aiataimede kasvatamisest?
3. Muuseum on sobiv koht aedade rajamiseks ja nende eksponeerimiseks.
☐ täiesti nõus, ☐ nõus, ☐ ei nõustu, ☐ üldse ei nõustu, ☐ eioska öelda
4. Nimetage muuseume, mis on teile aedade ja aiataimede poolest meelde jäänud.
5. Mitu korda olete käinud muuseumis otseselt aianduse pärast (aiataimi vaatamas või mõnel aiandusüritusel)?
☐ mitte ühtegi korda, ☐ 1 kord, ☐ 2 korda, ☐ 3 korda, ☐ 4 korda, ☐ rohkem kui 4 korda
6. Mille kohta tahaksite muuseumis rohkem teada saada? (võite valida mitu vastust)
☐ aedade kujundus
☐ pärandtaimed
☐ kaasaegsed aiataimed
☐ aianduse ajalugu
☐ taimede kasvatamine ja hooldamine
☐ taimede kasutamine
☐ muu
7. Kuidas eelistate muuseumis aiandusega tutvuda? (võite valida mitu vastust)
☐ omal käel ilma abivahenditeta
☐ omal käel audiogiidi abil
☐ omal käel IT-vahendite abil
☐ omal käel trükimaterjali abil
☐ küsida vajadusel muuseumitöötajalt
☐ giidiekskursioonil
☐ loengul või õpitoas
☐ muu
8. Kellele peaks teie arvates muuseumi aianduse väljapanek ja üritused olema eelkõige suunatud? (palun valige üks vastusevariant)
☐ hobiaednikud
☐ professionaalsed aednikud ja aiakujundajad
☐ aiandusajaloo huvilised
☐ kultuuri- ja ajaloo huvilised
☐ muu
9. Palun põhjendage oma eelmist vastust.

10. Millisele vanuserühmale peaks teie arvates muuseumi aianduse väljapanek ja üritused olema eellkõige suunatud? (palun valige 1 vastusevariant)
- ☐ lapsed ja noored
 - ☐ täiskasvanud
 - ☐ eakad
 - ☐ muu
11. Palun põhjendage oma eelmist vastust.
12. Kui oluline on teie jaoks muuseumis aedade dekoratiivne üldilme?
- ☐ väga oluline, ☐ oluline, ☐ ei ole eriti oluline, ☐ ei ole üldse oluline, ☐ ei oska öelda
13. Kui oluline on teie jaoks muuseumis kasvatatavate taimede liik või sort?
- ☐ väga oluline, ☐ oluline, ☐ ei ole eriti oluline, ☐ ei ole üldse oluline, ☐ ei oska öelda
14. Kui oluline on teie jaoks muuseumis taimede väljanägemine (elujõulisus, rikkalik õitsemine ja viljumine)?
- ☐ väga oluline, ☐ oluline, ☐ ei ole eriti oluline, ☐ ei ole üldse oluline, ☐ ei oska öelda
15. Kui oluline on teie jaoks muuseumis kaasaegsete aiataimede esinemine?
- ☐ väga oluline, ☐ oluline, ☐ ei ole eriti oluline, ☐ ei ole üldse oluline, ☐ ei oska öelda
16. Kui oluline on teie jaoks muuseumis taimede ajastukohane paigutus?
- ☐ väga oluline, ☐ oluline, ☐ ei ole eriti oluline, ☐ ei ole üldse oluline, ☐ ei oska öelda
17. Kui oluline on teie jaoks muuseumis pärandtaimede esinemine?
- ☐ väga oluline, ☐ oluline, ☐ ei ole eriti oluline, ☐ ei ole üldse oluline, ☐ ei oska öelda
18. Kui oluline on teie jaoks muuseumis ajalooliste aiatöövõtete ja -vahendite kasutamine?
- ☐ väga oluline, ☐ oluline, ☐ ei ole eriti oluline, ☐ ei ole üldse oluline, ☐ ei oska öelda
19. Kui oluline on teie jaoks muuseumis taimede lõhn?
- ☐ väga oluline, ☐ oluline, ☐ ei ole eriti oluline, ☐ ei ole üldse oluline, ☐ ei oska öelda
20. Mis on teie meelest pärandtaim?
21. Milline muuseumis nähtud taim või selle kohta kuuldud lugu tõi meelde mõne teie enda mälestuse? Palun kirjeldage seda.
22. Kuidas olete nõus panustama oma kodukoha muuseumi aiandustegevusse?
- ☐ jagama oma mälestusi ja kogemusi
 - ☐ koguma kohalikku aianduspärandit
 - ☐ osalema vabatahtlikuna muuseumi aiatöödel
 - ☐ aitama korraldada muuseumi aiandusüritust
 - ☐ ei ole valmis panustama
 - ☐ muu
23. Vastaja sünniaasta
24. Sugu
25. Eriala

26. Kui meelsasti teete ise aiatööd?

- ☐ väga meeldib
- ☐ meeldib
- ☐ ei meeldi
- ☐ üldse ei meeldi
- ☐ ei oska öelda

27. Palun põhjendage oma eelmist vastust.

28. Kas teil on ka endal aed?

- ☐ jah, ☐ ei

29. Mis teie aias kasvab?

- ☐ ilutaimed, ☐ viljapuud ja marjapõõsad, ☐ maitsetaimed, ☐ köögiviljad

30. Milliseid pärandtaimi teie aias kasvab?

31. Loetlege, millistelt taimedelt te korjate seemet?

32. Mis eesmärgil te seemet korjate?

33. Millise oma aias kasvava taime kohta teate mõnd lugu või mälestust? Palun kirjutage sellest.

34. Kontakt (soovi korral)

SUMMARY

MUSEUM GARDENING – A BRIDGE FROM THE PAST TO THE PRESENT

Possibilities for maintaining, displaying, and mediating gardening heritage at Estonian museums

The aim of this master's thesis was to analyse the state and status of gardening heritage in Estonia and to ascertain museums' opportunities to preserve it and introduce it to the public. I proceeded from the fact that home gardening is part of everyday culture, with which so far museums have not extensively dealt in their activities. The empirical part of the analysis was comprised of the material collected during interviews and web polls.

The history of domestic gardening, as concerns flower gardening and orchards, is relatively short in Estonia. Similar to agriculture, it was the need for food that necessitated gardening. Therefore, the primary reasons for gardening were purely practical and plant-growing was a serious job. Creating of orchards and flower gardens on a more extensive scale started only with the increase of economic welfare and free time. This rendered a new meaning to gardening, and orchards and flower gardens have conveyed different messages throughout times. They have been considered, on the one hand, as a manifestation of flaunting and imitating the gentry, and on the other as an indicator of nationalism and progressiveness or trendiness.

For people home garden has several meanings. It has always been a part of home and it feels like something self-evident. Throughout times, the garden has enriched its tenders' table and delighted their eye. The traditional home garden with its rich diversity of species is like a reservoir, featuring plants that are old and proven as well as those new and in need of testing, which together create a suitable environment for many other organisms. The plants growing in the garden are related to knowledge and skills, memories and beliefs, which ensure that traditions are maintained and continued. The garden means continuity and conservatism, yet also creativeness, and enables us to express our abilities and possibilities and even status and position. Today the main objective of gardening – growing food – has been gradually complemented by other functions. The garden has become an outside living space, a place to spend free time and have a rest. People feel safe there, and gardening offers creative possibilities for self-improvement and satisfaction.

Considering the above-said, we can see that gardening is a steadfast part of everyday culture and gardening heritage constitutes a part of cultural heritage. Yet, the current study indicated that general awareness of gardening heritage is quite low and people do not appreciate it. The reasons for this kind of attitude can be found in the poor reputation of gardening positioned in the intersection of several domains, and in the changes that have taken place in the lifestyle and market relations during the past decades. This has resulted in the destruction of many gardens as well as simplification of species composition and plant assemblages. However, research showed that heritage plants are known among and grown by gardening enthusiasts. The emergence of lifestyle topics (health, activity, food, home design, etc.) increases interest in gardening and growing one's own food. This in turn brings heritage plants into spotlight.

Gardening heritage is appreciated as it evokes positive emotions and memories as well as establishes connections with older generations and past times. Growing of heritage plants ensures the preservation of certain gardening practices, provides satisfaction and security. Yet the problem is that the material and knowledge relating to gardening heritage is scattered and not easily available. Also, we do not know exactly what the condition of our home gardens is and to what extent this heritage is still being passed on today. The research proved that it was high time to tackle the topic more seriously. To do this, the response of the gardening heritage should be extended by means of informational and educational activities, and museums' gardening activity could be one of the possibilities.

Today's museums are open institutions actively communicating with their auditoriums. They are not supposed to offer the final truth but, by means of different mediating activities and participation projects, to make visitors look for and create meanings. Although the primary objective of all museums is to collect and preserve cultural heritage, work with gardening heritage is still at an embryonic stage in our museums. So far, they have rather done gardening for the purpose of territory maintenance and environment creation. Only in few museums historic plants are grown by choice and in even fewer ones information is gathered about local heritage plants and history of gardening. On the one hand, gardening is not highly appreciated at museums and it is rather seen as yet another cost factor. On the other hand, however, the scarcity of budget resources makes the advancement of museum gardening difficult. Limited resources make it impossible to obtain suitable tools or hire a gardener, not to mention more substantial work with gardening heritage. Therefore, gardening has often remained a marginal activity at museums, which is undertaken only when there is nothing better to do.

On the other hand, research proved that museums are good places for displaying and introducing gardening heritage. It suits especially well for open-air-museum type museums. Historic plants can be displayed also in a botanical garden or any other collection garden, yet they are as if out of context there – just as any plants among others. In open-air and farm museums and at historic buildings garden plants belong organically to buildings and constitute a fully-fledged part of the exposition. The results of the current research showed that the visitor of the museum wants to see, above all, historic garden plants and garden design methods as well as get information about them. Yet gardening should not be seen merely as a supplement and decoration to the exposition, but it can well be used in different mediating activities at the museum, as gardening and garden plants enable us to introduce our history from another angle. So the museum is simultaneously the preserver of the diversity of garden crops and gardening heritage as well as their advocate.

Gardening in its turn helps the museum, under the conditions of increasing cultural competition, to find new target groups. The results of the research showed that the main target group of museum gardening is elderly women interested in gardening, yet also with a wider interest in culture and history. However, gardening at the museum addresses a considerably more versatile circle of visitors. A skilfully staged display and related activities kindle interest among children and the elderly, tourists and just strollers who enjoy the surroundings. The museum garden attracts all the senses and is therefore an environment offering comprehensive educational experience, which in addition has a relaxing and curing impact both on the mind and body. Gardening at museums is also well suited for involvement and participation projects, as many people have some personal experience with it. In this light the museum garden can become the creator and unifier of the community.

In order to increase awareness in the sphere of gardening heritage and to make gardening activities more efficient, I would recommend the following:

1. Museums should cooperate with the parties of the programme for the preservation and study of the genetic resources of cultivated plants, which allows to organise joint informational and educational campaigns.
2. Records related to gardening should also be proposed for inscription on the intangible cultural heritage list.
3. Museums should cooperate with local schools and organise gardening programmes for children in the museum garden.

4. Museums should look for cooperation possibilities with research and scientific institutions as well as the local community.
5. It would be necessary to develop a cooperation network of museums interested in gardening.

The environment, qualified personnel, and competent cooperation partners are good prerequisites for the maintenance, display, and mediation of the gardening heritage at museums.

The current master's thesis is a pilot study, which highlighted more general tendencies in the sphere of the valuation of gardening heritage and museum gardening. It will remain a task for further studies to specify more exactly how to stage a gardening exposition, bearing in mind different target groups, and which mediation and participation activities to plan.